

MONUMENTA ESTONIAE ANTIQUAE

VANA KANNEL

EESTI REGILAUD

ESTONUM CARMINA POPULARIA

XI

EESTI KIRJANDUSMUUSEUM
EESTI RAHVALUULE ARHIIV

MONUMENTA ESTONIAE ANTIQUAE

I

VANA KANNEL

CARMINA POPULARIA

XI

TARTU 2014

EESTI KIRJANDUSMUUSEUM
EESTI RAHVALUULE ARHIIV

VANA KANNEL

XI

KODAVERE REGILAUD

KOOSTAJAD
LIINA SAARLO, EDNA TUVI

TARTU 2014

Avaldatud tekstid pärinevad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi, Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi ning Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivi kogudest.

Toimetajad: Janika Oras, Kristi Salve

Keeletoimetajad: Janika Oras, Kadri Tamm

Toimetaja assistent: Annika Kupits

Küljendus: Maris Kuperjanov (tekstid), Siret Roots (illustratsioonid)

Kaas: Paul Luhtein

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi sihtfinantseeritavad teadusteemad SF0032470s03, SF0030180s08; institutsionaalne uurimistoetus IUT22-4; riiklikud programmid „Eesti keel ja rahvuslik mälu“, „Eesti keel ja kultuurimälu“); Eesti Kultuuriministeerium (Eesti kirjanduse toetusprogramm, Peipsiveere kultuuriprogramm); Eesti Teadusfond (grandid 2158, 2743); Eesti Kultuurkapital.

Autoriõigused:

autorid (sissejuhatused, registrid)

AS Regio (kaart)

EKM Teaduskirjastus

ISBN 978-9949-490-95-0

ISSN 1406-2267

SAATESÕNA

„Vana Kannel“ (Monumenta Estoniae Antiquae I: Estonum Carmina Popularia) on regilaulude teaduslik sariväljaanne, mille iga osa sisaldab ühe (*resp.* kahe) kihelkonna kõiki temaatilis-tüpoloogiliselt korraldatud regilaule. Väljaande algatas eesti rahvusliku ärkamise suurkuju dr Jakob Hurt, kes jõudis ise koostada kaks esimest osa: „Vana Kannel“ I, 1875–1886 (Põlva kihelkonna laulud) ja VK II, 1884–1886 (Kolga-Jaani). Nüüdseks on ilmunud veel: VK III, 1938 (Kuusalu); VK IV, 1941 (Karksi); VK V, 1985 (Mustjala); VK VI: 1 ja VK VI: 2, 1989 (Haljala); VK VII: 1, 1997 ja VK VII: 2, 2003 (Kihnu); VK VIII, 1999 (Jõhvi ja Iisaku); VK IX, 2009 (Lüganuse); VK X, 2012 (Paide ja Anna). Käesolev „Vana Kandle“ XI osa sisaldab Kodavere kihelkonnast kogutud regilaule.

„Vana Kannelt“ koostades on lähtutud põhimõttest avaldada esmajärjekorras laulukirjanduse piirkondade laulud. Kuidas jõudis järg Kodavere kihelkonna regilaulude avaldamise kätte? Põhjuseks on kõigepealt Kodavere regilaulutraditsiooni omapära ja teiseks piirkonna läbikogutus.

Kodavere on kihelkond, kus läheb piir (ja samas toimub segunemine) põhja- ja lõuna-eestiliste nähtuste vahel, teisalt kohtab paljusid Kodaveres esinevaid idaeestilisi jooni Kirde-Eestist Kagu-Eestini välja. Kunagised seosed vadjalastega on siin jätnud omalaadse vadjasubstraadi nii murdesse kui folkloori.¹

Kodavere regilaulutekstides on valdavalt kohal põhjaeestilised jooned, viisides on palju lõunaeestilisi mõjusid. Laulutraditsioonis on jooni, mis ulatuvad Kagu-Eestist läbi Kodavere Kirde-Eestisse ja sealt Vadjamaani välja (lõikuslaulud, kaasikute laulud), mõned laulud on ühised Lõuna-Eestiga („Lemmikibu laul“). Täheldada võib arhailisi loitsulisi ja itkulisi jooni vaeslapse- ja orjuslaulude sajatusmotiivides ning surma ja leinaga seotud lauludes.

Ääremaises ja vaeses Kodaveres, mis jäi uuemoelise linliku kultuuri keskustest kõrvale, oli rahvaluule kogumise kõrgajal veel vana regilaulu oskajaid. Siin olid säilinud laulude vanemad jooned, vanamoelised tavad ja nende toetusel ka tavandilaulud.²

¹ Herbert Tampere sõnavõtt rahvaluule kogumise küsimuste arutamise koosolekul 11.04.1955 Keele ja Kirjanduse Instituudi folkloristikaosakonna, Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna ja TÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri esindajate osavõtul. EKM arhiiv, n 1, s 196.

² Kristi Salve, Põhja-Tartumaa töö- ja tavandilaulud. – Kristi Salve, Ingrid Rüütel, Põhja-Tartumaa regilaulud I. Töö- ja tavandilaulud. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn 1989, lk 8–11; Herbert Tampere, Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn 1956, lk 257.

Esimesed, pastor Jakob Wilhelm Everthi kogutud Kodavere regilaulud avaldati baltisaksa estofiilses ajakirjas „Beiträge“ 1825. aastal. Pärast seda on Kodavere regilaulutraditsiooni lisaks juhuslikele kirjapanekutele jäädvustatud mitme rahvaluule kogumisaktsiooni käigus. Jakob Hurda stipendiaadid Mihkel Koik ja Johannes Härms (1887), Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaadid August Liiv ja Johannes Raja (1905) ja Eesti Rahva Muuseumi stipendiaat Arnold Simson (1920) jäädvustasid suurema osa meieni jõudnud Kodavere vanemast regilaulupärandist, kokku üle 300 laulu ja 59 viisi. Pärast Teist maailmasõda, kui vanema rahvaluule, sh regilaulu kogumine ja uurimine oli raskendatud, sai huvi Peipsi-äärse piirkonna vastu põhjendada vajadusega uurida eestlaste ja venelaste kokkupuuteid. Nii tegigi Erna Normann Kirjandusmuuseumis 1948. aastal ettepaneku uurida eesti–vene suhteid Peipsi rannikul.³ Selle ettepaneku tulemusena toimusid 1954.–1955. aasta suvel (pärast mõningaid eeltöid) ekspeditsioonid Kallaste rajooni. Lisaks poliitilise tellimuse täitmisele – eesti–vene suhete uurimisele – koguti ka väga palju klassikalist folkloori. Juba ainuüksi kirjapanekuid on sellest perioodist kokku tuhatkond lehekülge, lisaks tehti helisalvestusi ja noteeriti viise. Idamurde tuumikalana on Kodavere olnud ka murdeuurijate tähelepanu keskpunktis.

Suurkogumiste tulemusena on Kodavere jäädvustatud ligi 1500 regilaulu ja nõiasõna. Sellele lisanduvad 2000 lastelaulu ja salmi Andersoni lastelaulude kogumisaktsioonist 1920.–1930. aastatel. „Vanad Kandle“ avaldatavad tekstid on läbinud valikusõela.

Kodavere regilaulutraditsiooni iseloomustab töö- ja tavandilaulude rohkus, need moodustavad veerandi 1528 väljaandes avaldatud laulust. Rohkem kui veerandi jagu on väljaandes lastelaule ja loitse. Nn üldist lüürikat ja lüroepikat esindab alla poole lauludest. Üldise lüürika seas on silmapaistval kohal noorrahva elu kajastavad ja kosjateemalised laulud. Hoolimata sellest, et lüroepiliste laulude osakaal on üsna väike, nagu eesti regilaulus üldiselt, leidub nende hulgas siiski huvitavaid, mitme variandiga esindatud laule.

Kodavere laulutraditsioonile on iseloomulik üksikute silmapaistvate lauluoskajate esilekerkimine 20. sajandi keskpaiku. Nende juurde pöörduti korduvalt tagasi ja seetõttu on 20. sajandi teisel poolel üles kirjutatud ja helisalvestatud laulude liigilis-tüpoloogiline valik üsna napp, eriti võrreldes varasema perioodiga, mil lauluoskus oli üldisem ja selle tulemusena ka kihelkondlik repertuaaripilt tunduvalt mitmekesisem. 20. sajandi teisel poolel on tuntud peamiselt kalendri- ja pulmatavanditega seotud üksikuid laulutüüpe ning lastelaule. Sama ainese korduvast jäädvustamisest tuleneb ka mõne laulutüübi ülisuur teisendite arv – 26 laulutüübil 459st on 10–54 teisendit ja need moodustavad kolmandiku avaldatavatest lauludest.

³ EKM arhiiv, n 1, s 67.

Kodavere regilaulude väljaandmine võeti „Vana Kandle“ tegijate plaanidesse alles 1973. aastal.⁴ „Vana Kandle“ Kodavere köite sihipärase koostamisega hakkas tegelema Urmas Oras, kes noore regilaulu-uurijana 1987. aastal Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonda tööle asus. Toona oli „Vana Kandle“ koostamine üks regilaulu-uurijate enesestmõistetavaid tööülesandeid. Piirkonna valiku tingis teadmine, et Kodavere on huvitava ja rikkaliku lauluvaraga, korralikult läbikogutud kihelkond. Oma rolli mängisid ka Urmas Orase Kodavere juured. 1995. aastal võttis koostamisjärje üle Liina Saarlo, tollal veel TÜ üliõpilane. Toonane käsikiri koosnes kahest mapitäiest tüpologiseeritud laulutekstide masinkirjakoopiatest. Muutunud tehnilised võimalused tingisid selle, et uue koostaja esimeseks tööks oli laulutekstide arvutisse sisestamine. Edna Tuvi töö Kodavere regilauluviiside osa koostamisel algas 2006. a. Mitmesugustel põhjustel venis „Vana Kandle“ käsikirja ettevalmistamine pea kahele aastakümnele.

Pärast Kodavere laulude täiendavat väljaotsimist käsikirjadest ja helisalvestustelt oli tulemuseks väga mahukas algkäsikiri 3500 rohkem või vähem regivärsilivormilise laulu ja nõiasõna, lastelaulu ja -salmiga. „Vana Kandle“ koostamise põhimõtete väljatöötaja Herbert Tampere on avaldanud veendumust, et regilaulude akadeemilises väljaandes peaks kajastuma regilaulu kogu eluiga, regilaulueelsetest vormidest siirdevormiliste lauludeni.⁵ Kodavere laulude puhul oleks äärmuste rohkus jätnud regilaulude tuumiku vähemusse, varjutades nii Kodavere omapärase arhailise regilaulutraditsiooni. Seetõttu otsustasid koostajad ja toimetajad avaldatavaid laululiike piirata, lähendades Kodavere köite koostamispõhimõtteid „Vana Kandle“ seeria esimestele, Jakob Hurda poolt välja antud osadele.

Otsustati mitte avaldada karjasehukeid, labajalavalsilaule ja loodushälendeid, küll avaldatakse aga mõningaid kohalikus traditsioonis kinnistunud siirdevormilisi laule (nt „Hobune varastatud“). Tõsiselt piirati ka Kodavere rikkaliku loitsuvara avaldamist, väljaandes ilmuvad loitsud, kus esineb nii alliteratsiooni kui parallelismi.⁶ Kuna Walter Andersoni kogus on väga palju Kodaverest pärit lastelaule, otsustati nende liigivalikut piirata, jättes väljaandesse ainult hällilaulud, hüpitus- ja mängituslaulud, ahellaulud ja regivärsilised lastelaulud. Välja otsustati jätta mitmes eelnevas „Vana Kandle“ köites ära trükitud lastesalmikesed ning liisutuslugemised. Kuna mõne Kodavere lastelaulutüübi teisendite hulk on äärmiselt suur (nt laulutübist „Sõit-sõit sõtsele!“ on 54 teisendit), ei peetud otstarbekaks kõiki minimaalsete erinevustega teisendeid eraldi trükkida. Igast

⁴ Herbert Tampere esitas 1973. a 31. mail peetud „Vana Kandle“ kolleegiumi koosolekul väljaande avaldamise perspektiivplaani, kus Kodavere kuulus alles n-õ teise ringi plaanidesse (nagu ka Viru-Jaagupi, Peetri ja Anna, Kose, Hanila, Tõstamaa ning Vigala). Esimeses järgus kavatseti välja anda Haljala, Helme, Jõhvi, Karula, Mustjala, Muhu ja Kihnu köited. Ingrid Rüütel, „Vana Kandle“ kolleegiumis. – Keel ja Kirjandus nr 8, 1973, lk 512.

⁵ Herbert Tampere, „Vana kandle“ koostamise põhimõtetest. – Keel ja Kirjandus nr 9, 1960, lk 515.

⁶ Vrd ka Ingrid Rüütel, „Vana Kandle“ kolleegiumis. – Keel ja Kirjandus nr 5, 1973, lk 319–320.

redaktsioonist trükitakse vaid iseloomulikum variant, mille juures esitatakse teisendite loendid pisierinevuste märkimisega. Sama põhimõtet on rakendatud laulutüübi „Kolmed püksid“ Andersoni kogu teisendite puhul.

Omaette keeruliseks probleemiks on kirjandusliku taustaga, omal ajal populaarses kalendri- või õpikukirjanduses avaldatud laulude sekundaartraditsioon. Võimaluse korral võrreldi laule trükiallikatega. Kohe jäeti kõrvale need laulud, mille kirjanduslik taust on väga silmatorkav – laulud, mis vaatamata regivärsitunnuste kasutamisele siiski regilaulu olemusest ja maailmast väga kaugele jäävad (nt „Rõõmus nekrut“). Välja jäid ka sellised vormiliselt ja sisuliselt traditsioonilised laulud, mille tekstid vastasid sõnasõnalt trükiallikale (nt „Hunt ja kits“ mõned teisendid). Tekstide puhul, mis trükitud versioonist teatud määral erinevad, võib eeldada suulise traditsiooni läbimist (vahepeal on tekst pähe õpitud), mistõttu selliseid laule on mõõndustega sisse võetud, viidates nende arvatavale trükiallikale.

Teiseks probleemiks osutusid omaloomingulised laulud. Kuigi regilaul on oma loomult varieeruv ja improvisatsiooniline, ei ole akadeemilises väljaandes asjakohane avaldada laule, mis sisaldavad vormilt ja sisult väga ebatraditsioonilisi värssse. Kui selliste värsside osakaal oli suur, jäeti laul välja, üksikute omaloominguliste värssidega laulud ilmuvad väljaandes. Kahtlemata on kirjeldatud probleemide lahendamine kohati subjektiivsete otsuste tulemus, otsustada tuli iga lauluteksti osas eraldi.

Väljaandest jäid välja ka need laulud, mille esitajad polnud pärit Kodaverest. Erandiks on lastelaulud, mille puhul leidsime, et laste traditsioon on pigem elukoha(kooli)-põhine.

Laulude liigitamisel on arvestatud žanri, teemat ja funktsiooni. Väljaande esimeses osas on tavakohaselt lüroepilised laulud. Lüürika peatükis on püütud leida kompromissi laulude funktsionaalse ja temaatilise liigituse vahel, reastades laulurühmad temaatilist loogikat ja inimese elukaart järgides. Lastelaulud ja nõiasõnad on jäetud väljaande lõppu.

Laulutekstide nummerdamisel on jätkatud „Vanas Kandles“ varem kasutatud süsteemi. Laulutüübid ja -tekstid on nummerdatud jooksvalt läbi terve köite (tekstide numbrid on marginaalil). Tüübi piires on variandid järjestatud kronoloogiliselt. Kui samalt laulikult on eri aegadel jäädvustatud mitu varianti, siis on need paigutatud kõrvuti kronoloogilises järjekorras ja märgitud tähtedega *a*, *b* jne. Kõik lauluteksti või viisi juurde kuuluvad andmed, samuti liitlaulude koostisosad on esitatud iga vastava lauluvariandi juures.

Laulutekstide redigeerimisel on üritatud säilitada murdejooni, vältides samas murdekeelsemaks parandamist (vt ka lk 41–61). Lihtsustatud on Jakob Hurda korrespondentide, Priidu Tammepuu ning murdeuurijate transkriptsiooni ja muudetud vana kirjaviisi. Parandatud on ilmsed kirjavead ja interpunktsioon on enamasti kohandatud tänapäevaste reeglitega. Kohati on tulnud väga segaseks jäänud, arvatavalt valesti mõistetud ja kirja pandud sõnu parandada ning regilaulutraditsiooni arvestades (ümber) tõlgendada. Mitmeti tõlgendatavatel juhtudel on lühendi *Kk* järel esitatud teksti originaalkuju. Murdekeelsete ja haruldaste sõnade seletamiseks on väljaande lõpus sõnastik.

Väljaande koostasid Liina Saarlo (laulutekstide osa) ja Edna Tuvi (viiside osa), toimetasid Janika Oras ja Kristi Salve. Murdetekstide redigeerimisel ja muude murdealaste küsimuste lahendamisel andis järjepidevalt nõu Ellen Niit, kes on koostanud ka regilaulukeele ülevaate. Kihelkonna ajaloo kirjutas ülevaate Ülle Tarkiainen. Laulude ingliskeelsed sisukokkuvõtted tõlkis Katrin Hakkinen. Annika Kupits osales lastelaulude osa ettevalmistamisel, korrastas laulude viitesüsteemi ja koostas osa registritest, toimetab ja täiendas laulude ingliskeelseid kokkuvõtteid. Keeleliselt toimetab sissejuhatuse ja registre osa Kadri Tamm. Murdesõnade tähenduste selgitamisel abistas Timo Kalmu. Resümeele korrektoori luges Aivar Õepa. Väljaande küljendas Maris Kuperjanov, illustratsioonide lehed Siret Roots. Kaardi laulikute elukohtadega joonistas Triin Laur (AS Regio). Helisalvestused on litereerinud Erna Tampere, Liina Saarlo ja Edna Tuvi. Edna Tuvi on noodistanud kõik laulud helilintidelt ja teinud noodigraafika. Laulutekste sisestasid arvutisse TÜ üliõpilased rahvaluulepraktika käigus, Kairika Kärsna, Madli Oras ja Riina Tobias, tehnilist abi osutas Tuuli Otsus. Lastelaulude valikut aitas piiritleda Veera Pino.

Täname kõiki, kes käsikirja trükiks ettevalmistamisel on kaasa aidanud – kolleege Eesti Rahvaluule Arhiivist ja Kirjandusmuuseumi naaberosakondadest, mitmest teisest muuseumist ja arhiivist ning mujalt.

Rahvaluulekogujate ja laulikute elulooliste andmete ning kohanimede täpsustamisele, samuti mitmesuguste muude väljaande ettevalmistamise käigus tekkinud küsimuste lahendamisele aitasid kaasa Toomas Anepaio, Inge Annom, Anne Elken, Mall Hiimäe, Andreas Kalkun, Krista Karro, Helmi ja Lembit Kukk, Kanni Labi, Maris Leponiemi, Inge Liiv, Aado Lintrop, Maie Malt, Vello Mäss, Tiiu Mürsepp, Urmas Oras (temale tänu ka töö alustamise eest), Ingrid Rüütel, Mari Sarv, Rein Saukas, Krista Sildoja, Jaan Tamm, Eevi Treial, Arvo Tuisk, Igor Tõnurist, Helgi Vaga ja Jüri Viikberg.

Andmete ja fotode leidmisel teistest arhiividest ja muuseumitest on aidanud Vilve Asmer, Leili Punga ja Irma Pilt Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist; Liis Raasik ja Mari-Liis Kalvik Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte ja murrete osakonnast; Siret Saar jt Eesti Rahva Muuseumi arhiivist ja kogude osakonnast; Reet Pulk-Piatkowska Tartu Kunstimuuseumist; Mari Mae Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumist; Sirley Kodasma Tartu Ülikooli arhiivist; Grethe Juhkason TÜ eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivist.

Kodavere „Vana Kandle“ valmimise kannatliku toetamise eest soe tänu ERA juhatajatele Anu Korbile, Ergo-Hart Västrikule ja Risto Järvele, samuti regilaulusõbralikele Kirjandusmuuseumi direktoritele Krista Arule ja Janika Kronbergile. Täname väljaannet rahastanud institutsioone ja rahastamisotsuste tegijaid isiklikult.

Tahame tänada ka eelmiste „Vana Kandle“ köidete tegijaid suunanäitamise, eeskuju ja nõuannete eest. Sügav kummardus ja tänu kõigile Kodavere inimestele, kes kunagi regilaule on laulnud ja lugenud, samuti neile, kes laule kannatlikult on üles kirjutanud, helisalvestanud ja tulevastele põlvetele säilitanud.

Liina Saarlo

KODAVERE KIHELKONNA AJALOOST

Ülle Tarkiainen

Looduslikud olud. Kodavere kihelkond asub kitsa võõtmena Põhja-Tartumaa idaserval, põhjast, läänest ja lõunast piiravad teda Torma, Maarja-Magdaleena ja Tartu-Maarja kihelkond, idast Peipsi järv. Pinnaehituselt moodustab kihelkond üleminekuala Vooremaa idaservalt Peipsi nõoks. Kagu-Eesti lavamaa tungib Vooremaa poolt neemikuna Peipsi läänerannikule, ulatudes Kodavere ja Kallaste juures otse Peipsi kaldale. See on Peipsi muust rannikuvööndist mitte ainult kõrgem ja paremate vee äravoolutingimustega, vaid oma läbiuhtumata pinnase tõttu suurelt jaolt ka viljakama mullastikuga piirkond, kus on levinud karbonaatsel lähtekivimil tekkinud parasniisked leetunud mullad. Kodavere neemiku parema mullastikuga osa eraldavad Vooremaast Saare ja Vara vahel asuvad väiksemad sood ja laialdasem okaspuumetsaga kaetud liivane ala. Teine, väiksem liivik on rannas Nina ja Varnja vahel. Kodavere neemikust lõuna poole jätkub madal liivmuldade ja kõrge põhjavee seisuga rannikuvöönd, mis Emajõe suudme ümbruses läheb üle laialdaseks soiseks madalikuks. Peipsi-äärne madalik on tasane. Tasase reljeefi tõttu on äravool väike ja valdav osa maadest soode ja metsade all. Mullastiku poolest on Peipsi rannavöönd põllumajanduseks märksa ebasobivam kui sealte põhja ja lääne pool olevad alad. Peipsi-äärsel madalikul on parasniiskeid muldi vähe, enamiku moodustavad soostunud mullad.¹

Siinses maastikus on mõjukaim tegur Peipsi järv, mis kihelkonda terves pikkuses uhub ja veerikastel aastaaegadel ka madalamad maismaa alad üle ujutab. Kodavere piires ei moodustu sügavamale maasse ulatuvaid lahti, on ainult väiksemaid lahesoppe ja ninasid. Peipsi lähedus avaldab mõju ka kliimale. Järve lähemas ümbruskonnas on kevaditi mõnda aega õhutemperatuur suhteliselt madal, sest suure järve jää püsib võrdlemisi kaua ja jahutab õhku. Kuna Peipsi rannikuvööndis on kevadel ka põhjavee seis üsna kaua kõrge, siis hilinevad siin kevadised külvid sisemaaga võrreldes keskmiselt ühe nädala võrra.

Rahvastik ja asustus kuni 17. sajandi lõpuni. Hilisema Kodavere kihelkonna alal on märke inimasustusest nooremast kiviajast, mil elatust hangiti peamiselt kalapüügi ja jahiga ning asulad olid koondunud eelkõige veekogude äärde. Alates varasest rauaajast hakkas maaviiljelus muutuma tähtsaimaks elatusallikaks ja asustuse levikut määravaks teguriks. Vanemal rauaajal jäi asustamata või äärmiselt hõredasti asustatuks ulatuslik

¹ Põllumajandusmaastik Eestis. Koost. L. Aasalo. Tallinn 1980, lk 37–44.

Peipsi ja Pihkva järve madalik, ainult Alatskivi kohal kiilus sellesse sisse maaviljeluspiirkond. Seega oli Kodavere neemik tunduvalt varem asustatud kui muu Peipsi-äärne vöönd. Kodavere alal on olnud üks linnus: Alatskivi Kalevipoja säng, mis asub Peatskivi külas Alatskivi jõe ääres. Linnus oli kasutusel 8.–11. sajandil, kuid selle kultuurikihi varaseim ladestus kuulub juba eelrooma rauaaja keskpaika.²

Kodavere kihelkonna ala oli kultuuriliselt ilmselt Peipsi järve kaudu kõige vahetumalt seotud eelkõige Kagu-Eestiga, aga ka Virumaaga.³ Alatskivist lõuna poole jäävas piirkonnas omandas kohaliku rahva keel arvatavasti 14.–17. sajandil lõunaeesti murdele omaseid jooni. Seda on seletatud uute asukate juurdevooluga Tartu poolt. Kihelkonna põhja- ja keskosas säilitas aga rahva keel ja aineiline kultuur rohkesti vadjapärasusi, mida on seotud I aastatuhande teisel poolel sinna asunud vadja siirdlastega. Kohalike elanike hulka segunes ka 12.–15. sajandil vadja ja vene asunikke.⁴

On oletatud, et esiaja lõpul moodustas Kodavere kihelkonna ala omaette Soopoolitse nimelise väikemaakonna, mille keskuseks oli Alatskivi.⁵ 13. sajandi alguseks, kui Saksa vallutajad maale tungisid, oli asustus koondunud piirkonna kõrgemasse ossa. Võib arvata, et ka Kodavere sisemaa suurematest ja olulisematest küladest koosnenud asustusvõrgustik oli oma põhijoontes välja kujunenud. Rannikul oli Raatvere ilmselt juba viikingiajal kasutusel olnud vana sadamakoht. Peipsi-äärse liivase rannaala asustamine jäi siiski enamasti juba tunduvalt hilisemasse aega ja toimus eelkõige mõisate toel, kes oma väheviljakad rannaosad järk-järgult alatiste kaluritega asustasid.⁶

Kodavere piirkond jäi oma põllumajanduse arengu ja rahvastiku arvulise kasvu poolest muust Eesti alast märgatavalt maha. 13.–16. sajandil kuulus Kodavere ala Tartu piiskopkonda, arvatavasti alates 14. sajandist Uue-Kastre ametkonda.⁷ Kodavere kujunes juba Tartu piiskopkonna ajal omaette kihelkonnaks kirikuga Kodavere külas ja kabeliga

² EEA, lk 198, 315; Valter Lang, *Baltimaade pronksi- ja rauaage*. Tartu 2007, lk 88–90; Martti Veldi, *Keskustest ja kommunikatsioonist Kagu- ja Ida-Eestis rauaaja esimesel poolel*. – *Etnos ja kultuur*. Uurimusi Silvia Lauulu auks. Muinasaja teadus 18. Tartu, Tallinn 2006, lk 83–85; Ain Lavi, *Kesk-Eesti idaosa linnamägedest*. – *Keskus, tagamaa, ääreala*. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. Muinasaja teadus 11. Tallinn, Tartu 2002.

³ Krista Karro, *Kodavere Parish by Lake Peipus: The Development of the Cultural Landscape during the Iron Age*. – *Archaeologia Baltica* 14. Klaipeda 2010, lk 185.

⁴ Aliise Moora, *Peipsimaa etnilisest ajaloost*. Ajaloolis-etnograafiline uurimus Eesti–Vene suhetest. Tallinn 1964, lk 32.

⁵ Samas, lk 405.

⁶ Samas, lk 51–52.

⁷ Uue-Kastre (Warbeck) linnusmõis oli rajatud Tartu piiskopi poolt peamiselt oma valduste sõjalise tugipunktina 14. sajandil. Asukoht oli valitud strateegilisi vajadusi silmas pidades, piirkond oli madal ning hõredasti asustatud. Uue-Kastre oli ühtlasi ka halduslikuks keskuseks. Linnusmõisate ülalpidamine nõudis suurt kulu, mida üksnes lähiümbruse talurahvas ei jõudnud katta, seetõttu kuulus nende alla palju laiema ala maaelanikkond. Uue-Kastre ametkond hõlmas muu hulgas kogu Kodavere ala.

kihelkonna jõukamas osas Alatskivil. Varaseim säilinud teade Kodavere kihelkonna kohta pärineb 1443. aastast.⁸ Ometi oli ja jäi Kodavere Vana-Liivimaa üheks väiksemaks ja vaesemaks kihelkonnaks.

Nii kirikute kui ka mõisate rajamise ajad ja kohad aitavad teataval määral täiendada asustuse kujunemise pilti. Nii mõisa kui ka kiriku asutamine eeldas vastavas kohas küllaldast asustuse tihedust ja vajalikku majanduse arenemisastet. Kodaverele, nii nagu ka kogu Peipsi-äärsele vööndile oli iseloomulik, et kuni 17. sajandi alguseni leidis seal vaid üks mõis, Alatskivi, kuna kesketel, viljakatel ja tihedama asustusega aladel oli selleks ajaks mõisaid jõudnud tekkida juba suurel arvul. Esimesed teated Alatskivi mõisa kohta pärinevad 16. sajandi keskpaigast.⁹ Sel ajal kuulus mõis Wrangelli suguvõsale. Alatskivi mõis asus Kodavere kõige viljakamas ja rahvarikkamas osas, kus juba muinasajal oli ainuke Peipsi piirkonna linnus.

Seoses 16. sajandi keskpaigas alanud sõdade perioodiga sai Kodavere piirkond raskelt kannatada, ka kirik hävis. 1582. aastal läks Lõuna-Eesti ja sealhulgas ka Kodavere Poola võimu alla. Lühiaegse Poola valdusaja jooksul tekkis Kodavere neemikule veel üks mõis. Selleks oli Tullistvere küla asemele loodud Ranna mõis.

Kodavere kihelkonnas saab 17.–19. sajandil asustuse arengu poolest eristada kahte piirkonda: ühe moodustab Peipsi-äärne ala, teise kihelkonna sisemaa, vastavalt sellele võib ka külad jagada rannaküladeks ja sisemaaküladeks. Külad erinevad tekke, välisilme, rahvusliku koosseisu, elulaadi jm poolest.

Esimesed põhjalikumad teated Kodavere kihelkonna külade, talude ja nende elanike kohta pärinevad 1582. aastast ja sellele järgnevast ajast 16. sajandi lõpul Poola võimude ja 17. sajandil Rootsi võimude poolt korraldatud revisjonide materjalidest.¹⁰ See oli Vene-Liivi sõjaga alanud sõdade perioodile järgnenud keeruline ja muutusterikas periood. Vaatamata sõjaga kaasnenud maa laastamisele oli Kodavere kihelkonna küladest suur osa säilinud ja püsis ka edaspidi, moodustades omal moel Kodavere asustuse selgroo. Sellised külad olid Naelavere, Haapsipea, Torila, Lahepera, Savastvere jt. Siiski olid külad eelnenud sõjaaja tõttu väikesed, enamikus oli alla viie talu. Paljudes külates oli alles jäänud vaid üks või kaks talu. Kokku oli 1582. aastal Kodavere kihelkonna alal 67 talu. Sõjaaja tagajärgi kajastab asjaolu, et ligi pooled adramaadest olid tühjad. Asustus hakkas siiski

⁸ Tartumaa. Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Tartu 1925.

⁹ Herbert Ligi, Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558–1561). Tallinn 1961, lk 355.

¹⁰ Polnische Akten, Bd. 1. 1582–1591. Hrsg. O. Roslavlev (Hefte zur Landeskunde Estlands; Heft 5). München 1970; Die Revision Livland 1601: Estnisches Siedlungsgebiet. Hrsg. O. Roslavlev (Hefte zur Landeskunde Estlands; Heft 3). München 1967; Das Dorpater Land 1624/27. Hrsg. O. Roslavlev (Hefte zur Landeskunde Estlands; Heft 1). München 1965; Die Revision Livlands 1638: Estnisches Siedlungsgebiet, 2. Hrsg. O. Roslavlev (Hefte zur Landeskunde Estlands; Heft 4). München 1967.

kiiresti taastuma, 1601. aastaks oli talude arv kasvanud juba ligi kahekordseks, tühjade adramaade arv aga märgatavalt kahanenud.

Rannaküladest oli osa juba 16. sajandi lõpuks olemas. Neid ei saa küll võrrelda hili-semate suurte ja rahvarohkete küladega. 1582. aasta revisjonis on nimetatud Kasepää küla, kus asus 3 popsi ehk kalurit, Varnja küla viie adratalupoja ja üheksa maata kaluri ehk popsiga ning Lahe küla, kus oli 13 kalurit. Lahe kõrval on kaluriasulana märgitud ka Purna küla kuue kaluriga. Eraldi oli mainitud kalamees Thoc.¹¹ 1592. aastal on Kodavere kihelkonna alal mainitud 8 küla, kus kalurid, nii vabadikud (pobulid) kui ka adratalupojad, õiendasid maksu nootadelt. Mõnede pärastiste külade (Rootsiküla, Pusi ja Kallaste) kohal oli 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi algul küll peresid, kuid need ei moodustanud veel ühiseid külasid ja seetõttu nimetati neid alles vastava rannaosa järgi.¹² Rannatalupoegade nimed olid eestipärased, üksnes Purna e Purmeranna külas oli mitu vene nime. Seega oli Peipsi läänerannik tol ajal asustatud eesti talupoegade poolt.

Uue olulise tagasilöögi asustuse arengus põhjustas Poola–Rootsi vaheline sõda ja sellega kaasnenud nälja- ning katkuaeg 17. sajandi alguses. 1627. aastaks oli talude arv jälle märgatavalt kahanenud (42% võrra), seega 1601. aastaga võrreldes olid ligi pooled taludest jäänud tühjaks, asustatud oli vaid kolmandik adramaadest. Mitmed külad on kadunud. Nii on Võhma küla eksisteerinud ajavahemikus 1582–1627, hilisemal ajal sellist küla enam ei mainita.¹³ Sama lugu on Komo külaga (1584–1601). Lisaks neile on kadunud mitmed väiksemad külad, mida varasemates allikates oli mainitud vaid korra või paar, kusjuures selliste külade ja talude asukohti ei teadnud 1627. ja 1638. aasta revisjoni ajal isegi kohalikud talupojad.¹⁴ Mitmel juhul põhjustas küla kadumise mõisastamine. Juba eespool on mainitud, et Ranna mõis asutati Tullistvere küla asemele, hilisemal ajal on mitme küla (Kokora, Rupsi) asemele loodud karjamõis.¹⁵

1627. aastal oli märke ka juba maade taasisustamisest. Suhteliselt palju oli uuesti kasutusele võetud talusid, millele oli antud maksuvabasid aastaid, ühtlasi oli hakanud tekkima uusi külasid: 1627. aastal on esmakordselt mainitud Raatvere küla, 1638. aastal Kodosoo, Sääritsa ja Pusi küla. Asustuse taastumine oli aga pikaajaline protsess. 1638. aastaks oli talude arv 1627. aastaga võrreldes kasvanud 37% võrra, kuid 1601. aasta tasemest oli see veel kaugel.

Kodavere ala taasisustamisel oli suur osa sisserändajatel. 1627. aastal korraldatud revisjoni andmetel olid vaid pooled talupoegadest pärustalupojad, ülejäänud moodustasid sisserändajad. Suhteliselt palju talupoegi oli Kodavere alale tulnud Kirde-Eestist, Narva ja Rakvere kandist, samuti Venemaalt. Üksikud talupojad olid saabunud Soomest, Leedu alalt ja mitmetest Põhja-Liivimaa kihelkondadest (Laiuse, Rápina, Tarvastu, Karksi jt).

¹¹ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 57.

¹² Samas, lk 56.

¹³ Valdek Pall, Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn 1969, lk 280.

¹⁴ Ülle Liitoja-Tarkiainen, Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Tartu 2000, lk 73.

¹⁵ EAA, f 2072, n 5, s 816.

Virma Murel oletab, et 17. sajandi esimese veerandi tulnukate seas oli rootslaste poolt vallutatud Vene alade (Ingerimaa, Oudova) asukaid, keda tühjade adramaade kiiremaks täitmiseks sundkorras ümber asustati.¹⁶ Venemaalt saabunute seas oli ka kohalikke talupoegi, kes olid sõja ajal sinna pagenud ja pöördusid rahulikumate aegade saabudes tagasi. Sisserändajad elasid hajutatult, 1627. aastal oli neid suuremal hulgal vaid Alatskivi mõisale kuulunud sisemaa külates.

1638. aastal oli 14% neid peresid, kuhu oli saabunud sisserändajaid Venemaalt, lisaks oli inimesi tulnud Narva ja Tallinna ümbrusest ning Laiuselt. Eriti palju oli sisserändajaid Ranna mõisa külates, 1638. aastal moodustasid enamiku selle mõisa Raatvere ja Sääritsa külade elanikest venelased.

Aliise Moora on rõhutanud, et neid sisemaa külastesse tulnud vene asunikke on tarvis vaadelda teataval määral lahus vene rannaasustusest. Venelaste tulek sisemaale toimus üldiselt ühekordselt, sõdade tagajärjel, enamasti juba teises põlves sulasid nad ühte eesti talurahvaga. Järverannas aga kujunes hilisemal ajal toimunud venelaste juurdevool pidevamaks ja vene elanikkond seega püsivamaks nähtuseks.¹⁷ Veel 17. sajandi alguse sõja-, nälja ja katkuaja järel moodustasid kalurid seal ainult kümnendiku rannakülade elanikest, valdava osa peaelatusalaks oli maaharimine.¹⁸ Sõdade tulemusel oli rannaküladesse tulnud juurde küll vene talupoegi, eriti kaluriperesid, kuid enamuse kogu ranna ulatuses moodustas siiski eesti talurahvas.

17. sajandi keskel kasvas Kodavere kihelkonna talude arv märgatavalt. 17. sajandi 80. aastatest pärit revisjonimaterjali¹⁹ ja kaartide põhjal ilmneb, et Kodavere kihelkond oli selleks ajaks juba üsna tihedasti asustatud.²⁰ Adratalusid oli kihelkonna alal kokku 111. Perede arv oli siiski tublisti suurem (135), kuna paljudes taludes asus mitu peret, kes pidasid talu koos.²¹ Seega oli Kodavere kihelkonnas levinud nn poolemeeste nähtus. Poolemeesteks olid tavaliselt vennad. Poolemehed võisid olla eraldi leivas ja ka nende eluasemed võisid olla eraldi, kuid nad harisid maad koos ja vastutasid koos ka koormiste täitmise eest. Tavaliselt oli talus kaks poolemeest, vaid ühel juhul oli poolemehi kolm. Lisaks taludele oli kihelkonnas arvukalt ka vabadiku- ja kalurikohti.

1680. aastate algupoolel on uuesti asutatud talusid, mis on vahepeal seisnud tühjana. 1688. aastal oli kihelkonnas kokku 12 talu, kuhu oli hiljuti asunud uus peremees. Osal juhtudest on tegemist vaid peremehe vahetamisega, kuna eelmine peremees oli kas surnud või viletsaks jäänud ja langenud vabadiku seisusesse. Enamasti siiski oli talu olnud

¹⁶ Virma Murel, Vene asustusest Peipsi läänerannikul XVII sajandil. – Tartu Ülikooli Toimetised, vihik 128, 1962, lk 146–148.

¹⁷ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 60.

¹⁸ V. Murel, Vene asustusest Peipsi läänerannikul XVII sajandil, lk 146.

¹⁹ RA, Östersjöprovinsernas jordrevisionhandlingar, vol. 37, l 586–651.

²⁰ EAA, f 308, n 2, s 68.

²¹ Poolemeeste kohta vt Enn Tarvel, Adratalupoegade olukorrast Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul. Tallinn 1964, lk 22–23.

aastaid tühi: üks talu näiteks 6 aastat, seal puudus isegi elumaja. Tühja tallu asunu on saanud kas kaks või kolm maksuvaba aastat. 1688. aasta revisjonis oli tühjana märgitud talusid väga vähe.²² Põhjuseks oli ka see, et osa kaua tühjana seisnud maadest olid naabrid kasutusele võtnud ja oma maadega liitnud.

Ka oli 17. sajandi 80. aastateks tunduvalt kasvanud suuremate, viie-kuue taluga külade arv, kuigi Kodaveres oli suhteliselt palju ka väikesi, kahe kuni kolme taluga külasid. Suurimaks külaks oli Sassukvere 14 taluga. Hajatalude osatähtsus Kodaveres oli väike.²³

Elanikke oli 1688. aastal Alatskivi ja Ranna mõisas ning Assikvere külas 933 (osa külade elanike arvu kohta andmed puuduvad). Mehi oli rohkem kui naisi, ühe mehe kohta tuli 0,84 naist. Enamiku Kodavere kihelkonna elanikest moodustasid 17. sajandi 80. aastatel pärustalupojad, sisserännanuid oli väga vähe. Kihelkonna peremeeste seas oli vaid üks Venemaalt saabunu ja üks Helsingist saabunu, viimase puhul on märgitud, et ta oli kihelkonnas elanud juba 20 aastat. Lisaks neile elas kihelkonnas ka üks soomlasest kingsepp. Talus elas 1688. aastal keskmiselt 7,1 inimest.

17. sajandil leidsid aset ulatuslikud muudatused rannakülades. 1688. aasta revisjonis on Kodavere kihelkonna alal kaluritena märgitud kokku 47 popsiperet. 1680. aastatest pärit viindikukaardil on märgitud lisaks varem olemas olnud küladele Nina ja Rootsiküla, kuid puuduvad Kallaste ja Sohvia.²⁴ Ainult üks 17. sajandil tekkinud küla – Nina – kujunes ja jäi hiljemgi vene külaks. Nii selle küla 2 talupoega kui ka 12 popsi olid Venemaalt tulnud ja kandsid, peale ühe, vene nimesid.²⁵ Teistes rannakülades oli etniliselt segatud elanikkond, vene elemendi osa neis oli kõikumav. Mõnes kohas, nagu nt Purmaranna piirkond, oli venelaste osa elanike seas püsivam, sealt põhja pool asuvais külades toimus aga venelaste eestistumine. Kogu ranna ulatuses moodustasid enamuse siiski eesti talupojad. 17. sajandi lõpul pakub Kodavere ala rannalõik noore, kujuneva asustuse pilti. Külad on enamasti veel võrdlemisi väikesed. Seal elasid vähese maaga talupojad ja ka suur hulk maata kaluriperesid. Mõnel külal oli rohkesti tühje adramaid, mis näitab, et kehva liivase mullastikuga Peipsi rannas tekkis tühjaksjäänud maadele uus asustus väga aeglaselt.

Mõisamajanduse äärmiselt aeglase edenemise tõttu jäi see piirkond muust Eestist tunduvalt maha. 17. sajandil lisandus vaid karjamõisaid: 1688. aastal oli Alatskivi mõisal juba kolm karjamõisat.²⁶ Siiski oli mõisa ja talumaade suhe Kodaveres samalaadne kui Tartumaal keskmiselt, kus talupõllud ületasid mõisapõlde suuruselt 2,5 korda.²⁷ Seega oli mõisamajanduse areng – vaadeldavale ajale iseloomulikul tasemel – vastavuses kihelkonna talumajanduse arenguga.

²² RA, Österjösprovinsernas jordrevisionshandlingar, vol. 37.

²³ Ü. Liitoja-Tarkiaainen, Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal, lk 222.

²⁴ EAA, f 308, n 2, s 68.

²⁵ Gustav Ränk, Peipsi kalastusest. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad II. Tartu 1934, lk 24–25.

²⁶ Otto Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts I. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 27. Tartu 1935, lk 125.

²⁷ Herbert Ligi, Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI–XVII sajandil. Tallinn 1963, lk 119.

Rahvastik ja asustus 18.–19. sajandil. 17. sajandi lõpp ja 18. sajandi algus kujunesid Kodavere kihelkonnas – nagu kogu Eestiski – nälja, sõja ja katku tõttu raskeks. Suure nälja ajal, 1695.–1697. aastal Kodavere kihelkonnas surnute arv ei ole teada. Küll aga kõnelevad rahvamälestused näljaaja viletsusest: „Nälg olnud nii suur, et inimesed söönud isegi rotte, konne, kasse ja koeri. Isegi surnud loomad söödud kõik ära. Leiba ei ole enam sugugi olnud, heinad raiutud peenikeseks, pandud natuke sõkkleid sisse, küpsetatud üle ja söödud. Ka puu ja taimede juuri kraabitud metsast üles ja püütud sellega suvel hinge sees hoida.“²⁸

Olulise jälje Kodavere ajalukku jättis Põhjasõda, mille tulemusel Eesti ala läks Vene riigi koosseisu. Rahvatraditsiooni järgi pagenud inimesed Põhjasõja ajal metsadesse, teinud hagudest ja mullast onne ning elanud seal. Põhjasõja-aegsed laastamised olid olnud ulatuslikud: külad olid hävitatud ja põletatud, ka kirik ja kirikumõis olid tuleroaks langenud.²⁹ Suurt hävitustööd tegi 1710. aastal sõjaga seoses levinud katk. Sellesse suri Tartumaal kokku 13 566 inimest, Kodavere kihelkonnas 409 inimest.³⁰

Sellest, milline oli olukord pärast sõda, on säilinud erinevaid pärimusi. Ühe järgi olnud pärast Põhjasõda Kodavere kiriku ümbruskond tühi, sinna tulnud Venemaalt kaks meest nimedega Kras ja Kriska, kes olevat abiellunud eesti naistega ja kelle järeltulijad olevat eestistunud.³¹ Teise jutustaja teatel olnud vaadeldavale alale pärast Põhjasõda järele jäänud kolm küla.³²

On selge, et Suur näljaaeg, Põhjasõda ja katk tegid Kodaveres suurt hävitustööd. Kõige rohkem kannatasid tihedamini asustatud piirkonnad. Hävinud olid Kodavere kirik ja Alatskivi kabel, ka suurem osa ümberkaudseid talusid oli elamiskõlbmatuks muutunud. Alatskivi mõisas oli sõjaeelsest 34 1/4 adramaast asustatud 23 1/2 adramaad, Ranna mõisal 9 1/8 adramaast 4 7/8.³³ Säilinud arhiiviandmed siiski ei tõesta, et häving oleks olnud oma ulatuselt nii suur kui seda on kujutanud rahvasuu. Kui Kodavere naaberkihelkonnades võib täheldada tõepoolest talude ulatuslikku tühjenemist, siis ajalooallikate valguses on Kodaveres olukord pigem vastupidine. Nimelt on seal vaid kümme aastat peale katku ja sõjategevuse lõppemist Eesti alal, täpsemalt 1721. aastal, mainitud kõiki varem eksisteerinud külasid, kus oli kokku 204 talu (211 peret).³⁴ Seega oli 1688. aastaga võrreldes talude arv tunduvalt kasvanud – isegi sel juhul, kui lugeda 1688. aasta poolemeeste pered omaette taludeks. Kodavere külad olid Põhjasõja järel muutunud tunduvalt rahvarohkemateks,

²⁸ Otto Liiv, Suur näljaaeg Eestis 1695–1697. Ajalooline Arhiiv 3, Akadeemilise Ajaloo Seltsi toimetised 9. Tartu, Tallinn 1938, lk 381.

²⁹ M. Ehrlich, Ajalooline traditsioon, lk 31.

³⁰ Juhan Kõpp, Andmed viimase suurest katkust Lõuna-Eestis aastail 1710–1711. – Ajalooline Ajakiri 1929, lk 15–23.

³¹ M. Ehrlich, Ajalooline traditsioon, lk 44.

³² Samas, lk 36.

³³ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 66.

³⁴ VARKA, f 274, n 1, s 171.

erinevalt naaberkihelkondadest oli külade suurus märgatavalt kasvanud, valdavas osas küladest oli 6–12 talu. Ilmselt oli neil segastel aegadel suurtest liiklemisteedest eemale jäänud ja suhteliselt hõredamini asustatud Kodavere kihelkond olnud sobivaks asupaigaks paljudele, kes olid sunnitud oma eelmisest elupaigast lahkuma. Võib-olla meelitas ka võimalus kalapüügi abil toidulisa hankida.

Seega taastusid sõja möödudes rahvastik ja majandus lühikese ajaga. Sõjategevuse eemaldumise ja katku lakkamise järel tuli oma kohtadele tagasi osa põgenenud või sõjakeerises eemale viidud talurahvast. Nagu eelnevatelgi aegadel, tuli nüüdki tühjaks jäänud kohtadele talurahvast ka mujalt. Vaatamata hävitusele ja sellele, et rahvast lisandus ka väljastpoolt, jäi katku- ja sõjaeelne põhirahvastik ometi alles. Kohaliku elanikkonna edasine etniline koosseis kujunes sel alusel. Asustuse arengut võimaldavad jälgida 18. sajandil koostatud adramaarevisjonide aruanded ja 18. sajandi lõpust alates ning 19. sajandil hingeloendid.³⁵

18. sajandil aset leidnud rahvastiku tihenemisele ja majanduse arengule viitab ka uute mõisate tekkimine. 1725. aastal moodustati päranduse jagamisel Alatskivist kaks mõisat: Vana- ja Uue-Alatskivi. Alatskivi mõisa omanikud olid 17. sajandil mitu korda vahetunud, kuid lõpuks läks mõis v. Stackelbergide suguvõsa kätte ja hiljem naissoost pärijate kaudu v. Nolckeni suguvõsale, kelle kätte see jäi kuni võõrandamiseni.³⁶ 18. sajandil tekkis lisaks varasematele neli mõisat: Kadrina, Kokora, Pala ja Halliku. Pala mõis on eraldatud Jõe mõisast 1701. aastal, ta oli v. Strycki suguvõsa käes alates 1716. aastast kuni võõrandamiseni. Kadrina mõis eraldus Ranna mõisast 1791. aastal.³⁷ Kokora oli olnud osa Alatskivi mõisast ja esines juba 1688. aastal karjamõisana, 1734. aastal eraldati ta iseseisvaks mõisaks. Nii Kokora kui ka Kadrina mõisates vaheldusid 18. ja 19. sajandil mõisaomanikud sageli. Halliku oli Luua mõisa (Palamuse khk) alla kuuluv maatükk, mis ühendati 1738. a Saare mõisaga (Maarja-Magdaleena khk) ja kuulus selle alla kuni 1757. aastani. Hiljem nimetati Halliku küll rüütlimõisaks, kuid jäi võõrandamiseni Saare mõisa omaniku kätte.³⁸

Kui Kodavere naaberkihelkonnad, mis olid looduslike olude poolest põlluharimiseks soodsamad, olid juba 17. sajandi 80. aastatel jõudnud asustuse poolest peaaegu maksimumaalse täitumiseni, siis Kodavere kihelkonna asustuse kasv hoogustus hiljem. Kodavere kihelkonna jaoks oli kiire arengu periood 18. sajand. 18. sajandi algusest kuni 19. sajandi alguseni kasvas talude arv 70% võrra ja kujunes mitmeid uusi külasid.

Oli tavaline, et hajatalust või väikesest talude grupist kujunes looduse poolest soodsamates paikades aja jooksul küla. Kodaveres, kus harimiseks sobiv maa paiknes väiksemate laikudena, oli eriti iseloomulik uute väikeste külade tekkimine pika aja jooksul. Külade

³⁵ VARKA, f 274, n 1, s 171, 174, 189, 200, 210, 224, 238; EAA, f 1865, n 2, s 23–28.

³⁶ Ilme Mäesaalu, Alatskivi lossi omanikud. – Alatskivi loss ja park. Balti Villa Rustica I. EPMÜ Keskkonnakaitse Instituut, Toimetised 1. Tartu 2003, lk 43.

³⁷ Eesti mõisad. Tallinn 1994, lk 93.

³⁸ Tartumaa, lk 201.

kujunemise käik on olnud ühesugune. Tavaliselt on külale aluse pannud talu esmakordselt mainitud juba 16. sajandi lõpus või 17. sajandi alguses üksiktalu või kahetalulise rühmana, mis seejärel on tühjenenud. 17. sajandi 80. aastateks on paik uuesti asustatud ja seal on olnud jälle üks-kaks talu, kuid küla tõeline tõus on jäänud Põhjasõja-järgsesse aega 18. sajandil. Põhjasõja keerises otsisid paljud inimesed uut elupaika ja endised väikesed külad sobisid selleks, teisalt on külade kujunemist soodustanud elanike arvu kiire kasvamine 18. sajandil. Näiteks Paabsi küla on 1627. aastal koosnenud kahest talust, mis 1638. aastal olid tühjad. 1688. aastal oli seal uuesti kaks talu. See küla on oluliselt suurenenud just Põhjasõja-järgsel ajal, nii et 1721. aastal oli seal juba kaheksa talu, hilisemal ajal kõikus talude arv kuue ja kaheksa vahel. Samalaadne oli ka Peatskivi, Metsakivi, Pärsikivi ja Tõruvere küla kujunemise käik. Kirepi küla, kuhu 18. sajandil asus mitmeid vene uusasunikke, on kujunenud 1601. aasta revisjonis mainitud üksiku Kirepi Hansu talu kohale. Kuid mitte kõikidest hajataludest ei ole aja jooksul kujunenud küla. Hajataluks on läbi aegade jäänud näiteks Haavakivi, mida on mainitud juba 1584. aastal.³⁹

On huvitav märkida, et Kodavere kohanimed on olnud eriti elujõulised. Mõnel juhul on talu nimi olnud pikka aega kadunud, hiljem on aga sama nime all välja ilmunud küla. Nii on 1582. aastal nimetatud Meoma talu, samanimeline küla on märgitud 1839. aastast pärinevale Rückeri kaardile.⁴⁰ Kuningvere küla esines 16. sajandi lõpul revisjoniprotokollis, 17. sajandi alguses jäi see tühjaks, 1638. aasta revisjonis küla enam ei mainitud, kuid 1688. aastal oli see uuesti olemas ja eksisteeris seejärel pidevalt.

Peipsi rannas kasvas 18. sajandi lõpuks tunduvalt põhiliselt kalastusest elatuvate vabadike arv, kes kandsid oma koormisi nootadelt kalas või rahas. Vene elanikkond kasvas seoses vanausuliste pagemisega Vene aladelt Peipsi läänerannikule, kuhu venelasi oli elama asunud ka varem.⁴¹ Pagemine hoogustus eriti 18. sajandil, pärast Eesti ala liitmist Venemaaga, mil venelaste migratsioon randa kujunes pidevamaks ja vene elanikkond seal püsivaks. Vanausuliste venelaste tugeva juurdevoolu tõttu kujunesid mitmed senised segaelanikkonnaga külad ülekaalukalt vene rahvastikuga küladeks. Alates 18. sajandi lõpust Peipsi-äärsetesse vene küladesse asunud vene talupojad olid suuremas osas vabatalupojad, kes olid vabaks lastud või endid teatava rahasumma eest vabaks ostnud ja elasid mõnest linnast saadud passiga. Alatskivi mõisale kuulunud rannakülades elasid ülekaalukalt venelased. 1782. aastal oli sealsetes rannakülades (Rootsiküla, Nina, Lahe, Väike-Kolkja, Suur-Kolkja, Sohvia, Vene-Kasepää) 526 passiga vene talupoega ja 85 vene pärustalupoega.⁴² Peale Nina küla, mis oli Peipsi läänerannikul vanim puhtvene

³⁹ Polnische Akten, Bd. 1, lk 154.

⁴⁰ Samas, lk 115.

⁴¹ Vanausulised, kes ei tunnustanud patriarh Nikoni kirikureformidega vene õigeusu riituses ja liturgilistes tekstides tehtud muudatusi, mõisteti 1666.–1667. a kirikukogu otsustega ja 1685. a tsaari ukaasiga jälitatavaiks. Pärast vanausuliste kuulutamist lindpriiks pagesid paljud neist teistele aladele, sealhulgas ka Peipsi läänerannikule.

⁴² A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 99.

küla, kujunesid mitmed seni segaelanikkonnaga külad (Kallaste, Varnja) 18. sajandi lõpu poole ülekaalukalt vene rahvastikuga küladeks, seda peaaesjalikult vanausuliste venelaste tugeva juurdevoolu tõttu. Kallastel elas 1782. aastal 125 vene vabatalupoega ja üks vene pärustalupoeg.

18. ja 19. sajandil kasvas tunduvalt Kodavere kihelkonna maakülade elanike (pärustalupoegade) arv (vt tabel 1). Perioodil 1721–1795 kasvas talupoegade arv 2,7 korda, ajavahemikul 1795–1881 veel 2,5 korda. 1881. aastal oli Kodavere kihelkonnas 10715 elanikku.⁴³ Selle perioodi vältel oli ka palju ebasoodsaid aastaid, mil iive oli negatiivne, suremus ületas sündimuse. Selline oli näiteks aasta 1808.⁴⁴ Suure suremuse põhjuseks oli tavaliselt nakkushaiguste levik. 1799. aastal suri Kodavere kihelkonnas röugetesse 60 inimest.⁴⁵ 1821. aastal suri läkakõhasse 36 last.⁴⁶ 1824. aastal suri Kodaveres leetritesse 40 inimest.⁴⁷ 1840. aastal laastasid Kodavere kihelkonda rõuged, 101 inimest suri selle haiguse tagajärjel.⁴⁸ 1845. aastal levisid Lõuna-Eestis leetrid. Ohvrite hulk Kodaveres oli 166.⁴⁹

Tabel 1

Pärustalupoegade arv Kodavere kihelkonna mõisates aastail 1721–1858.⁵⁰

Mõis	1721	1723	1731	1744	1751	1758	1782	1795	1816	1826	1834	1850	1858
Alatskivi	1050	971	1325	1049	1346	1226	1569	1211	1350	1603	1855	1964	2270
Halliku								667	734	851	947	972	946
Kadrina							341	288	273	306	335	383	394
Kokora				457	520	468	716	744	717	834	1051	1093	1166
Pala	248	254	239	301	312	310	479	552	688	792	896	951	909
Ranna	249	260	349	434	438	547	757	747	750	823	1021	1034	1134
Kirikumõis			4				38	33	33	42	45	54	58
Kokku	1547	1485	1917	2241	2616	2551	3900	4242	4545	5251	6150	6451	6877

Oli ka mitmeid raskeid aastaid, mil kimbutas toidupuudus. Ajaloolise traditsiooni järgi oli 1854. ja 1855. aastal põud, metsad ja sood põlesid, suvivili ei jõudnud idu välja ajada,

⁴³ E. Oehern, Biostatik dreier Landkirchspiele Livlands (Rappin, Wenden, Kodafer) in den Jahren 1834–1881. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doctors der Medicin. Dorpat 1883, lk 96.

⁴⁴ Herbert Ligi, Lõuna-Eesti demograafilisest arengust aastail 1780–1819. – TRÜ Toimetised, vihik 784. Tartu 1987, lk 45.

⁴⁵ Lemming Rootsmae, Nakkushaigused surma põhjustena Eestis 1711–1850. Tallinn 1987, lk 93.

⁴⁶ Samas, lk 131.

⁴⁷ Samas, lk 115.

⁴⁸ Samas, lk 97.

⁴⁹ Samas, lk 116.

⁵⁰ Perioodi 1721–1758 andmed pärinevad Herbert Ligi artiklist „Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711–1816.“ – TRÜ Toimetised, vihik 371, Tartu 1976. Kadrina ja Kokora mõis olid Alatskivi mõisa osad, nende talupojad on loetud Alatskivi alla. Andmed Halliku mõisa kohta puuduvad tabelist, kuna Halliku oli Saare mõisa osa (Maarja-Magdaleena khk).

karjamaad olid paljad. Õlgkatused kisti maha ja anti loomadele söödaks ette.⁵¹ Heina ja põhu puuduse ning suvivilja ikalduse tõttu tekkis raske näljahäda.

Elanike arv kasvas 18. ja 19. sajandil tunduvalt kiiremini kui talude arv, mille suurenemist pidurdas sobiva maa vähesus. See tingis vabadikukohtade arvu ulatusliku kasvu alates 18. sajandist. Kehvikute õued asusid tavaliselt väikeste hõredate rühmadena. 19. sajandi alguses on seniseid popside maakasutusi likvideeritud ja nende maad on läinud talude kasutusse. Nii oli see näiteks Pala külas 1810. aastal, mil enamik vabadikukohti mõõdeti hajatalude kruntide sisse, osa arvestati mõisamaa hulka ja ainult paarile popsile eraldati oma iseseisev maavaldus. Seevastu 19. sajandi teisel poolel asutati hulgaliselt väikekohti ja ka Alatskivilt on andmeid talumaa äravõtmise kohta, et sinna asutada vabadikukohti.⁵²

Rannakülade elanike arv kasvas ka 19. sajandil jõudsasti. Varnja külas koos selle läheduses asuvate Liivanina, Rehemetsa, Kargova (Kargaja), Kusnetsova hajataludega ja Kõnnu külaga oli 1820. aastal kokku 789 elanikku. Varnja külas elas kõrvuti nii venelasi kui ka eestlasi, kusjuures venelased moodustasid elanike üldarvust umbes 3/4, eestlased 1/4.⁵³ Kohaliku rahvatraditsiooni järgi olevat venelasi siia tulnud teistest rannaküladest, eriti Nina külast.

Mitmes külas oli 1851. aastal rohkem kui 500 elanikku: Nina külas 481 venelast ja 50 eestlast, Suur-Kolkja külas 543 venelast ja 13 eestlast, Vene-Kasepää külas 595 venelast ja 17 eestlast.⁵⁴

Vene rahvusest elanikkonna levikuga Peipsi järve kaldal on seotud tänavkülade tekkimine. Selle 18. sajandil kujunema hakanud külavormi juures ilmnevad tugevad etnilised erijooned. Kalastuse ja ulgtööde kujunemine vene sisserändajate peamisteks elatusaladeks põhjustas rahvastiku põhimassi koondumise küllaltki kitsale rannaribale ning soodustas tänavkülade tekkimist. Ranna lähedusse koondunud kalurikülad asusid eraldi oma väikestest põllumaadest. Kaugemale sisemaale siirdunud vene sisserändajad segunesid kohaliku rahvastikuga, nad tõid nende majandusse ja materiaalsesse kultuuri mitmeidki idapoolseid elemente, kuid asulastiku areng kulges põlluharimise vajadusi ning looduslikke tingimusi arvestades üldiselt samalaadselt kui mujal Eestis.⁵⁵

Vene elanikkond on jätnud oma jälje ka kohanimedele. Valdek Pall on Kodavere kihelkonnast leidnud 78 talu- või lisanime, mis on arvatavasti vene päritoluga. Kodavere kihelkonnas esineb suhteliselt rohkesti hiliseid vene päritolu talunimesid, ka on seal üsna palju üksnes selles kihelkonnas esinevaid nimesid. Siiski on mitmete külanimede päritolu jäänud ebaselgeks.⁵⁶

⁵¹ M. Ehrlich, Ajalooline traditsioon, lk 38.

⁵² Gea Troska, Eesti külad XIX sajandil. Ajaloolis-etnograafiline uurimus. Tallinn 1987, lk 52–53.

⁵³ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 99.

⁵⁴ Samas, lk 89, 98.

⁵⁵ G. Troska, Eesti külad XIX sajandil, lk 72.

⁵⁶ Valdek Pall, Vene elemente Põhja-Tartumaa toponüümikas. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 16. Tallinn 1970, lk 168–169.

19. sajandi alguses kaotati pärisorjus, talurahvas vabastati ilma maata. Rahulolematus ilmnes massilise talurahvaliikumise näol 1840. aastatel. Kodavere kihelkonnas leidis laia kõlapinna 1840. aastatel alanud väljarändamisliikumine. See oli Eestis kõige tugevam aladel, kus maade viljakus oli alla keskmise. Madalad saagid teravdasid kriisi, sundisid „liigseid inimesi“ suuremal hulgal ja lühema aja jooksul lahkuma. Ka Kodavere vähemsoodsad olud olid üheks põhjuseks, miks paljud lootsid leida lahendust väljarändamises. Levisid kuulujutud, et Samaaras ja Krimmis saab poolmuidu maad, keiser ise jaotavat. See jutt mõjus eriti Kavastul ja Alatskivil, kus paljud lootsid, et saavad „kõigest vaevast lahti“, rikkaks ja õnnelikuks. Juhan Weitzenbergi luuletuse läbi tunduks saanud Alatskivi talumees Laksi Tõnis on kujunenud omamoodi väljarändaja võrdkujuks. Kõigepealt saadeti teele maakuulajad, kuid nende teated olid vastukäivad.

Alatskivi inimesi oli juba esimeste ümberasujate hulgas.⁵⁷ Ümberasumisliikumine hoogustus eriti 1854. ja 1855. aasta põua järel, 1857. aastal rändas palju talupoegi Samaarasse.⁵⁸ Ümberasumist püüti kõigiti piirata. Seati sisse nõue, et iga vallaline mees, kes välja rännata tahtis, pidi kubermanguvalitsusele maksma 400 rubla, pereisa aga 600–1000 rubla. See asumiskapitali nõudmine oli mõjukaks abinõuks ümberasumisliikumise vastu. Talupojad kirjutasid palvekirju, kus taotleti luba ümberasumiseks ilma asumiskapitali sissemaksuta. Paljude muude suurvürst Mihhailile saadetud palvekirjade hulgas oli ka Alatskivi 100 talupoja nimel kirjutatud palvekiri.⁵⁹ Mitmete kasutusele võetud abinõude tõttu vähenes peremeeste hulk nende seas, kes soovisid välja rännata.

Väljarändamine siiski jätkus, uueks sihtkohaks oli Krimm. Ka Kodavere inimesi oli 43 perekonna hulgas, kes 1861. a Odessasse jõudsid.⁶⁰ 1862. aasta kevadel väljarännanute sihtkohaks oli Samaara. 1862. a mardipäeval teatas oma soovist järgmisel jüripäeval vallast lahkuda rekordarv talupoegi, nimelt 107. Tõuke olid selleks andnud ilmselt Krimmi asunud sugulaste ja tuttavate kirjad Alatskivi ja Kavastu talupoegadele. 1863. aastal siirdus talupoegi omavalitsuselt Krimmi, nende seas vähemalt 6 peret Alatskivilt.⁶¹ Samal aastal hakkas ümberasumisliikumine vaibuma, mitmed perekonnad tulid kodumaale tagasi ja rääkisid kohatud raskustest.

Paljud Tartu- ja Võrumaa inimesed otsisid ümberasumise võimalusi ka lähemalt, ida poolt Peipsi järve. Seal oli tol ajal kerge maad saada, asumine sinna nõudis vähe kulu ning ka olud olid tuttavamad. 1861.–1862. aastal siirdus Alatskivilt ning mujalt Kodavere ja Lohusuu aladelt ümberasujaid Oudova piirkonda.⁶² Ajaloolise traditsiooni järgi lahkus

⁵⁷ Artur Vassar, Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn 1975, lk 39.

⁵⁸ M. Ehrlich, Ajalooline traditsioon, lk 47.

⁵⁹ A. Vassar, Uut maad otsimas, lk 122.

⁶⁰ Samas, lk 144.

⁶¹ Samas, lk 162–167.

⁶² Samas, lk 169.

veel 1866. aastal Ranna külast Oudova kubermangu 50 perekonda. Oudovas olevat olnud seitse küla, kus ainult sisserännanud eestlased olevat elanud.⁶³

Oluliseks etapiks 19. sajandil oli talude päriksostmine, mille tulemusel tekkis talupoegade väikeomand.⁶⁴ Kodavere kihelkonnas algas see 1853. aastal ja lõppes Esimese maailmasõja eel. Esimene ostetud talu oli rahvatraditsiooni järgi Alliku mõisa Krongi talu ja selle eest maksti 100 rubla taalrist (taaler oli tol ajal maa ja koormiste võrdsustamise mõõdupuu).⁶⁵ Pala mõisas algas talude ostmine 1866. aastal, hind oli juba 130 rubla taalri kohta ja tõusis hiljem veelgi. Rahvasuu pajatab talupoeg Jakob Villemsonist, kes ostis Pala mõisalt talu hinnaga 130 rubla taalrist ja kellel oli nii palju sularaha, et ta maksis kogu talu hinna korraga välja.⁶⁶ Hulgalisem talude ostmine algas 1862. aastal ja kõige intensiivsem oli see 1870.–1880. aastatel. Talude ostmise käiku mõjutas asjaolu, et talude majanduslik seis on Kodavere kihelkonnas olnud keskpärane. Pala ja Alatskivi ümbruses on põllumaa suhteliselt viljakas, kuid mitmetel aladel kogu kihelkonna ulatuses on põlluharimine halbade mullastikutingimuste tõttu olnud vähetasuv. Põhja-Tartumaa teiste kihelkondadega võrreldes toimus talude päriksostmine Kodavere kihelkonnas suhteliselt intensiivselt, keskmiselt oli 1881. aastaks Põhja-Tartumaal ostetud 46,2 %, Kodavere kihelkonnas aga 48,5% taludest (talude koguarv 324).⁶⁷

Majanduselu. Kodavere rannakülade ja sisemaa külade majandus on alati olnud teataval määral erinev. Sisemaa külates on läbi aegade põhiliseks elatusalaks olnud põlluharimine ja sellega tihedalt seotud karjakasvatus, mõningates kohtades 19. sajandil ka käsitöö, seevastu rannakülades on kõige olulisemal kohal olnud kalapüük, millele on peamiselt 19. sajandil lisandunud veel mitmeid kõrvalelatusalasid, millest tuleb allpool lähemalt juttu. Ainult Ranna mõisa piirkonnas, kus rannakülade rahvas juba vanast ajast saadik elatus niihästi põllumajandusest kui ka kalapüügist, ei olnud ranna- ja sisemaa rahva majanduselu vahel selgemat piiri. Üldiselt püsis Kodavere ranna- ja sisemaakülade vahel selge vahe. Rannast sisemaale asumist ja ühes sellega siirdumist põllumajanduslikule tegevusele on olnud märgata vaid Nina külas.

Maaviljeluse seisukohast on olulise tähtsusega harimiskõlbliku maa olemasolu. Kodaveres oli harimiskõlblik maa peamiselt kihelkonna keskosas, kus leidub suuremaid ja ühtlasemaid põllumassiive. Kihelkonna lääneala on rikas metsade poolest, harimiskõlblik maa paikneb seal laikudena. Ka mujal leidub viljelemiseks sobivat maad väikeste ja killustatud saarekestena. Kindlad teated kolmeväljasüsteemi kasutamise kohta Eestis

⁶³ M. Ehrlich, Ajalooline traditsioon, lk 51.

⁶⁴ Mati Laur, Väikemaomandi teke. – Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tartu 2010, lk 104–109.

⁶⁵ Enn Tarvel. Adramaa. Tallinn 1972, lk 196–198.

⁶⁶ Samas, lk 107.

⁶⁷ EAA, f 3724, n 1, s 851.

pärinevad alles 16. sajandist, mil see oli juba üldlevinud ja tavaline.⁶⁸ Põlispõllud olid Kodaveres, nagu mujalgi Eestis, kuni talude kruntimõõtmiseni 19. sajandi teisel poolel kolmes väljas. Üks väli oli talivilja, teine suvilja ja kolmas kesa all. On võimalik, et mõnes rannakülas, kus põllumaad oli vähe ja põllundus oli vaid kõrvaliseks elatusalaks, peeti põllumaad veel kuni 19. sajandini kahes väljas. Peipsimaal, kus enamasti olid liigniisked väheviljakad liivased mullad, püsis uue maaviljelussüsteemi kõrval laialdaselt ja kaua ka vanem ja algelisem viljakasvatusviis – aletegu (sõõrutegemine). See oli põliseks viisiks maad metsa alt üles harida, mis ühtlasi andis maale tuha näol väetist. Hilisemal ajal ei olnud tegemist tõelise korduva aleteoga, vaid ühekordse metsa mahapõletamise-ga uudismaa tegemiseks. Alatskivil on olnud kasutusel Eestis omalaadne aletegemise moodus.⁶⁹ Vanimaks abinõuks puhastada söödimaad umbrohost ja väetada tuhaga oli kütisetegemine. Korrapärane aletegu lõppes juba 17.–18. sajandil, kütisetegemine jätkus hilise ajani.⁷⁰ 17. sajandi teiseks pooleks oli Kodaveres aletegemise ja kütise tähtsus jäänud juba väheseks.

Kasvatatavate kultuuride seas oli olulisel kohal rukis, eriti piirkondades, kus olid kõrgemad ja paremad maad. Vanimaks leivaviljaks oli oder. Põllumajanduse kui elanikkonna põhilise elatusallika edasiarenemisest annab tunnistust asustuse areng. Kodaveres püsis põllumajanduse arenemine üldiselt samal tasemel kui Kesk-Eestis, kuigi see ala – nagu kogu muu Peipsimaa – paistab silma vanade viljakasvatusega seotud tööriistade ja -võtete esinemise poolest. See näitab, et maaviljeluse areng siin oli aeglasem, sest piirkondades, kus põllumajanduse areng oli kiire, uuenesid vanad põllutööriistad kiiremini.

Talupoegadest moodustasid kõige olulisema grupi adratatalupojad. Talupojaperede kasutada olev adramaa oli koormiste suuruse määramise aluseks. Sellest ka nimetus adratatalupojad. Talurahvas diferentseerus kasutada oleva maa suuruse järgi. Maata või vähese maaga talupojad olid vabadikud ehk, nagu neid Kodaveres kutsuti, pobulid, popsid, ka saunikud ehk saunamehed. Vabadike ja adra- ehk täistalupoegade arvuline suhe eri külates olenes kohalikest oludest. Üldiselt oli vabadike osatähtsus sisemaal, puhtpõllumajanduslikes külates väiksem, käsitööga tegelevates piirkondades ja rannakülates suurem. Erilise talurahvakihhi moodustas sulasrahvas ehk sulased ja teenijatüdrukud.

17. sajandi teisel poolel on Kodavere talud olnud suhteliselt suured. Kui naaberkihelkondades oli 17. sajandi lõpul talu keskmine suurus adramaades 0,19, siis Kodavere alal oli see 0,25. Põhjuseks on siin asjaolu, et Kodaveres olid levinud poolemeestega talud. Kuna talus oli sageli kaks peret, siis oli seal ka enam ressursse. Talude adramaade arv ulatus 1688. aastal 1/16 adramaast kuni 3/4 adramaani, kuid enam kui pooled taludest olid 1/4 adramaa suurused.⁷¹

⁶⁸ Valter Lang, Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu 2007, lk 261; Inna Põltsam-Jürjo, Anti Selart, Ivar Leimus, Maamajandus ja külarahvas. – Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Koost. ja toim. Anti Selart. Tartu 2012, lk 185.

⁶⁹ Eesti talurahva ajalugu 1. Tallinn 1992, lk 329.

⁷⁰ H. Ligi, Põllumajanduslik maakasutus, lk 57–62.

⁷¹ RA, Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, vol. 37, l 586–651.

1680. aastatel on palju kurdetud selle üle, et maa on vilets, liivane või märg. Mitmel juhul on see olnud põhjuseks, et paluda koormiste vähendamist. Koormiste väljalunastamine rahas ei olnud Kodaveres tavaks, nii nagu see oli hajatalude poolest rikastes piirkondades. Siin on vaid üks talupoeg maksnud rahamaksu, küll on aga mitmed varasematel aegadel kandnud koormisi ainult teravilja näol.

Osal taludest oli raskusi ka loomade vähesuse tõttu. Keskmiselt oli talus 1688. aastal 2 rakendit.⁷² Peamiseks tööloomaks oli hobune. Enamikus taludest oli kaks või kolm hobust. Hobusteta talusid oli väga vähe, härgadeta talusid oli tunduvalt rohkem. Talus oli tavaliselt üks või kaks härga, suurim härgade arv talus oli neli (kaks rakendit).

19. sajandi algusest on Kodavere kohta olemas maamõõtmiste materjal, mille abil on võimalik saada ülevaadet talude maade suurusest ja ka tükeldatusest.⁷³ 19. sajandi alguses olid Kodavere talud võrreldes Põhja-Tartumaa teiste kihelkondadega (Laiuse, Maarja-Magdaleena, Palamuse, Torma, Äksi) väikesed. Talude arvu olulise suurenemise ja maaharimiseks soodsa ala piiratuse tõttu oli Kodavere taludel vähe põllumaad. 19. sajandi alguses oli seal talu põllumaa keskmiseks suuruseks 17,6 vakamaad ja heinamaa suuruseks 26,9 vakamaad (vt tabel 2). Võrdluseks olgu mainitud, et Põhja-Tartumaal oli talul põldu keskmiselt 24,3 ja heinamaad 35,7 vakamaad.⁷⁴ Seega, teiste Põhja-Tartumaa kihelkondadega võrreldes oli Kodavere talude kõlvikute pindala suhteliselt väike.

Tabel 2

Talumaade keskmine suurus (vakamaades) Kodavere kihelkonnas 19. sajandi 20. aastatel.⁷⁵

Mõis	Talude arv	Aiamaa	Põllumaa	Võsamaa	Heinamaa
Alatskivi	105	0,8	19,0	34,2	30,0
Halliku	19	1,4	20,0	23,6	26,9
Kadrina	22	0,7	19,5	13,8	28,0
Kokora	101	0,5	12,4	17,2	19,6
Pala	43	1,0	21,4	43,9	28,6
Ranna	58	0,9	20,8	9,6	32,5
Kokku	348	0,8	17,8	24,5	26,9

Põllumaa vähesust Kodaveres näitab ka see, et seal oli mõisakülvi 100 meeshinge kohta veidi vähem, talupõldu aga tublisti vähem kui vastavas maakonnas keskmiselt.⁷⁶ Ka talu keskmine taalriväärtus, mille arvestamisel võeti lisaks maa suurusele arvesse ka selle kvaliteeti, oli Kodaveres väiksem kui teistes kihelkondades. Kodaveres oli see 13,5

⁷² Rakendiks on loetud kas kaks härga või üks hobune.

⁷³ EAA, f 567, n 2, s 132, 137, 141.

⁷⁴ Ülle Liitoja, Põhja-Tartumaa talud 1582–1858, I–IV. Tallinn 1992, lk 30–31.

⁷⁵ EAA, f 567, n 2, s 132, 137, 141, 144. 1 vakamaa = 0,37 ha.

⁷⁶ Herbert Ligi, Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn 1968, lk 285.

taalrit, Põhja-Tartumaa teistes kihelkondades 19,1 taalrit.⁷⁷ Seega olid siinsed kõlvikud väiksemad ja ka halvema kvaliteediga kui naaberkihelkondades.

Kodavere kihelkonnas oli talude põllumaa osakaal kõlvikute seas suhteliselt väike ja rohumaade osakaal suur. Seega olid siin head võimalused loomakasvatuseks. 19. sajandi algul oli Kodavere kihelkonnas kõlvikute struktuur (põllu-, võsa- ja heinamaa suhe) 1:1,4:1,5 ja see erines Tartumaale tüüpilisest, mille puhul põllumaa osakaal oli suur ja esines tendents, et põllu-, võsa- ja heinamaid oli võrdselt.⁷⁸ Vähem erines Kodavere kihelkond Põhja-Tartumaa keskosa kihelkondadest, kus samuti põllumaa osakaal oli väiksem (põllu-, võsa- ja heinamaa suhe 1:1,2:1,3).⁷⁹

Nagu kogu Eestis, valitses ka Kodavere kihelkonnas talumaade üleribus. Ühele talule kuulunud maad olid nõõrimaade või ribadena laiali küla territooriumil ja olid üksteisest eraldatud teiste talude nõõrimaade ja ribadega. Üleribusus tingis väljasunni – põllutööd tuli alustada ja läbi viia üheaegselt. Kõrge maade tükeldatuse aste nõudis talupoegadelt palju lisatööd ja -vaeva. 19. sajandi algul oli Alatskivi mõisa külades talupõld keskmiselt 27,4 tükis, võsamaa 36,2 tükis ja heinamaa 11,8 tükis. Mõnes külas (Pusi) oli kõigil taludel 38–44 põllutükki, neile lisandusid veel võsa- ja heinamaatükid. Haapsipää külas ulatus kõigi talude võsamaatükkide arv üle 60.⁸⁰ Nii nagu tavaliselt, oli ka Kodaveres põlluribade keskmine pindala väike, heinamaatükid olid tunduvalt suuremad. Ühe põllutüki keskmine pindala oli Alatskivi mõisa taludel 0,72 vakamaad, ühe võsamaatüki pindala 0,99 ja ühe heinamaatüki pindala 2,6 vakamaad.

19. sajandi teisel poolel toimus talude kruntimõõtmine, et korrastada ja kaasajastada talude maavaldusi. Kuna kompaktsetes külades ei olnud võimalik kõigile taludele eraldada terviklikke krunte, tuli osa talusid külast välja viia. Selle tulemusel muutus asustus hajusamaks. Kruntimisega vähenes tunduvalt ühele talule kuulunud maatükkide arv. Kuigi kruntimisel püüti igale talule eraldada võimalikult terviklikku krunti, ei olnud see looduslike tingimuste tõttu võimalik. Ainult vähem kui kümnendiku talude maa oli kruntimise tulemusel terviklik, koosnedes ühest tükist. Kui Alatskivi mõisa taludel oli enne kruntimõõtmist keskmiselt 75,5 maatükki, siis pärast kruntimist oli vastav arv 3,6. Enamiku talude maa koosnes 2–6 osast.⁸¹ Üks neist oli tavaliselt hoonete juures asuv põllumaatükk, ülejäänud heina- ja karjamaatükid asusid eemal küla endistel karja- ja heinamaadel. Kruntimine võimaldas talutöid ümber korraldada, neid intensiivsemaks muuta ja uuendusi läbi viia.

Pärast talude kruntimõõtmist jagati talu põllumaa tavaliselt 4–5 väljaks, hakati kasvatama nisu ja ristikheina. Ristikheina külvati Kodaveres rohkesti alates 19. sajandi lõpust

⁷⁷ Ü. Liitoja, Põhja-Tartumaa talud, lk 722–724.

⁷⁸ Юхан Кахк, Херберт Лиги, Об экономическом потенциале крестьянского двора в Эстонии в начале XIX века. Таллин 1975, lk 26.

⁷⁹ Ü. Liitoja, Põhja-Tartumaa talud, lk 722–724.

⁸⁰ EAA, f 567, n 2, s 132, 137, 141, 144.

⁸¹ EAA, f 3724, n 5, s 2565.

seoses karjakasvatuse laienemisega. Kodaveres kasvatati peale otrade rohkesti ka kaera ja lina. Oluline oli kartuli tulek kasvatatavate kultuuride hulka.

19. sajandil leidis aset kiire areng, mis tõi kaasa ülemineku raharendile, talupoegade väikeomandi tekkimise ja kaubatootmise laienemise. Algas uus ajajärk talurahva majanduselus. Ilmusid uued põllukultuurid, maaharimisriistad ja -viisid. Kui varem oli küla majanduslikult seotud kohaliku mõisaga, siis nüüd seostus talurahvamajandus üha enam turuga. Kodavere kihelkonna elanike läbikäimist Tartu linnaga kergendasid teed, mis tehti aastatel 1826 ja 1830.⁸² See tõi endaga kaasa ka kultuuriliste ja etniliste suhete märgatava tihenemise. 19. sajandil leidsid aset suured muudatused nii majanduslikes kui ka sotsiaalsetes suhetes. Tekkis palgaliste mõisatöölise – moonameeste – kiht. Üleminek raharendile oli Kodaveres, nii nagu kogu Põhja-Tartumaal, aeglane. Selles piirkonnas oli takistuseks turustuspaikade puudumine, talupoegade harjumatus raharendiga ja asjaolu, et mõisnikel oli nappus kapitalist, sest teorendi kaotamine tingis ülemineku sulastega majandamisele.⁸³

19. sajandi teisel poolel oli Kodavere kihelkonna talude keskmine suurus võrreldes teiste Põhja-Tartumaa kihelkondadega endiselt väike. 1881. aastast pärit andmetel oli Kodavere kihelkonnas talumaa suurus keskmiselt 32,4 tiinu, kusjuures põllumaa suurus oli keskmiselt 10,5 tiinu (talude arv 324).⁸⁴ Ka taalriväärtuse järgi otsustades olid talud väikesed ja viletsate maadega. Ainult Torma-Lohusuu kihelkonnas oli talude taalriväärtus veel väiksem.

19. sajandi lõpus hakati Eestis erilist rõhku panema piimamajandusele. Karjakasvatus edenes sedamööda, kuidas arenes karjasaaduste turustamine. Kuni meiereide võrk polnud veel välja arenenud, kasvatati müügiks lihaloomi ja müüdi kodutehtud võid. Karjapidamise võimalused olenesid heinamaade rohkusest. Karja eest hoolitsemises erinevusi ei olnud. Neis külates, kus pärast maade kruntimist talud endiselt kas sumb- või ridaküladena kokku jäid, karjatati loomi ühiselt kauem kui mujal Viru- ja Tartumaal.

Kodavere rannapiirkonnas, aga ka osas sisemaa küladest ei võimaldanud põllumajandus küllaldase elatuse saamist, seepärast olid olulised ka kalastus ja käsitöö. Viimaste kõrval levisid ulgtööd ja kaubitsemine. Võrreldes eesti pärustalupoegade või hilisemate teorentnikega olid vene kalurid selles osas soodsamas olukorras. Peipsi läänerranna vene elanikest moodustasid 18.–19. sajandi vahetusel suure osa passi omavad vabatalupojad. Vene talupoegadel olid seetõttu hoopis avaramad võimalused liikuda ja mitmesuguse töödusega tegeleda kui eestlastel. Maakasutamise või kalapüügiõiguse eest tasusid vabatalupojad mõisatele renti.

⁸² Kodavere-Alatskivi kihelkonna ajalugu, lk 12.

⁸³ August Traat, Ankeet talumaade raharendi leviku kohta Liivimaal 1847. aastal – ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1957, nr 2, lk 199.

⁸⁴ Гийт Розенберг, О социальном расслоении крестьянства в Южной Эстонии в конце XIX века. Таллин 1980, lisa 4.

Kuigi põlluharimise ja karjakasvatuse tähtsus Kodavere rannakülades oli väike, väärivad märkimist mõned mujal vähemlevinud tegevusalad. Peipsi rannakülades, eriti lääneranniku vene külates, on 19. sajandil peetud ka kitsi. Karja- ja heinamaade rohkus lubas Peipsimaa taludes rohkesti lambaid pidada.

Peipsi lääneranniku vene külade asukad on aegapidi oma liivased maalapid muutnud viljakateks juurviljaaedadeks. Eesti talurahvas kasutas varem köögivilja väga vähe. Peipsi läänerannas kasvatati 19. sajandi teisel poolel peamiselt sibulaid ja sigureid. Kolkja ja Vene-Kasepää kohta öeldi, et need on „vanad sibulakasvatatajate külad“. Sigurit olevat hakatud Vene-Kasepää külas kasvatama 19. sajandi 70. aastatel.⁸⁵ Peipsi-äärsete vene külade elanikud kasvasid ka kapsaid, kaalikaid ja porgandeid, mida nad sügiseti Tartus Emajõeel paatidest müüsid.

Kodavere kihelkonna majanduselus on olnud olulisel kohal kalapüük. Selle areng on aja jooksul läbi teinud mitu etappi. Peipsist kaugemal asunud külakondade kollektiivsest hooajapüügist 13.–14. sajandil kujunes see järve äärde asunud vähese maaga või maata talurahva peamiseks elatuseandjaks, 19. sajandil juba tööduseks. Kalastus Peipsil on olnud nii tehnika kui ka korralduse poolest vahetus ühenduses naabruses asuvate venelaste kalapüügiga. Kalapüük Peipsil erines väiksematel sisemaa järvedel ja jõgedel toimunud väikeseulatuslikust, enam-vähem juhuslikust püügist. Väikestel siseveekogudel kasutati kaua lihtsaid traditsioonilisi püügivahendeid nagu õngi, ahinguid, mõrdu jne. Sellel püügil ei olnud mainimisväärt majanduslikku tähtsust. Peipsil toimunud suurpüügil kasutati täiuslikumaid püügivahendeid, eelkõige nootaid, mis tingisid kalurite kollektiivset tegevust ja hinnaliste püüniste ühisomandust. 19. sajandil tulid nootade asemele suured mõrrad ja teised täiuslikumad püügivahendid.

Varasematest rannaasukatest, keda kohtame 16.–17. sajandi vahetusel Peipsi põhja- ja läänekaldal, püüdsid paljud väiketalupojad kala maaharimise kõrvalt. Aegapidi tuli randa järjest rohkem ka maata talurahvast, kellele kalapüük oli ainsaks või peamiseks elatusallikaks. Oma maksud õiendasid nad nootadelt ühiselt. Mõnes kohas oli talupoegi, kes maksid makse nii talve- kui ka suvepüügi eest. Järelikult püüdsid nad kala aasta ringi ja elatusid üksnes sellest. Koormised õiendasid rannatalupojad suuremalt jaolt raha ja kalaga, kehvade puht-kaluriperede maksud on revisjoniaruandeis näidatud sageli mitme pere kohta ühiselt. 16. sajandi lõpus nõuti rannakülade talupoegadelt maksuna soolatud rääbiseid, soolatud säinaid, latikaid, havisid ja lisaks ka rahamaksu. Näiteks maksid Lahe küla kalurid 1582. aastal 4 rubla ja 200 latikat, Purna küla kuus kalurit aga 2 rubla, ühe vaka soolatud rääbiseid ja ühe vaka soolatud säinaid.⁸⁶

Ainult kalapüügist elatuvate kalurite tekkimise üheks eelduseks oli see, et nad said oma saagi kas vahetada sisemaal vilja vastu või müüa selle ülesostjatele ja kaubitsejatele. Seejuures oli olulise tähtsusega asjaolu, et sisemaa talupojad ei saanud loomuskohtade kaotamise ja teokohustuste suurenemise tõttu enam ise kalapüügil käia. Peipsi lääneran-

⁸⁵ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 160.

⁸⁶ Samas, lk 56–57.

nikul asunud vene kalurid maksid vanast ajast saadik vastavale mõisale oma maa eest ainult maksu, mida nimetati venepäraselt obrokaks. Varnja küla venelased maksid Kavastu mõisale obrokat, mõni 7, mõni 10 rubla, nii nagu kellelgi maad oli.⁸⁷

Kalurite hulk kasvas eriti 18. sajandi teisel poolel seoses suure hulga vene kalurite juurdetulekuga Peipsi äärde. Talvel püüti kala peamiselt Peipsil, aga ka Pihkva ja Peterburi kubermangu järvedel, suvised kalapüügiretked hakkasid 19. sajandi 20. aastatel ulatuma võrdlemisi kaugemale. Püügiks renditi mõisatelt sisemaa järvi Viljandi, Karksi ja Hallisteni välja. Nõudluse kasvamisega Peterburi turul 19. sajandil hakkasid paljud Peipsi kalurid käima suviti kaugpüügil Soome lahel, samuti Pärnu lahel ja isegi Laadogal.

Vanast kogukondlikust nootkonnast võtsid teatavad pered osa võrdsete õiguste alusel ja said ka võrdse osa saagist. Vene kaluriartellid olid teist laadi, kuid kõrvalistes kohdades, nagu oli Kodavere piirkond, säilitasid artellid veel 19. sajandi keskel ja hiljemgi vanade kogukondlike nootkondade traditsioone. Alates 19. sajandi keskpaigast omandas kalastamine üldiselt üha enam töendusliku iseloomu, tekkisid ettevõtjad, kes palkasid endile püüdjateks vaesemaid rannatalupoegi.

Siiski etendas kalapüük Peipsi läänerannikul Varnjast kuni Lohusuuni majanduses väiksemat osa kui mõnes teises Peipsi ranniku piirkonnas. Kuigi siin oli töenduskalureid nii eestlaste kui ka venelast seas, siit käis rohkesti kalamehi kaugpüügil ja arenes kaubanduslik tindipüük, oli siiski näiteks Kallastel venelaste seas väga palju müüritöölisi. Eestlastest tegeles töenduskalastusega peamiselt maata rannarahvas. Eesti talupoegi takistas ainult kalapüügiga tegelemast ka see, et kohalikud mõisad nõudsid neilt peale maksude ka teolkäimist. Teokohustusest olid vabad üksnes mõisa enda kalurid, kes püüdsid kalu mõisa tarbeks. Rannas elavast eesti talurahvast läks ainult väike osa täiesti üle töenduslikule kalapüügile, suurem osa aga ühendas vanal viisil kalapüügi maaviljelusega: nad tegelesid kalapüügiga vaid kõrvaltööna ja käisid kalal enamasti ainult talviti. Maa-Kasepää ja sellest lõuna poole jäävas Peipsi rannapiirkonnas kuni Kallasteni oli 18.–19. sajandil valdavaks eesti elanikkond. Kuna selles rannalõigus ulatub kõrge Kodavere neemik peaaegu Peipsi kaldani, elatas selle piirkonna rannalähedaste külade elanikkond end põhiliselt põllumajandusest. Kalapüügiga tegeles eeskätt ainult Maa-Kasepää, Omedu ja mõnevõrra ka Sääritsa küla rahvas. Kuigi Maa-Kasepää ja Omedu küla asetsevad madalas rannikuosas, oli nende külade peredel siiski veidi rohkem maad kui vene rannaküladel ja see oli üheks põhjuseks, miks seal püsis ülekaalus eesti elanikkond. Eesti töenduskalurid (Maa-Kasepää jm) käisid samuti nagu venelased kaugel püügiretkedel, mis sageli ulatusid kuni Laadoga järveni.

Seoses röövpüügi suurenemisega vähenes Peipsi kalasaak märgatavalt juba 19. sajandi esimesel poolel. Selle põhjusi asusid uurima valitsusväimude poolt asutatud komisjonid, kelle soovitusel keelati teatud aastaajaks kalastamine tihedasilmaliste võrkudega.⁸⁸

⁸⁷ Samas, lk 168.

⁸⁸ Samas, lk 182.

Järvest kaugemal olevate külade elanikkond pidi oma kehvale põllusaagile lisa otsima eeskätt metsast ja metsatööst, mitmesuguste metsaandide kasutamisest ja töötlemisest. Osa neist tööst nõudis erilisi oskusi. Kuna Baltimaadel kujunes kogu oskuslikum käsitöö linnade tsunftimeistrite ja -töölise eesõiguseks, siis siin jäi külakäsitöö kuni 19. sajandi teise pooleni kodukäsitöö tasemele. Mõisad kas pidasid ise käsitöölisi, kasutasid linnameistrite tööd või palkasid rändavaid käsitöölisi, teiste seas vene plotnikuid (nii kutsuti puuseppi), müürseppi ja pottseppi. 17. sajandi 80. aastatest on andmeid erinevate käsitöölise olemasolust Kodavere kihelkonnas. Alatskivil oli kasuksepa ametis adratalupoeg, seal töötas ka vaba kingsepp. Ulatusliku koduse puutööoskuse tõttu oli selle ametiala käsitöölise arv suhteliselt väike. Sellegipoolest leidis Kodaveres ka mitmeid puutöömehi, Alatskivil oli püttsepp.⁸⁹ Vabu käsitöölisi oli Kodaveres üksikuid: 18. sajandil läbi viidud adramaarevisjonide andmeil üks ja perioodil 1782–1858 koostatud hingeloendites kuus, enamik neist sakslased.⁹⁰ Kallaste ja Varnja vahelises rannalõigus oli venelaste seas rohkesti müürseppi. Vene ehitustöölised töötasid sageli artellidena. Peipsi müüritegijad leidsid tööd mitte üksnes maal, peamiselt mõisates, vaid ka linnades.

Kodavere kihelkonna, nii nagu kogu Peipsimaa majanduselu üheks iseärasuseks oli see, et siin omandasid mitmesugused käsitööharud teataval määral tööduse iseloomu ja esinesid tihedasti koondunult kitsas piirkonnas. Kohaliku käsitöö arenemise eelduseks oli asjaolu, et see rahaldas laiema ümberkaudse maa-ala rahvastiku tarbeid. Talumajanduse arenemisega, iseäranis karjakasvatuse laienemisega suurenes nõudmine mitmesuguste puust tööriistade, aga ka majapidamisriistade ja nõude järele. Samuti nagu tööriistad, valmistati ka vajalikud puunõud harilikult kodusel teel, kas oma peres või mõne vabadiku poolt. Kuid teatud esemete, sealhulgas vankrirataste, regede, aga ka vitsikute, pangede, püttide, lähkrite, toobrite jne valmistamine nõudis siiski rohkem oskust ja vilumust, kui seda oli igal tavalisel talumehel. Tekkis osavamaid meistreid, kelle tööriistad olid paremad ja kellelt kas telliti või osteti ja vahetati vilja vastu riistu ja nõusid. Vajalikke esemeid hakati ostma üha sagedamini ka laatadelt, kuhu käsitöömeistrid oma tooteid müüa tõid.

19. sajandil kujunesid mitmest külast käsitöökeskused. Kõige suuremaks käsitöökeskuseks kujunes küll Kodaverest põhja pool asuv Avinurme piirkond, kuid ka mitmes Kodavere metsakülas oli käsitöö olulise tähtsusega. Regesid ja vankreid tehti müügiks Ranna külas ja Sookülas, kusjuures Ranna oli tuntud ka kangrute poolest. Alliku külas valmistati vankrikesid ja vokka. Assikvere oli tuntud reemestrite poolest, seal tehti ka vankreid ja 19. sajandi lõpus hakati seal valmistama Eestis seni vähe levinud vitsrattaid saarepuust painutatud rattaringiga.⁹¹ Rahvapärимuse kohaselt ongi Kodavere esimene vitsrattaste tegija olnud Venemaalt soldatist koju tulnud mees. Kodaverest viidi

⁸⁹ Jüri Linnus, Maakäsitöölised Eestis 17. sajandi lõpul. – TRÜ Toimetised, vihik 784. Tartu 1987, lk 98, 101.

⁹⁰ Jüri Linnus, Vabade käsitöölise etniline päritolu Eestis XVIII sajandil. – TRÜ Toimetised, vihik 454. Tartu 1979, tabel 5.

⁹¹ Ants Viires, Puud ja inimesed. Tallinn 1975, lk 28.

vankrirattaid müügiks Peipsi idarannikule Oudovamaale. Siiski püsis puutööndus tehniliselt kaunis algelisel tasemel. Nõudmine muutus kiiresti ja vastavalt sellele muutsid käsitöölised sageli oma toodangu koostist.

Üheks laialt levinud käsitööharuks oli nahkade, peamiselt lambanahkade töötlemine ja parkimine. Alates 19. sajandi teisest poolest tegeles sellega kogu Kirepi küla. Kunagise Kirepi talu kohale oli tulnud 18. sajandil või hiljemalt 19. sajandi algul vene asunikke ja sinna tekkis vene käsitöölise küla. Kirepi parkalid olevat õppinud oma ameti isadelt, kes selle tõenäoliselt juba Venemaalt kaasa tõid.

Nahaparkimisega oli alguses vahetult seotud jalatsite valmistamine ehk kingsepatöö. Üks vähem levinud käsitööharu oli riidetrükkimine, millest on teateid Kolkja külast.⁹² Lihtsama kodukäsitöö, nagu võrgukudumise, lõngaketramise, kangakudumise, kinnaste ja sukkade kudumise, viiskude ja pastelde valmistamise eesmärgiks oli peamiselt oma pere vajaduste rahuldamine.

Lisaks käsitööle omandasid Kodavere alal olulise tähtsuse mitmed teised elatusalad, nagu metsatöö, parvetamine, kaubavedu, tõrvapõletamine, marjade ja seente korjamine ja ulgtööd.

Metsa oli Kodavere kihelkonnas palju. 17. sajandil olid kõige suuremad metsaalad Peipsi ääres Kavastu–Taabri–Alatskivi vahel. Peamiselt oli tegu liigniiskete metsadega, kuid Alatskivi mõisal oli umbes 37 ruutversta suurune palgimets. Näiteks 1758. aastal oli sel mõisal rikkalikult nii ehitus- kui ka küttepuid. Peipsi-äärsetelt metsaaladelt on viidud puid ka Tartusse.⁹³ 19. sajandil leidsid paljud Kodavere talupojad olulist kõrvalteenistust, käies talvel raietöödel ja kevadtalvel metsamaterjali välja vedamas. Metsatöö sobis hästi talurahva kõrvaltööks – eriti seepärast, et hooaeg langes talvele ja kevadtalvele, kui oli põllumajanduslike tööde vaheaeg ning vedudeks sai kasutada üle soode ja järvede viivaid taliteid. Nõnda käisid Kodaveres metsatöödel ja -vedudel eelkõige põllumajandusega tegelevate sisemaakülade mehed. Neist küladest, kus lisateenistust andsid kalapüük, käsitöö või ulgtööd, harilikult metsatöödel ei käidud.

Lisaelatust hangiti ka tõrvapõletamisega ja palkide parvetamisega. On teateid selle kohta, et rannakülade mehed Alatskivi ja Varnja ümbrusest on käinud parvetamas.⁹⁴ Paljud Peipsimaa talupojad püüdsid leida kõrvaltööd ja -teenistust vooriskäimisega, mis toimus harilikult talviti põllutööst vabal ajal. Mõisate vooride vedamine kuulus talupoegade korraliste teokohustuste hulka, seetõttu ei olnud kuni 19. sajandini eesti talupoegadel võimalusi kaubavedudega teenida. 19. sajandil tegelesid Kodavere mehed kaubavedudega sagedamini kui Eesti keskosa talupojad. Kodaverest käidi peaasjalikult vilja- ja linavooridega Tartu, Tallinna ja Peterburi vahet.⁹⁵ Seoses raudteede ehitamisega

⁹² A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 250.

⁹³ Karin Lippus, Metsade paiknemine Eestis 17. ja 18. sajandil. – Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1983, nr 3, lk 234–235.

⁹⁴ A. Viires, Puud ja inimesed, lk 31.

⁹⁵ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 258.

vähenes alates 19. sajandi viimasest veerandist järk-järgult vooriskäimise tähtsus. Peipsi piirkonnas etendas loomulikult erilist osa veetransport, see andis teenistust järveäärseile paatide ja lotjade omanikele ja laadijatele.

Peipsi vene rannakülades, kus elanikel oli vähe maad või kus põllumaa hoopiski puudus, jäi sageli mõnevõrra naiste tööjõudu üle. Vene naised ei käinud teenimas ka ümbruskonna suuremates taludes nagu samalaadses olukorras olnud eesti tüdrukud, sest nad ei olnud põllutöodes vilunud. Seepärast tegelesid nad niisuguste töödega, mida eesti külas kohatas vaid juhuslikult või mida seal üldse ette ei tulnud. Üheks selliseks tegevusalaks oli marjade ja seente korjamine. Kallaste ja teistegi Kodavere rannakülade naised korjasid marju ja seeni ümbruskonna rohketest metsadest ja soodest. Emajõe Suursoo on tuntud Eesti kõige suuremate jõhvikavarude poolest.⁹⁶

Kuigi Peipsimaa elanikud leidsid teenistust käsitöödest ja mitmesugusest juhuslikumast kohapealset majanduslikust tegevusest, pidi osa neist siiski oma elatusele väljastpoolt lisa otsima. Siit käis nii mehi kui naisi igasugustel lihtsatel töödel linnades, eeskätt Peterburis ja mujal. Kallastelt ja Varnjast on rohkesti naisi käinud tööl tellisetehastes.⁹⁷

Peipsi-äärses piirkonnas kujunes ka kaubitsemine oluliseks lisaelatusalaks. Peipsimaa elanike – kalurite, aedviljakasvatajate ja mitmesuguste käsitöölise – toodangu turustajateks, aga ka rannakülades vajaliku vilja ja teiste põllumajandussaaduste sissetoojateks olid enamasti väikekaubitsejad. Kõige varasemad teated Peipsi ääres tegutsenud kala-kaubitsejatest pärinevad 17. sajandist. Ka varasematel aegadel oli maal liikunud väikekaubitsejaid, nende tegevust oli püütud korduvalt piirata, kuid tulemusteta. Kodaverest on kaubitsejad käinud isegi Peipsi järve idakaldal, 17. sajandil olid sealsetele elanikele soola ja toiduaineid müünud ka Alatskivi talupojad.⁹⁸ Alates 19. sajandist tekkis Peipsi järve äärde järjest rohkem eeskätt venelastest kaubitsejaid, kes kala üles ostsid ja Tallinna, Pihkvasse, Tartusse, Riiga, Peterburi ning teistesse linnadesse edasi toimetasid. Mitmesuguste kaubitsejate arv kasvas eriti 19. sajandi lõpul, kusjuures esirinnas olid vene talupojad. Kallaste ja Varnja vahel asuvatest vene küladest käis sibulate ja muu aedvilja müüjaid kuni Võru- ja Viljandimaani. Samal viisil käisid maad mööda ka eesti külade mehed. Nii on Maa-Kasepää talupojad käinud põllutööde vaheajal kalu, sibulaid, juurvilju või käsitöösaadusi müümas.⁹⁹ Sageli külastasid Kodavere kihelkonda ka vene harjuskid.¹⁰⁰

Igasugused kaubitsejad, harjuskid ja loomade ostjad, aga ka käsitöölised tulid kokku laatadele. Suureks laadaks oli Kallaste jää- ehk märtsilaat. Seda peeti järve peal, sellest ka laada nimi. Kallaste laadale pääses talvel üle Peipsi ning siia toodi kaupu kogu Peipsi-

⁹⁶ Maris Paju, Emajõe Suursoo. – Peipsi piiril, Alatskivil. Koost. Anne ja Karl Elken. Tartu 2000, lk 24.

⁹⁷ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 263.

⁹⁸ Otto Liiv, Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetused 5. Tartu 1929, lk 65, viide 5, 7.

⁹⁹ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, lk 270.

¹⁰⁰ Mall Hiiemäe, Kodavere pajatused. Tallinn 1978, lk 22.

lähedaselt alalt. Kaubitseti nii tarbeesemete kui toiduainetega. Laadale tuli ühelt poolt rannikul elavaid kaubitsejaid ja käsitöölisi, teiselt poolt lähikonnas asuvaid sisemaa talupoegi oma saadustega ja ka ida pool Peipsit elavaid eesti asunikke.

Nii kalapüügi kui ka kauplemise tõttu puutusid Kodavere vene ja eesti rahvusest elanikud sageli kokku, nende vahel kujunesid vastastikused majanduslikud ja kultuurilised sidemed. Siiski jäid venelaste ja eestlaste elatusalad ning elulaad väga erinevaks. Kuna vene külade elanikel ei olnud põldu, siis on talupojad neid pidanud linnainimesteks ja antvarkideks. Kujukalt kajastab sellest tingitud vastuolusid Alatskivi peremeeste poolt kirjutatud palvekiri mõisahärrale 1864. aastast. Mõisnik oli andnud Peipsi ääres asunud heinamaad rendile kolme küla kalameestele, talupojad aga kurtsid heinamaade vähesuse üle ja soovisid, et mõisnik oleks heinamaad neile kasutada andnud. Talupojad väitsid, et kalamehed on heinamaad hooletusse jätnud: „Need linna-inimesed on kalamehed ja antvergid, aga mitte põllomehed, ei moista ise öigel viisil heina niita, ja ei ole ka see ajal kodu, vaid on müirisepa, kivitegija ja plotniku töö peal väljas, sellepärast heinamaad lähvad nurja, aasta aastalt ikka enam.“¹⁰¹

Kultuurielust. Nagu eespool seoses asustusoludega juba mainitud, ulatub kiriku olemasolu Kodaveres kaugesse aega. Sealne Püha Mihkli kirik on olnud suur ja ilus kirik, kuid see hävis 16. sajandi lõpus.¹⁰² Alatskivil oli kabel juba ordu ajal, seal peeti jumalateenistusi alalise vikaari poolt. Arvatavasti Poola valitsuse ajal ehitati Alatskivi mõisniku M. Mahleri poolt mõrva lepitamiseks kirik, mis allus Kodaverele.¹⁰³ Poola võimu ajal 16. sajandi lõpuaastatel tegutsesid Kodaveres ka jesuiidid.

17. sajandi algupoolel oli Kodaveres vaid väike kabel. Alles 1638. aastal ehitati sinna uus puust kirik, mis pühendati taas Pühale Mihklile. Aastal 1627 oli Kodavere juba Alatskiviga ühendatud ja 1636. aastal mainiti kindralkuberneri konsistoriaal-käsikirjas peale Kodavere ka Alatskivi kirikut.¹⁰⁴

Rootsi aja alguses, 17. sajandi 20. aastatel, jõustus usuelus jälle protestantlik suund. Liivimaal oli väga vähe luterlikke kirikuõpetajaid, neid tuli Saksamaalt ja Soomest. Esimesed Kodavere kirikuõpetajad, kelle kohta on teated, on tulnud Soomest – nii 1628. aastal kirikuõpetajaks olnud Lars Michelson kui ka Bartholomaeus Eriki (Bartholdus Eriki), kes oli Kodavere kirikuõpetaja ajavahemikul 1634–1642.¹⁰⁵

Cyriacus Henne oli Kodavere kirikuõpetaja ametis alates 1671. aastast, ta oli ka Tartu alamkonsistooriumi kirikunõunik. 1688. aastal palus ta oma vabastamist kirikunõuniku

¹⁰¹ EAA, f 1441, n 1, s 197, 12.

¹⁰² Die Evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Hrsg. M. Ottow, W. Lenz. Köln, Wien 1977, lk 112; C. E. Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. Riga 1843, lk 91.

¹⁰³ Eesti evangeeliumi luteriusu kirikud. Tartu 1939, lk 90.

¹⁰⁴ Tartumaa, lk 194.

¹⁰⁵ Die Evangelischen Prediger Livlands bis 1918, lk 112.

kohustustest, sest reisimine oli talle raske ja isegi jumalateenistuste pidamine Alatskivi kirikus koormav. Aastal 1693 anti talle abiks abiõpetaja Jacob Günterhack. Viimane oli Kodaveres adjunkt aastail 1693–1696 ja kirikuõpetaja aastail 1697–1723. Kui vana kirikuõpetaja 1695. aastal Tartus suri, võttis Günterhack koguduse juhtimise enda kätte, ilma et konsistoorium oleks teda ametisse pannud. Konsistoorium määras hoopis Nõo õpetaja Joh. Svenske Kodavere õpetajaks. Günterhack ei olnud sellega nõus ja reisis Stockholmi. Seal saavutas ta enda määramise Kodavere õpetajaks kuninga käsuga. Svenske pidi kohalt lahkuma ja temast sai Võnnu õpetaja.

Rahvasuus on säilinud mälestusi kirikuõpetajast Jacob Günterhackist just seoses Põhjasõjaga. Sõjas hävisid kõik kirikuhooned. Nälg oli olnud nii suur, et tolleaegne õpetaja Günterhack oli elanud nälja ja haiguste pärast Tartus ja käinud ainult iga kahe nädala järel kuskil külarehes jutlust pidamas. Sõjapäevil ei olevat õpetaja oma kogudust maha jätnud, vaid põgenenud nendega ühes metsadesse. Seal tehtud hagudest ja mullast onne, neis elades julgustanud pastor kogudust jumalasõnaga.¹⁰⁶ Katku ja sõja ajal pidas Kodavere õpetaja jumalateenistust ka Maarja-Magdaleena, Torma, Laiuse, Palamuse, Äksi ja Kursi kogudusele ja oli 1709. aastal kogu Tartumaa jaoks ainus hingekarjane.

Pärnust pärit olev Nikolaus Gotthard Ucke kutsuti Kodavere õpetajaks 1724. aastal ja oli ametis kuni surmani 1769. aastal. Ta oli range kirikuõpetaja, kes piisutas koguduse üldisi paganlikke kombeid. Temalt pärineb üleskirjutus juhtumuse kohta, mil valvurid, kes olid välja pandud selleks, et kindlaks teha kalaparvede rännaku algust, andsid teate „latikad rannas“ keset jutlust. Selle peale hakkas rahvas kirikust välja tungima. Pastori käsul ukSED lukustati, kuid märatseva rahvahulga ähvardusel need avati. Seejärel tungis rahvas juubeldades randa oma paatide ja püüniste juurde ning püüdis hea saagi.¹⁰⁷ Pastor Uckel olid head arstiteaduse-alased teadmised ja ta õpetas oma koguduse noori ka lugema. Tema ajal pandi ametisse kirikuvõõrmündrid ja anti valjud käsud korrahoidmiseks jumalateenistusel. Joobnult kirikusse tulijaid karistati karmilt. Püüti piirata ka prassimist pulmades ja varrudel.

Kuna Kodavere kirik oli ilma tornita ja kellata ning kirikumõisa majad lagunenuD, siis otsustati 1766. aastal alustada uue kiriku ehitamist. Ucke surma järel valiti Georg Simon Everth Kodavere ja Alatskivi õpetajaks. Tema ajal ehitati praegune Kodavere kirik, mis pühitseti 1777. aastal. Ka püüti kihelkonnas sisse seada korralikku kooliskäimist. Everth on teinud ülestähendusi, mis heidavad valgust tolleaegsetele kirikukommetele. Näiteks maeti surnuid kohe pärast jumalateenistust. Leerilaste õpetamine kestis mardipäevast jõuludeni. Kõikide armulauale minejate käest küsiti enne pihti katekismust. Et kirikus jumalateenistuse ajal jutuaJamist ja magamist kaotada, seadis Everth ametisse nn unekoputajad, kes igale magajale kepikesega pea peale koputasid.¹⁰⁸ 1797. aastal pandi

¹⁰⁶ M. Ehrlich, Ajalooline traditsioon, lk 36.

¹⁰⁷ L. S. Körber, Beitrage zur Kirchenchronik von Koddaffer und Allatskiwi. EAA, f 1256, n 1, s 76, l 6p–7; G. Ränk, Peipsi kalastusest, lk 6.

¹⁰⁸ Kodavere-Alatskivi kihelkonna ajalugu, lk 9.

Everth Tartu maakonna praostiks. Georg Simon Everthi surma järel 1803. aastal sai tema järeltulijaks ta poeg Jakob Wilhelm Everth. Oma isa eeskujul kandis ta koolide eest suurt hoolt. Tema ajal püstitati krahviproua Stackelbergi kulul praegune Alatskivi kirik, mis pühitseti 1812. aastal. Alatskivi kirik oli Kodavere abikirikuks.

Võrust pärit Eduard Lossius valiti kirikuõpetajaks 1837. aastal. Ta hakkas oma kihelkonna koolides õpetama väikest „maailmateaduse“ kursust, mille jaoks ta oli ka koostanud ja välja jaganud õppevahendi.¹⁰⁹ Nii Lossiuse kui ka ta järeltulijate ametiaeg kujunes keeruliseks nii vene õigeusku minemise kui ka vennastekoguduse liikumise tõttu.

Seoses venelaste asumisega Kodavere kihelkonda oli seal levinud eeskätt vanaõigeusk. Vene vanausulised käisid koos Kallaste, Varnja, Kasepää ja Kolkja palvemajades ning mujal. 19. sajandil lootsid talupojad vene õigeusku üleminekuga saada maad ja vabandeda mõisnike võimust. Vaatamata pastori ähvardustele ja mõisnike repressioonidele oli usuvahetusliikumine eriti intensiivne aastail 1846–1847. Kodaveres oli õigeusku siirdunud Lõuna-Eesti teiste kihelkondadega võrreldes siiski suhteliselt vähe. Õigeusklikud moodustasid 1848. aasta kevadel Kodavere kihelkonnas alla 10% talurahvast.¹¹⁰ Nina külas oli õigeusu kabel ja surnuaed. Märkimist väärib ka vennastekoguduse liikumine 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Lümatil oli vennastekoguduse palvemaja.

1852. aastal läks Eduard Lossius Võru linna kirikuõpetajaks. Tema asemele kutsuti Kodaveresse Wilhelm Carlblom, kirikuõpetaja poeg Eestimaa kubermangust. Ta oli siin ametis üle kümne aasta. 1864. aastal kutsuti Carlblom Moskva ringkonna kindralsuperintendentiks. Tema asemele valiti Kodavere õpetajaks Võnnu kihelkonnast pärit Immanuel Aleksander Voss, kes oli sellel ametikohal kuni 1899. aastani.

Kooliõpetus algas Kodavere kihelkonnas 1687. aasta sügisel. Kui Forseliuse seminari lõpetas uus lend, alustasid noored koolmeistrid tööd paljudes Lõuna-Eesti kihelkondades. Kool avati ka Kodavere kihelkonnas.¹¹¹ 1688. aastal oli seal 15 õpilast.¹¹² Puhkenud Põhjasõda, nälg ja katk lõpetasid rahvahariduse paariks aastakümneks täielikult.

18. sajandi teisel poolel algas külakoolide asutamine ja selle kaudu kooliõpetuse osakaalu suurendamine. 1765.–1766. aastal oli Kodavere kihelkonnas üks köstrikool 32 õpilasega ja kuus mõisa- ehk külakooli 179 õpilasega.¹¹³ Koolide arv kasvas veelgi, juba üheksa aasta pärast tegutses kaks 24 õpilasega köstrikooli ja kaheksa 250 õpilasega külakooli.¹¹⁴ Kodaveres ja Alatskivil peeti kooli rehe kõrvale ehitatud kambrites. Et Kodavere suur koolituba ei olnud küllalt soe, õpetas köster koolilapsi oma toas. Kooliõpetuse kaudu

¹⁰⁹ Eesti kooli ajalugu I. 13. sajandist 1860. aastateni. Tallinn 1989, lk 368.

¹¹⁰ Ea Jansen, Eesti talurahva rahvusliku teadvuse kujunemisest XIX sajandil. – Eesti talurahva sotsiaalsed vaated XIX saj. Tallinn 1977, lk 80.

¹¹¹ Lembit Andresen, Eesti rahvakooli vanem ajalugu. Tallinn 1991, lk 38.

¹¹² Eesti NSV ajaloo lugemik I. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi keskpaigani. Koost. J. Kahk ja A. Vassar. Tallinn 1960, lk 194.

¹¹³ Eesti kooli ajalugu, lk 234.

¹¹⁴ Samas, lk 242.

levinud lugemisoskus oli küllaltki laialdane. 1782. aastal oskas Tartumaal lugeda 59,5% lastest ja 57,5 % täiskasvanutest.¹¹⁵

1814. aastal oli Kodavere kihelkonnas koole juba 19, neis pidi käima 1108 last.¹¹⁶ Koolid olid Naelaveres, Laheperal, Suurlahes, Savastveres, Koosal, Sassukveres, Hallikul, Palal jt külades. Suur osa lastest ei käinud koolis korrapäraselt. Vabandava põhjuseta puudujatele olid Kodaveres ette nähtud kõrged trahvid. Kõikjal ei olnud koolimajasid, seetõttu õpetati paljudes külades lapsi talumajades, Hallikul koguni koolmeistri rehes. Koolis õpetati lugemist, laulmist ja katekismust. Koolmeistrid pandi mõisaomanike ja kirikuõpetaja poolt ametisse ning nad said mõisast palka. Kuna koolmeistri palk oli väike, siis määrati, et iga peremees pidi oma lapse eest maksma 20 kopikat aastas, vabadike lapsed võisid maksuta koolis käia. Ka pidid talupojad veel iga lapse eest ühe koorma puid koolmeistrile koju vedama.¹¹⁷

Kihelkonnakool asutati Kodaveres 1829. aastal, see püsis küll esialgu ainult lühemat aega, kuni aastani 1832. Kihelkonnakoolide üheks ülesandeks oli valmistada ette õpetajaid külakoolidele. Kodavere kihelkonnakooli õpetajaks oli järgemööda mitu Valga Cimze seminari kasvandikku. Üks neist oli Johann Jürgenstein-Lill. Temast on rahva hulgas säilinud mälestus kui progressiivsete vaadete ja hea kõneanniga koolimehest, kes sattus vastuollu mõisnikega ja pastor Vossiga, viimase pealekaebamisel ta vallandati. Johann Jürgenstein-Lill kirjutas ise ja õhutas ka õpilaste kirjanduslikke kalduvusi, tema õpilasteks olid ka Jakob ja Juhan Liiv.

Kihelkonnakoolidesse võeti õppima eelkõige poeglapsi, õpilaste hulgas leidis vaid üksikuid tütarlapsi. Tütarlaste kihelkonnakool asutati Kodaveres 1881. aastal. 1885. aastal läksid kõik kohalikud koolid Tartu kooliinspektori võimu alla, kohalikud koolivalitsused pidid oma töö lõpetama. 1844. aastal avas köster Paukson oma kulul Alatskivil kihelkonnakooli õppekavaga erakooli, mis aga venestamise tõttu suleti.¹¹⁸

Koolimajad olid enamasti kehvast seisukorras. 19. sajandil paranes koolide materiaalne olukord siiski tunduvalt. 1834/35. õppeaastal olid Kodavere kihelkonna koolidel head, korstnate ja klaasakendega majad.¹¹⁹

Seoses 1840. aastate usuliikumisega ilmusid seniste koolide kõrvale uued, mis seisid üldisest koolide korraldusest väljaspool: vene õigeusu rahvakoolid. Nendes õpetati usuõpetust, lugemist, kirjutamist, rehkendamise algreegleid ja iseäranis kirikulaulu. Õigeusu kihelkonnakool asutati Ninal 1847. aastal. Venestamise ajal 1885. aastal avati Nina vene õigeusu kihelkonnakoolile Laheperasse abikool, mis paar aastat hiljem viidi Rootsikülla, 1886. aastal avati Nina külas teine abikool, mis jäi 1898. aastal seisma õpilaste vähe-

¹¹⁵ Samas, lk 286.

¹¹⁶ Samas, lk 317.

¹¹⁷ Kodavere-Alatskivi kihelkonna ajalugu, lk 10–11.

¹¹⁸ Tartumaa, lk 196.

¹¹⁹ Samas, lk 372.

suse tõttu ja ühendati Nina kihelkonnakooliga. 1890. aastal avati Varnjas vene õigeusu koguduse kihelkonnakool.¹²⁰

Kodavere kihelkond jäi küll rahvusliku liikumise keskustest veidi eemale, kuid ka siin jälgiti pingsalt tolleaegset poliitilist elu, tehti kaastööd Jakob Hurdale rahvaluule kogumisel, loodi laulu- ja mänguselts. Seltsiliikumine kujunes maarahva kultuurilise tegevuse põhiliseks vormiks. 19. sajandi lõpul oli laulu- ja muusikaselts asutatud nii Alatskivil kui ka Palal.¹²¹ Kuna Kodavere jääb suurematest linnadest kaugemale, oli sealsetel seltsidel eriti suur hariduslik tähtsus. Kodaveres ei kujunenud ühtset vaimse ja majanduselu keskust. Üksikud kihelkonna osad on üksteisest metsadega eraldatud ja on seetõttu elanud suhteliselt omaette. Seltsiliikumine muutus hoogsamaks 19. sajandi lõpus, mil algas haridus-, karskus- ja tuletõrjeseltside asutamine. Kodavere esimene karskusselts „Kevade“ loodi Alatskivil 1893. aastal, hiljem asutati karskusselts „Haridus“ Palal (1902. a) ja „Päikene“ Nina külas (1905. a).¹²²

Kodavere kihelkonnast on võrsunud mitmeid silmapaistvaid kultuuri- ja haridustege- lasi, siit pärineb Eesti üks väljapaistvamaid luuletajaid Juhan Liiv, kirjanik ja koolimees Jakob Liiv ja luuletaja Anna Haava. Jakob Liiv sündis Alatskivi mõisa kandimehe neljanda pojana 1859. aastal, Juhan Liiv aga kuuenda pojana 1864. aastal. Nende isa Benjamin Liivi esivanemad olevat rahvatraditsiooni järgi koos teiste talupoegadega 18. sajandi algul toodud katkust laastatud Alatskivile Saaremaalt, nende järglased elasid pikemat aega Kassiveski veskikohal. Kuna 1861. aastal mõisastas parun veskikoha maad, tuli Liivide perekonnal asuda Riidma kandikohale, kust nad 1866. aastal asusid Rupsi külla Oja tallu.¹²³ Jakob Liiv lõpetas Kodavere kihelkonnakooli ja töötas mitmel pool õpetajana ja vallakirjutajana. Juhan Liiv õppis Naelavere külakoolis ja vaheaegadega Kodavere kihelkonnakoolis. Kodukoha loodus ja olud olid Juhan Liivi loomingu olulisteks lähte- kohtadeks ja ta jäi Alatskivi kandiga kogu oma elu jooksul tihedalt seotuks. Anna Haava sündis 1864. aastal Haavakivi veskitalus. Tema kooli- ja elutee suundus juba varakult väljapoole Kodavere kihelkonna piire.

Kodavere kihelkond on Eesti kihelkondade hulgas üks omanäolisemaid. Ühelt poolt on Kodavere olnud läbi aegade tugevalt seotud Kesk-Eestiga, teiselt poolt aga ka vadj ja vene rahva ja kultuuriga. Paljud keele- ja rahvakultuuri jooned ühendavad Kodaveret Eesti idaosaga Virumaalt Setumaani. See on olnud suhteliselt kõrvaline kant, mida suured ajaloosündmused on riivanud rohkem möödaminnes, samal ajal aga ka piiriala erilaad- sete rahvuslike olude ja elava suhtlusega ida suunas. Suurematest teedest ja keskustest eemal asunud Kodavere asustus kujunes põlluharimiseks sobivate maade vähesuse tõttu

¹²⁰ Samas, lk 108, 197.

¹²¹ Ellen Karu, Muusikaseltside asutamisest Eestis 19. sajandi teisel poolel. – Eesti talurahva majanduse ja olme arenguajooni 19. ja 20. saj. Tallinn 1979, lk 56.

¹²² Tartumaa, lk 116.

¹²³ Aarne Vinkel, Juhan Liivi elu ja looming. – J. Liiv, Teosed. Tallinn 1954, lk 8–9; Aarne Vinkel, Juhan Liiv. Tallinn 1964.

tunduvalt pikema aja jooksul kui Eestis keskmiselt. Suurema hoo sai nii mõisate kui ka talupoegade arvu kasv alles Põhjasõja-järgsel perioodil. Suurt rolli on seejuures mänginud Vene aladelt saabunud talupojad ja seda just Kodavere rannakülade kujunemises ja arengus. Kodaveres kohtus traditsiooniline eesti talupojakultuur venelaste poolt toodud uute kultuurinähtustega, kõrvuti eksisteerisid sisemaakülad ja rannakülad, kusjuures tavaliselt jäid nende elatusalad erinevaks ja ka rahvastik ei segunenud. Peamiselt kalapüügi ja kaubitsemise tõttu tekkisid eesti ja vene rahvastiku vahel tihedamad majanduslikud ja kultuurilised sidemed. Kuigi 19. sajandil leidsid Kodaveres, nii nagu mujalgi, aset olulised muudatused, oli sellele piirkonnale iseloomulik vanade traditsioonide pikaajaline püsimine.

KODAVERE REGILAULUDE KOGUMISLUGU

Liina Saarlo

Ülevaade Kodavere regilaulude kogumise ajaloost järgib kronoloogiliselt tähtsamate organisatsioonide ja nendega seotud isikute toimimist. Ülevaate kirjutamisel on kasutatud eelkõige käsikirjalisi allikmaterjale, olulisim info pärineb rahvaluulesaadetistega kaasnevaist kogujate kirjadest ja ülevaadetest, millele lisandub folkloristide poolt registritesse ja kartoteekidesse märgitud metaandmestik. Täiendavaid biograafilisi andmeid kogujate kohta on saadud peamiselt väljaannetest „Rahvapärимuste Selgitaja“ (1936–1940), „Rahvapärимuste koguja“ (1961–1976), „Rahva ja luule vahel“ (1997) ja Rein Saukase uurimusest „Eesti mõistatuste allikalugu“ (2005–2009) ning mitmesugustest võrguväljaannetest.¹

Vanimad Kodavere laulude kirjapanekud

Eesti regilaulude kogumine on alguse saanud valgustuslikest ideedest ja seotud esto-filsete baltisaksa haritlaste tegevusega. Huvist kohaliku talupoegkonna kultuuri vastu loodi Tartus 1838. a Õpetatud Eesti Selts (ÕES) ja Tallinnas 1842. a Eestimaa Kirjanduslik Ühing (EKÜ). 19. saj edenedes, kui (kõrg)hariduse juurde pääsesid ka eestlased, tõusid rahvapärимusega tegelejate etteotsa eestlastest (alguses saksakeelsed) haritlased. Sajandi lõpuks sai vanavara kogumisest üks rahvusliku liikumise ja rahvuse ühendamise tähtsamaid üritusi. Regilaul oli rahvapärимuse väärtustamisel erilisele kohale tõstetud.

Varasemad regilaulude üleskirjutused on seotud kohalike baltisaksa haritlaste huviga rahvaluule vastu. Vanimad Kodavere regilaulud on ilmunud 1825. aastal Pärnu aja-

¹ Rahvapärимuste Selgitaja. Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne. Tartu 1936–1940; Rahvapärимuste koguja. Kirjandusmuuseumi kogumistöo juhendaja. Tartu 1961–1976; Mari-Ann Remmel, Rahva ja luule vahel. Kogumispäevikuid aastaist 1878–1996. Paar sammukest. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 14. Toim. ja kommenteerinud Kadri Tamm, Astrid Tuisk. Tartu 1997; Rein Saukas, Eesti mõistatuste allikalugu I–IV. Reetor 5–8. Eesti Kirjandusmuuseum, Folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Tartu 2005–2009; Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb – kreutzwald.kirmus.ee (15.11.2013) jt.

kirjas „**Beiträge**“.² Need 10 laulu on Rosenplänterile saatnud Kodavere pastor **Jakob Wilhelm Reinhold Everth** (1775–1837), Kodaveres sündinud ja Jena ülikoolis õppinud mitmekülgne kultuuritegelane. Laulude käsikiri asub Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Kreutzwaldi fondis.³

Oluline on juhtida tähelepanu asjaolule, et pastor Everthilt on 1914. a „Beiträges“ ilmunud neli laulu Jõhvi kihelkonnast,⁴ mille käsikiri asub Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Õpetatud Eesti Seltsi fondis ja kannab dateeringut 1913.⁵ Käsikiri sisaldab nelja laulu „aus der Kochtelschen Gegend“ – „Kohtla ümbrusesest“ (Jõhvi khk). Neist lauludest on korduvaid ümberkirjutusi ÕESI, EKÜ ja Jakob Hurda kogudes. Kopeerijatel on tähelepanuta või aru saamata jäänud kohamääratlus, mistõttu on ka neid esitatud Kodavere lauludena. Nüüdseks on segadus selginenud ja laulud avaldatud „Vana Kandle“ VIII, Jõhvi ja lisaku regilaulude köites.⁶

Eestimaa Kirjandusliku Ühingu rahvaluulekogu (EKÜ) sisaldab Alexander Heinrich Neusi mitmest allikast kopeeritud regilaule aastaist 1818–1863.⁷ Kodavere lauludena on Neus kopeerinud pastor Everthi poolt nii Kohtlast kui Kodaverest kogutud ning Beiträges ilmunud laulud.⁸ Kogus leiduvad ka mõned Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kogutud või tema(lt) kopeeritud laulud.⁹

Õpetatud Eesti Selts (ÕES) oli 1838. a eesti ajaloo, keele ja kultuuri uurimiseks loodud baltisakslastest haritlaste selts, mis pühendus ka rahvalauletegevusele. Seltsi kuulusid eesti päritolu haritlased Friedrich Robert Faehlmann (asutaja) ja Friedrich Reinhold Kreutzwald. ÕESis esitleti Kalevipoja eepose ideed, mis kindlasti innustas haritlasi rahvaluulet koguma. Lisaks otseallikast kogumisele kopeeriti rahvalaulude tekste sageli oma tarbeks ka trükistest ja teiste käsikirjadest ning nii sisalduvad needki tekstid seltside rahvaluulekogudes. ÕESI eestikeelse materjali seerias leiduvad pastor Everthi Jõhvi laulude koopiad.¹⁰

Käesolevas väljaandes avaldatakse 11 laulu ja nõiasõna aastaist 1860 ja 1861 **Juhan Weitzenbergilt** Alatskivilt, kelle isik on arvatavasti ka nimekujude J. Weitzenberg ning

² Poesien der Ehsten. Gesammelt von hrn. Pastor J. W. Evert zu Koddaffer. – Johann Heinrich Rosenplänter, Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache. Siebzehntes Heft. Pärnu 1825, lk 119–128.

³ EKLA, f 63, m 3: 1.

⁴ Vier ehstnische Lieder, aus der Kochtelschen Gegend. Eingesandt von der herrn Pastor J. W. Everth zu Koddaffer. – Johann Heinrich Rosenplänter. Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache. Drittes Heft. Pärnu 1814, lk 104–106.

⁵ EKLA, f 192, MB 9: 35.

⁶ Vt VK VIII, lk 84.

⁷ Volkslieder der Ehsten. Gesammelt in den Jahren von 1818 bis 1863.

⁸ EKÜ, F 232 f^l.

⁹ EKÜ, F 232 i. Aus d. Kirchsp. Koddaffer, aufg. v. Fr. R. Kreutzwald dems.

¹⁰ ÕES, EK 150 (1–4).

Johann Weizenberg taga.¹¹ Juhan Weitzenberg (1838–1877~1878) oli kirjanik, luuletaja, kes töötas Alatskivil aastail 1858–1861 mõisa- ja vallakirjutajana. Ta oli üle-eestiliselt tuntud luuletuste „Tönnis Laks ehk Eestlase Isamaa“ (1862) ja „Vana hopmanni Nutulaul Mõisavalitsust käest ära andes. Jüripäeval 1861“ autor.¹²

Tartus tegutsenud **Eesti Kirjameeste Seltsi** (EKS, 1871–1893) eesmärk oli rahvahariduslik, eestikeelse kirjanduse väljaandmine ja levitamine. Jakob Hurda presidendiks oleku ajal (1872–1881) alustati hoogsalt ka rahvaluule kogumist.¹³

EKSi kogudes on üsna vähe Kodavere laule. 1871. aastast pärineb kuus laulu **Jakob Elkenilt** Alatskivil.¹⁴ Veel on väljaandes üks laul **Juhan Weitzenbergilt** Alatskivil 1876. aastast¹⁵ ning **Friedrich Reinhold Kreutzwaldi** üleskirjutatud joodikulaul pealkirjaga „Des Knechts Schenkenlied“.¹⁶

Jakob Hurda rahvaluulekogu (H)

Jakob Hurt (1839–1907) oli Eesti rahvusliku liikumise juhte, kirikuõpetaja, rahvaluule suurkogumise organiseerija ja keeleteadlane. Pärast Tartu Ülikooli usuteaduskonna lõpetamist 1865. a töötas ta kodu- ja gümnaasiumiõpetajana. 1872. a valiti Hurt pastoriks Otepäele, 1880. a siirdus ta Peterburi suure eesti Jaani koguduse õpetajaks, kus töötas surmani.¹⁷

Jakob Hurda suurimaid teeneid ja saavutusi oli ülemaalse rahvaluulekogumise aktiooni algatamine 1880. aastail. Eesti Kirjameeste Seltsist lahkumise järel korraldas Jakob Hurt rahvaluule kogumist stipendiaatide ja vabatahtlike kaastööliste abil.

Ühed esimesed Hurda stipendiaadid olid matemaatikatudeng **Mihkel Koik** ja meditsiinitudeng **Johannes Härms**, kes käisid 1887. aasta juunis Kodaveres kolmenädalasel kogumisretkel. Nad alustasid Varnjast ja liikusid piki Peipsi äärt Alatskivile. Sealtkandist panidki nad kirja enamuse oma lauludest. Reisi jätkasid kogujad Kodavere ja Kallaste ümbruses ning lõpetasid Pala ja Halliku vallas.

Retkest kirjutasid nad ülevaate (kiri Jakob Hurdale, veebruar 1888),¹⁸ tehes tähelepanekuid kihelkonna eri nurkade-valdade elanike kohta. Nagu mitmedki rahvaluulekogujad

¹¹ ÕES, SK 384, 3/5 (1–8); ÕES, EK 178, 1/3 (1–4); EKS 4° 4, 56 (2).

¹² Vt Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb.

¹³ EKSi kohta pikemalt vt Väina Mäik, Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus. Tallinn 1963; R. Saukas, Eesti mõistatuste allikalugu I, ptk IV.

¹⁴ EKS 8° 2, 805/11 (1–6).

¹⁵ EKS 4° 4, 56 (2).

¹⁶ EKLA, f 63, m 4: 1.

¹⁷ Jakob Hurda kohta vt lähemalt Mart Laar, Rein Saukas, Ülo Tedre (koost.), Jakob Hurt 1839–1907. Tallinn 1989; Mart Laar, Raamat Jakob Hurdast. Tartu 1995; Rudolf Põldmäe, Noor Jakob Hurt. Tallinn 1988.

¹⁸ EKLA, f 43, m 10: 4.

pärast neid, ilmutavad nad sümpaatiat inimeste vastu, kes nende kogumistööle kaasa aitavad. Ülevaates on seostatud haridustaset ja rahvalaulude oskamist: „Rahvas, mis Peipsi ranna ääres elab, on hoopis enam haritud, sellepärast ka võeraste vastu lahkem; rahvas, mis rannast eemal elab, koguni harimata ja toores. Ka mõistsivad ranna elanikud rohkem laulusid kui teised“. Mõnes kohas ei võetud kogujaid sugugi sõbralikult vastu, ei mõistetud nende töö olemust: „Kodaverest läksime Pala ja Halliku poole. Seal ei leidnud meie mitte ühte laulu, rahvas ei teadnudki sugu, mis vana laul on. Ülepea on rahvas seal väga harimata, vargust ja kaklemist tuleb palju ette, iseäranis Halliku vallas. See ei ole ka sugugi imeks panna, et meie seal laulusid ei leidnud, sest kurjadel inimestel ei olegi laulusid.“

Koik ja Härms pörkuvad oma retkel hilisemategi rahvaluulekogujate jaoks tavaliste probleemidega – kunagised suured laulikud olevat surnud: „Mitme vana inimestelt, kelle käest laulikute järele küsisime, saime vastuseks, et küll mitu inimest olnud, kes väga palju laulusid mõistnud, aga juba mitme aasta eest ära surnud.“ Juhatatud lauluoskajad ei mäletavat enam: „Inimesi, kes laula mõistsivad, oli küll rohkem, kui ülemaal nimetud on, aga need ei mõistnud mitte uusa laulusid, vaid neid samu, mis meil juba kirjutud olivad ja hoopis puudulikult. Meie käisime mitmete juures, kellest kuulnud olime, et nad laulusid mõistavad, aga nad ei mõistnud mitte ühte laulu täielikult, vaid paljalt paar rida mõnest laulust, mida nad joonud peaga teistele mitu korda ette laulsivad.“; „Mees oli juba vana ja suur joodik, sellepärast oli ta suurema hulga laulusid ära unetanud.“

Oma retke tulemuste kokkuvõtmisel kasutavad Koik ja Härms tollasele ajale iseloomulikku „tühjakogumise“ kujundit – kõik on kätte saadud, rohkem pole: „Tagasi tulles käisime Kodavere kihelkonna veel teist ringi läbi ja kirjutasime veel mitmed laulud, mis laulikutel selle aja sees meele olivad tulnud, ülesse. Uusa laulikid meie enam ei leidnud. Ega neid ka vist rohkem seal ei ole, sest meie ei jätnud mitte ühte, kellest kuulsime, et ta laulusid mõistab, üles otsimata.“ Muuseas juhivad nad tähelepanu regiviiside kogumise vajadusele: „Minu arvates on üks asi veel väga tähele panemise väärt, mis aga veel tähele panemist ei ole leidnud, see on nimelt „rahva laulude viisid“. Laulda küll enam palju keegi ei mõista, aga siiski leidsime meie ühe, kes kõik omad laulud meile võis ette laulda. Mõned viisid on väga kenad ja saaks tõeste, kui keegi neid üles kirjutaks, tähele panemist äratama.“

Stipendiaatide retke tulemuseks oli 173 kirja pandud rahvalaulu (sh 171 regilaulu) ja mõned mõistatused.¹⁹ Nende informantide hulgas oli üks Kodavere suurema repertuaariga laulikuid, Kadri Kriit Alatskivi vallast (51 regilaulu), samuti Krõõt Anask, Kadri Allik ja Leena Polakene. Kahjuks pole Hurda stipendiaadid laulikute kohta märkimisväärselt infot talletanud. Kadri Kriidi kohta on vaid märged, et ta elas Kriidi talus (vt lähemalt lk 88).

Kui Jakob Hurt järgmisel aastal avaldas üle-Eestilise kogumise algatanud üleskutse, oli Kodavere seal tõenäoliselt just Mihkel Koiki ja Johannes Härmsi kogumisretke tule-

¹⁹ H II 4, 529/694.

musena „kõige täielikumalt läbi uuritud“ kihelkondade nimekirjas.²⁰ See kajastus omakorda Hurda üleskutsele Kodaverest saadetud vastuste suhteliselt väikeses hulgas. Kuna ajastule omaselt nähti rahvaluule kogumist ühekordselt teostatava „saagikogumisena“, tundus, et stipendiaadid on juba töö ära teinud, kihelkonna „tühjaks kogunud“ – sellele viidatakse kaastööliste poolt Hurdale saadetud kirjades.

Jakob Hurda korrespondendid

Jakob Hurda kaastööliste-korrespondentide tööst on palju kirjutatud, mistõttu ei olegi otstarbekas siinkohal hakata kordama rohkem kui põhilist. Üleskutses „Paar palvid ...“ kirjeldas Hurt punkthaaval, millist ainekku ta ootab, kuidas seda üles kirjutada ja mis plaanid tal saadud materjaliga on. See oli isamaaline töö, mis haaras esmakordselt inimesi igalt elualalt igast Eestimaa nurgast.

„Paar palvid“ ei olnud esimene üleskutse, mille Hurt ajakirjanduses avaldas. Juba tudengipõlves, aga eriti EKSi juhina kutsus Hurt oma kõnedes, kirjades ja artiklites üles rahvaluulet koguma. 1876. a märtsis ilmus „Eestirahva ajaraamatu“ ilmumise plaan ja põhjalik rahvaluule kogumise juhend,²¹ mille peale on juba aprillis saanud materjali **Aleksander Thomson**, Alatskivi valla kirjutaja. Väljaandes on temalt kaheksa laulu, millest mõned on väidetavalt kuulnud aastakümneid tagasi.²²

1888. a alanud suurt rahvaluule kogumisaktsiooni juhtis Hurt ajakirjanduses (Olevik, Postimees) avaldatud aruannetega, kus ta märkis ära kõigi kaastööliste panuse, kannustas ja innustas, tunnustas, õpetas, vastas kõigile küsimustele jne. Kaastöölised ei saanud üksnes rahvaluulelist materjali, vaid ka kirju, milles väljendasid oma isamaalisi tundeid seoses kogumisaktsiooniga, küsisid nõu ja abi, innustasid nii Hurta kui ka teisi kaastöölisi ning otsisid kaudselt ka oma tööle tunnustust ja innustust.

Kuna Hurda eriliseks huvialaks olid eesti keele murded, esitas ta üleskutse esimeses osas haritumatele kaasmaalastele palve kirjutada murdetekste ja murdeülevaateid. Üleskirjutamise kohta andis ta punktide kaupa konkreetseid näpunäiteid.²³ Tänu sellele on ka Kodaverest saadetud ülevaateid kohalikust murrakust.

Kodaveres ei läinud korrespondentide kogumistöö lahti kuigi kiiresti. Esimene sinne kaastööline kajastub alles Hurda neljandas aruandes 1888. a maikuu.²⁴ See oli Pilistvere

²⁰ Jakob Hurt, Paar palvid Eestimaa ärksamaile poegadele ja tütardele. – Postimees nr 23, 23.02; nr 26, 1.03.1888.

²¹ Eesti Postimehe Lisaleht nr 13, 31.03.1876. Vt <http://dea.nlib.ee/> (28.11.2013).

²² H I 4, 705/14.

²³ Kadri Peebo, Jakob Hurt ja tema korrespondendid murdekogujatena. – Kodumurre 21. Tallinn 1989, lk 11–18.

²⁴ Neljas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 18. mail 1888 – Postimees nr 58, 21.05.1888. Selle ja järgnevad aruanded leiab hõlpsalt digiteeritud eesti ajalehtede andmebaasist DEA. <http://dea.nlib.ee/> (22.11.2013).

kihelkonna kooliõpetaja, Kodaverest pärinev **Samuel Käär** (1863–?), kes saatis Hurdale muuhulgas ka lühikese ülevaate Kodavere murraku iseärasustest.²⁵ Väljaandes on temalt kaks laulu.

Viiendas aruandes (1.06.1888)²⁶ on kodaverelastest ära märgitud Joosep Liiv. Alatskivilt pärinev põllumees **Joosep Liiv** on oma esimese kaastööna kirja pannud vanasõnu. Kokku saatis ta aastatel 1888–1889 neli korda jutte, rahvaluule lühivorme jm.²⁷ Ta on Hurdale saatnud ka isamaalise töö vaimustusest kantud kirju. Väljaandes on üks tema kogutud regilaul „Must naine“.

Kuuendas aruandes (22.06.1888)²⁸ nimetatakse oma esimese katsetuse saatnud Joosep Kooki. **Joosep Kook** (1864–1933) Haapsipäält saatis Hurdale 1889. a veel teisegi saadetise ja kokku on ta kirja pannud 33 lk materjali, mis sisaldab regilaule, jutte, usundit, lühivorme ja keelelist ülevaadet.²⁹ Siin väljaandes on Koogilt 12 regilauluüleskirjutust.

Kuueteistkümnendas aruandes (10.11.1888)³⁰ vastab Hurt kooliõpetaja **Villem Kirikule** (1845–1920) Pala vallast Mokult, julgustades teda veel koguma, hoolimata juba teiste poolt tehtud tööst. Villem Kirik saatis Hurdale aastail 1888–1889 kaks kaastööd: regilaule, jutte, usundit, kombestikku jm,³¹ millest väljaandes avaldatakse 21 keeleliselt tähelepanuväärselt head laulu.

Kahekümnendas aruandes (15.12.1888)³² on Hurt tunnustanud **Joseph Tubinat** Kokora vallast, „13 vana laulu kohalises murdes“ saatmise eest. Tubin kirjutas Hurdale, et Kodaveres on vanavara kogunud juba nii kohalikud kui ka tudengid (Koik ja Härms).³³ Ehkki Hurt julgustas teda sellest hoolimata veel koguma, rohkem kaastööd ei järgnenud. Küll aga on Joseph Tubin saatnud 1880. aastatel kolm viisi Eesti Postimehe toimetusse Karl August Hermannile.³⁴

Kahekümne viiendas aruandes (16.02.1889)³⁵ tänab Hurt Otepää koolipoissi **Otto Grossschmidt** (1869–1941), kes oli hiljem õpetaja, ajakirjanik ja kirjanik ning töötas ka Kodavere Punikvere ja Rõngu Raigaste vallakooli õpetajana (1890–1906). Oma mitme kaastöö hulgas saatis ta Hurdale 1889. a laule, usunditeateid, lühivorme ja keelenäiteid Kodavere murrakust.³⁶ Viis Grossschmidt kogutud regilaulu leiab siinsest väljaandest.

²⁵ H II 27, 848/9 – S. Käär (1888).

²⁶ Postimees nr 65, 06.06.1888.

²⁷ H II 27, 885/920 (1888–1889); H III 9, 309/18 (1888).

²⁸ Postimees nr 71, 28.06.1888.

²⁹ H III 9, 319/351 (1888).

³⁰ Postimees nr 131, 15.11.1888.

³¹ H II 27, 921/36; H III 9, 353/68 (1888).

³² Postimees nr 146, 20.12.1888.

³³ H I 2, 384/91, kiri: H I 2, 383.

³⁴ EÜS IV 947/8.

³⁵ Postimees nr 23, 25.2.1889.

³⁶ H II 31, 401/10, 419/23.

Kahekümne kuuendas aruandes (22.02.1889)³⁷ tervitab Hurt Kose valla taluperemeest **W. Leppa**, kes on 1889. aastal saatnud Hurdale muu materjali seas viis laulu Kodaverest,³⁸ „mis enam kui paarkümmend aastad unesuinunud, mille läbi endine värv pleekinud, ning kulla väärtus vähenenud, aga ehk heljub ometi, mis „Vana Kandle“ kullase keelel kõliseb.“³⁹

Kahekümne üheksandas (16.03.1889)⁴⁰ aruandes tänab Hurt **C. Hermann**, kihelkonnakohtu notarit Suure-Rõngust, kes saatis 1889. a ülevaate Kodavere keelest ning kaks saadetist Kodavere rahvaluulet,⁴¹ millest väljaandes avaldatakse kolm laulu ja üks nõiasõna. Hermann oli üks vähestest kaastöölitest, kes saatis andmeid ka laulude esitaja Kadri Kuusiku kohta.

Kolmekümne neljandas aruandes (26.04.1889)⁴² tunnustab Hurt kooliõpetaja Joosep Moisa. Palalt pärinev kooliõpetaja **Joosep Moisa** (1870–1937) saatis Hurdale aastail 1889–1891 kolm kaastööd, mis sisaldasid laule, jutte, lühivorme, usundi- ja kombestikualast ainst.⁴³ Esimene saadeti tuli Jõe vallast, kus Moisa oli nooremõpetaja, järgmised Oudova kreisist Lomovast, kus elas tollal palju Kodaverest pärit väljarändajaid. Väljaandes on Moisa kogutust avaldatud üheksa laulu ja kohtusõnad.

Põllumees **Karl Eduard Martinson** Maarja-Magdaleena kihelkonnast alustas kaastööd Hurdale samuti 1889. a. 1889.–1902. aastate viiest saadetisest on väljaandes kümme 1894. aastal saadetud Kodavere regilaulu.⁴⁴

Neljakümne viiendas aruandes (24.08.1889)⁴⁵ on tänusõnad **Paul Rättsepale**: „Kaunis kaastöö. Täname lahkett saatjat. Palume veel, et Teil ei saa tagavara puuduma. Siis jälle Kodavere murdes.“ Paul Rättsepp Palalt saatis Hurdale kaks saadetist, mis sisaldasid nii jutte, laule kui lühivorme.⁴⁶ Väljaandes on avaldatud 16 tema kogutud laulu ja nõiasõna. Rättsepa saadetud laulud on kohati üsna traditsioonist hälbiva ja/või arusaamatu sõnastusega, omaloominguliste arendustega ja kindlasti ka kirjandusliku algupäraga. Viimast võimalust kinnitab tõik, et need laulud on kohati ülisarnased teise Hurda kaastöölise, Leena Lepp-Wiikmanni poolt Haljalast saadetud teisenditega, mis on avaldatud „Vana Kandle“ VI köites.⁴⁷

³⁷ Postimees nr 26, 07.03.1889.

³⁸ H II 16, 267/9, 272/3.

³⁹ H II 16, 244c.

⁴⁰ Postimees nr 36, 30.03.1889.

⁴¹ H III 10, 430/8.

⁴² Postimees nr 50, 06.05.1889.

⁴³ H II 27, 937/56 (1889); H II 33, 361/76 (1889); H II 45, 407/28 (1891).

⁴⁴ H II 50, 601/16.

⁴⁵ Postimees nr 98, 29.08.1889.

⁴⁶ H II 27, 961/1027.

⁴⁷ Leena Pruul (Lepp-Wiikmanni) Hurdale saadetud vanasõnade kirjanduslikke allikaid on kajastatud vanasõnade kogujate registris (EV IV: 439).

Viiekümne neljandas aruandes (14.12.1889)⁴⁸ leiab mainimist **August Schulbach**, kes pärineb Maarja-Magdaleenast, kuid saatis Hurdale ka Kodavere materjali.⁴⁹ Segaseks jääva päritoluga materjali hulgast on väljaandes neli laulu.

1890. aastal saatis **Jaan Räni**⁵⁰ Tartu-Maarjast, Ropkast, muu rahvaluulematerjali hulgas ka ühe obstsöönse laulu, märkusega: „Kodaverest“.⁵¹

1900. aastal on **Joosep Sori** Oudova ligidalt saatnud Hurdale 13 regilaulu.⁵² 1941. aastal on ERAsse jõudnud Joosep Sori poolt 1887. aastal Oudovas ühelt Alatskivi päritoluga taluperenaistelt üles kirjutatud pikk kontaminatsiooniline pulmalaul.⁵³

Hurdale saatsid laule veel mitmed isikud, kes elasid Kodaveres või kelle saadetud laulud pärinesid Kodaverest, kuid erinevatel põhjustel ei saanud neid laule „Vanas Kandles“ avaldada. Hurda rahvaluulekogus leiduvad ka Anton Suurkase poolt 1895. a Hurdale Kodavere laulude pähe saadetud ümberkirjutused pastor Everthi Jõhvist kogutud regilauludest.

Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu (E)

Matthias Johann Eisen (1857–1934) on tuntud rahvaluule suurkoguja, uurija ja publitseerijana. Pärast Tartu Ülikooli lõpetamist teoloogina 1885. aastal töötas ta kirikuõpetajana Ingerimaal ja Aunuses, aastatel 1888–1912 eesti-soome-rootsi koguduses Kroonlinnas. Pensioneerumise järel töötas Eisen 1912–1919 Tartus kooliõpetajana ja literaadina. Alates 1919. aastast oli ta erinevais ameteis seotud Tartu Ülikoolis rahvaluule õpetamisega ja alates 1920. aastast oli eraprofessor.⁵⁴

Eisen alustas rahvaluule kogumist paralleelselt Hurdaga, 1880. aastatel, tõsisemalt alates aastast 1887. Sarnaselt Hurdaga avaldas ta kogumisüleskutseid ja aruandeid ajakirjanduses. Kohati viimasega konkureerides ja võisteldes saavutas ta korrespondentide arvuks 1478.⁵⁵ Esimeste kogumisüleskutsete teemaks ei olnud üldse mitte regilaulud, vaid mõistatused, hiljem ka muistendid jm. Seetõttu pole ka Kodavere regilaule Eiseni kogudes palju, leidub vaid 11 juhuslikumat üleskirjutust.

Ainuke varasem üleskirjutus Kodavere regilauludest on 1894. aastast **Karel Ostralt**, kes saatis ühel korral Alatskivilt materjali, mille hulgas on kaks regilaulu.⁵⁶

⁴⁸ Postimees nr 16, 08.02.1890.

⁴⁹ H III 8, 195/210.

⁵⁰ Saatja ei kajastu ajakirjanduses avaldatud aruannetes ega ka Hurda peetud kogujate nimestikus (EFAM, Hurt, M 2).

⁵¹ H I 3, 535/6 (5).

⁵² H II 64, 337/47. Saatja ei kajastu ajakirjanduses avaldatud aruannetes, kuid esineb nimekirjas „Vaheaja korjandused“ (EFAM, Hurt, M 2, 176).

⁵³ ERA II 292, 17/9.

⁵⁴ Eiseni elust ja tegevusest vt lähemalt R. Saikas, Eesti mõistatuste allikalugu II, ptk VI.

⁵⁵ EFAM, Eiseni korrespondentide registri lõpus: saatjaid 1478, saatja teadmata 153 saadetist.

⁵⁶ E 19167/78.

Ülejäänud Kodavere regilaulude üleskirjutused pärinevad kõik Eiseni Tartu- perioodist. Temalt endalt on üks Kodavere regilaulu üleskirjutus 1921. aastast, kellelki Duhmbergilt.⁵⁷ Kõige rohkem, kolm regilaulu, on saatnud **Aino Tubin** 1930. aastal.⁵⁸ Täpsemat infot pole kahjuks nende laulude juurde lisatud. Eiseni korrespondentide registri järgi on Aino Tubin saatnud materjali ka Maarja-Magdaleenast, Tarvastust, Räpinast, Nõost, Rõngust, Rannust ja Põlvast. 1927. aastal on **Lydia Karlson** saatnud muude kirjapanekute hulgas kaks regilaulu.⁵⁹ 1930. a on Tartu Tehnikagümnaasiumi õpilane **K. Kurss** saatnud ühe laulu Ranna vallast Joosep Martinsonilt.⁶⁰ 1931. a on Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Eragümnaasiumi õpilane **Aino Värv** Alatskivi vallast saatnud ühe laulu Anna Nahkurilt.⁶¹

Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu (EÜS)

Eesti Üliõpilaste Seltsi egiidi all kogutud rahvamuusika üleskirjutused pärinevad peamiselt aastaist 1904–1916. Kogumistöid juhendas Oskar Kallas (1868–1946), esimene eesti rahvaluuledoktor, hilisem diplomaat.⁶² Põhiosa EÜSi rahvamuusikakogust moodustavad üliõpilastest stipendiaatide jäädvustused. Peamiselt käidi kogumisretkedel paarikaupa: viise kirjutas muusikaõppija (enamasti Peterburi Konservatooriumist), sõnu sageli mõni Tartu Ülikooli tudeng. Stipendiaadid lähetati kindlasse piirkonda, kust püüti ammendavalt koguda. Eelistati vanemat muusikatraditsiooni (regilaul ja vanem pillimuusika), vähemal määral jäädvustati uuemaid rahvalaule, pillilugusid, koraale ja tantse.

EÜSi stipendiaadid, Peterburi konservatooriumi viiuliõpilane **August Liiv** ja Peterburi Annakooli õpetaja **Johannes Raja** käisid oma kodukihelkonnas Kodaveres 1905. a 15. juunist 18. juulini, läbides pea kogu kihelkonna. Kogumisaktsiooni nõudeid täites saatsid ka nemad Kallasele reisikirja „Tagasivaade Eesti rahvalaulude korjamise töö peäle Kodavere-Alatskivi kihelkonnas 1905 a. suvel.“⁶³

Liivi ja Raja reis algas 15. juunil lõunapoolses Kodaveres. Alustades Varnjast ja peatudes pikemalt Koosal, käisid nad korduvalt läbi külad kuni Kavastu piirini. Seega olid nad ühed vähesed, kes lõunapoolse Kodavere regilaulu kogusid. Edasi läksid nad Alatskivi valda, Kokora ja Pala valda. Reis lõppes 18. juulil Nõva külas.

Liiv ja Raja tegid oma reisikirjas tähelepanekuid kihelkonna eri nurkade rahva kohta, väljendades sümpaatiat Kavastu kandi lauluoskajate suhtes: „Üleüldse jäi Kavastust häa mälestus järele: rahvas lahke, rohkem elava loomuga ja töö vastu osavõtlik ja töö eesmär-

⁵⁷ E 52450/1.

⁵⁸ E 70425/41.

⁵⁹ E 60087/107.

⁶⁰ E 66239/42.

⁶¹ E 75780/8.

⁶² Vt lähemalt R. Sauk as, Eesti mõistatuste allikalugu II, ptk VIII.

⁶³ EÜS II 450/4.

gist arusaaja. “Seevastu põhjapoolne Kodavere, Pala vald, kinnitas Hurda stipendiaatide Koiki ja Härmsi kogemusi: „Põhjapoolses Kodavere jaos oli töö väheste järeldestega: rahvas on sääli vähem haritud ja umbusklik töö eesmärgi kohta. Ka ei leidnud nii mõndagi vanakest kodust, sest ümbrus on metsa- ja marjarikas – ja ju enne koitu kaovad vanad metsa marjule ja seenile.“ Liiv ja Raja märgivad ka alkoholiprobleemi oma töö takistajana: [Varnjas] „suurem osa arvas ainult siis laulda võima, kui pää purjus.“ Kogujad märgivad sisserännanute suurt osa lõunapoolses Kodaveres: „Suurem osa Kavastu laulikute on Mulgimaalt pärit, sest õige palju Kavastu peremehi on Viljandi poolt sisserännanud. Siiski: suurem Kavastu laulik, Mari Poks, oli uhke selle pääle, et ta tartlane, süda kavastlane on. „Mulkide laulud pole midagi,“ ütles ta otsekohe.“ Nagu eelnevad ja järgnevad kogujadki, tunnevad nad hiljaksjäämise nukrust: „Kahju, et Kavastu suurem laulik, nimetud Mari Poksi vanem õde, n. n. Suure Tõnise naene, paari aasta eest ära olla surnud [allmärkus: „See ja see suurem laulik surnud!“ – harilik kaebtus.]; kõik laulud ütles Mari Poks õe käest õpitud olema.“ Ja reisi kokku võttes kordavad ka Liiv ja Raja tühjaskorjamise kujundit: „Kõike kokku võttes, võime ütelda, et Kodavere-Alatskivi kihelkond hoolega läbi sai sõelutud ja säält suurt enam loota pole.“ Oma töö põhieesmärgi, rahvaviiside kogumise kohta märgivad nad: „Alatskivi on viisi-vaene; tervest vallast käib üks, n. n. Vede- (Heina-, Loo-) viis (N 80) läbi ja ulatab oma kurva kõlaga kuni Jõe valda. Suurem osa sõnu lauldakse Alatskivil selle viisi pääl; selle viisi teisendid on 107, 74 ja 120 ja muud; isiäranis sagedasti Alatskivil ettetulev teisend on N 62.“⁶⁴

Eesmärgi koguda regilaule ja -viise täitsid Liiv ja Raja hästi. Oma retkel kirjutasid nad üles 180 laulu, millest 106 on regilaulud.⁶⁵ Käesolevas väljaandes avaldatakse nende korjandusest 59 viisi. Liivi ja Raja suurim laulik oli Mari Poks Koosa külje alt Truiult, samuti leidsid nad mitmeid suure repertuaariga laulikke, kes pärinesid mujalt.

Samal aastal, 1905. aasta juunis, käisid pikal kogumisretkel Simititsa asunduses ja Virumaal Peterburi konservatooriumi üliõpilane **Peeter Penna** ja TÜ õigusteaduse üliõpilane **Karl Luud**. 14. juunil kohtasid nad Jõhvi kihelkonnas Puru külas Kodaverest pärit Krõõt Anaskit ning kirjutasid temalt kuue laulu sõnad ja kaheksa viisi.⁶⁶

EÜSi rahvalaulude kogumisest võttis aastail 1910–1916 osa ka **Gustav Vilberg (Vilbaste)**. Ta käis matkadel peamiselt koos Karl Viljakuga, kirjutas üles sõnu ja tegi reisi-märkmeid. 1913. aastal Kosel Liebwerthi karjamõisas on Vilbaste kohanud Kallastelt pärit Leenu Ernitzat, kellelt kogutud kolm regilaulu lisandusid ka käesolevasse väljaandesse.⁶⁷

EÜSi koguga on liidetud **Karl August Hermann**i (1851–1909) viisikogu 1880.–1890. aastatest ning annetusi vabatahtlikelt kaastöölistelt. Hermannile Postimehe toimetusse on

⁶⁴ Juttu on viisidest, mis väljaandes on laulude nr 750, 14, 698 ja 552 juures. 107. viis (kogujate numeratsioon) ei ole väljaandes avaldatud, kuna esitaja ei olnud pärit Kodaverest.

⁶⁵ EÜS II 275/454.

⁶⁶ EÜS II 456/89; 752/3.

⁶⁷ EÜS X 2188/9.

kauaaegne Assamalla kooli õpetaja, ärkamisaja tegelane **Johannes Elken** saatnud 1888. ja 1915. a ka kaks laulu Kodaverest. Ühe laulu on ta hiljem, 1931. a saatnud ERA kogusse.⁶⁸

Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogu (EKS)

1907. aastal eesti haritlaste asutatud Eesti Kirjanduse Seltsi eesmärgiks oli eesti kultuuri arendamine ja säilitamine. Rahvaluule kogumine ei saanud küll seltsi põhieesmärgiks, küll aga osutati suurt rahalist abi EÜSi rahvaviiside kogumisele. Seltsil oli tähtis osa murdekeele ning arheoloogilise ainese, aja- ja kultuurilooliste materjalide kogumisel. Samuti tegi selts koostööd Eesti Rahva Muuseumiga rahvaluulelise materjali, nt lastefolkloori kogumisel.⁶⁹ Väljaandes on EKSi kogust üheksa laulu, mis **Eduard Mäso** kirjutas üles 1912. aastal Raatvere külast Ranna vallast.

Eesti Rahva Muuseumi rahvaluulekogu (ERM)

Jakob Hurda mälestuse jäädvustamiseks 1909. aastal asutatud Eesti Rahva Muuseumi esmaülesanneteks said ainelise vanavara korjamine, eestikeelse ja eestlastesse puutuva raamatukogu korraldamine ning Jakob Hurda ja teiste teaduslike seltside rahvaluulekogude hoidmine. Rahvaluule talletamine jäi ERMi tegevusest kõrvale ja rahvaluulekogude koondamine lükkus edasi, kuna põhieesmärgiks kujunes etnograafiliste esemete kogumine. Kogumistöös osalesid eelnevalt instrueeritud õpilased, üliõpilased ja kooliõpetajad, kes esemelise materjali kõrval kogusid mõnel määral ka rahvaluulelist materjali – nii kogujate kirjapanekute kui ka annetustena saadud käsikirjadena.⁷⁰

1920. aastal hoogustus vanavara kogumine taas ja ERMist saadeti stipendiaate Lõuna-Eesti kihelkondadesse.⁷¹ Kodavere kihelkonda saadeti **Arnold Simson** (1899–1982), kunstiõpilane, kes oli ise Kodaverest, Peatskivi külast pärit. Ta oli Alatskivi kooli vilistlane,⁷² kogumise ajal elasid ta vanemad Alatskivi valla vaestemajas.⁷³ Hiljem oli ta joonistusõpetaja ning tunnustatud akvarellist.⁷⁴

⁶⁸ EÜS IV 479 (1061); EÜS XII 7/8 (8); ERA II 33, 205 (1).

⁶⁹ R. Saukas, Eesti mõistatuste allikalugu II, lk 161–164.

⁷⁰ R. Saukas, Eesti mõistatuste allikalugu II, lk 168–169.

⁷¹ Samas.

⁷² <http://www.alatskivi.edu.ee/index.php/ajalugu-ja-traditsioonid> (22.11.2013).

⁷³ Arnold Simson ei kajasta päevaraamatuis kuidagi oma Kodavere päritolu. Lausepoolik tema vanemate vaestemajas elamise kohta on mustandi tekstis maha kriipsutatud. Kuid juba Simsoni kirjaviis viitab kohalikule päritolule – tema kirjakeel on üsna nõrk, kuid murdekeelt on ta üles märkinud oskuslikult.

⁷⁴ Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn 1996, lk 477.

Arnold Simson käis Kodavere kogumismatkal 14. juunist 10. juulini 1920. a. Tema kogutud esemeline materjal asub ERMis, käsikirjaline materjal asub ERMi ja KM ERA käsikirjakogudes. Simsoni 53-leheküljeline päevaraamat⁷⁵ sisaldab kombekirjeldusi, etnograafilisi kirjeldusi, usundilisi ja rahvameditsiinilisi teateid-kirjeldusi ning 35 regilaulu. Teine, 38-leheküljeline säilik⁷⁶ sisaldab enamvähem sama materjali (v.a pulmakirjeldused ja 1 laul) puhtaks kirjutatult. Kuna laulud on samad, samas sõnastuses⁷⁷ ja samas järjестuses, on teine eksemplar loetud käesolevas väljaandes dubletiks.

Eesti Rahva Muuseumi käsikirjade kogus säilitatakse samuti kaht vihku Arnold Simsonilt. Esimene, 12-leheküljeline pliiatsikirjas mustandilaadne päevaraamat sisaldab kuupäevalist lühikest, kuid faktirohket ülevaadet reisist, käidud kohtadest, küsitletud inimestest, saadud ja saamata esemetest.⁷⁸ Teine reisikirjeldus koosneb 23 tindikirjas lahtisest lehest, see algab päevikuvormis, kuid jätkub pikkade looduskirjeldustega, tähelepanekutega kihelkonna inimeste kohta, rõivastuse ja vanemate ehitiste kirjeldustega, pulmakommete ajalooliste võrdlustega, külvikombestiku kirjeldamisega jmt. Tundub, et see käsikiri on lõpetamata.⁷⁹

Arnold Simsoni retk Kodaverre kestis pea kuu. Ta käis hämmastava kiirusega läbi terve kihelkonna. Päevaraamat on üsna pessimistlik, paljud külad käis ta läbi talu-talult, saamata midagi: „Peale lõuna olin juba Alasu külas. Kõiki majasid läbi käies ei leidnud rohkem kui ühe palve raamatu. Vastuseks oli igalt poolt et on juba korjatud mitmele kohale.“⁸⁰ Simsoni kogumisretke esemeline „saak“ oli napp, koosnedes vaid kirvest, haamrist, pandlast, tuhatopsist ja helihargist.⁸¹ Põhiülesande täitmise luhtumine õnnestus tal kompenseerida regilaulude kogumisega. Mitmel päeval külastas ta Alatskivi mõisas asuvat vaestemaja, kus küsitles 95-aastast Krõõt Annastit⁸² ja kogus temalt 29 laulu. Vaestemajas kohtas ta ka Maali Korit, kes elas sel ajal Kolkja külas, ja kirjutas temalt „Leena Viigo kaasabiga viiskümmend rida rahva laulu“ (5 laulu). Oma päevaraamatus viitab Simson ka mujalt saadud regilauludele, nt „18. VI 20. /---/ siis Lümäti külas, kus Leeno Nõmme käest 14 rida rahvalaulu sain mis Ranna kui ka Kadrina külas lauldu“,⁸³ kuid käsikirja laulude-osas ei ole neile viiteid – võimalik, et nende esitajad on jäänud eraldi tähistamata.

⁷⁵ ERM 5.

⁷⁶ ERM 154.

⁷⁷ Pisierinevustega: ERM 154 tekstid on enamasti kirjutatud murdepärasemaks: *maasta~muasta, pealta~piältä*.

⁷⁸ ERM, TAp 188.

⁷⁹ ERM, TAp 189.

⁸⁰ ERM, TAp 188:1.

⁸¹ ERMi korjamisraamatu sissekanne nr 1728.

⁸² Krõõt Annasti~Anaski isiku(te)st vt lk 87–88.

⁸³ ERM, TAp 188:2.

Eiseni stipendiaatide kogu (E, StK)

1920. aastail organiseeris Matthias Johann Eisen Tartu Ülikoolis tudengite rahvaluule välitööpraktikat. Eiseni stipendiaadina käis 1926. a Kursi kihelkonnas rahvaluulet kogumas toonane filoloogiatudeng **Paul Berg** (Ariste).⁸⁴ Ta kogus Puurmanni mõisas elanud, Palalt pärit 86-aastaselt Leena Abramsonilt 22 juttu ja 18 laulu,⁸⁵ millest üheksa regilaulu leidub siin väljaandes. Kolm aastat hiljem, juba ERA töötajana, käis Ariste rahvaluulet kogumas Peipsi rannikul ja ühtlasi ka Kodaveres.

Walter Andersoni lastelaulude kogu (A)

Walter Anderson (1885–1962) oli baltisaksa-eesi haritlasperest pärit folklorist, kellest sai 1920. aastal iseseisvas Eesti Vabariigis esimene Tartu Ülikooli rahvaluuleprofessor. Ta oli üks ajaloolis-geograafilise koolkonna silmapaistvamaid esindajaid, keda lisaks klassikalistele rahvaluulenähtustele huvitasid ka kaasaegsed rahvaluule ilmingud nagu nt kettkirjad ja lastefolkloor. Walter Anderson algatas 1921. aastal lastefolkloori kogumise, mille eesmärk oli kõikide võimalike variantide fikseerimine. Saamaks andmeid üle maa, pöördus ta koolide poole, saates neile vastavad küsitluskavad. Lisaks alg- ja keskkooli-õpilastele rakendas Anderson lastefolkloori kogumisel ka üliõpilasi. Kogumisaktsioon toimus aastatel 1921–1939 ja sellest moodustus Andersoni rahvaluulekogu.⁸⁶

Kodaverest pärinevaid lastelaule on Andersoni kogus väga palju. Kokku tuli Kodaverest 21 saadetist, neist seitse on üksikisikuilt. Üksikisikute saadetised on filoloogiatudengite poolt proseminaritöödeks kogutud laulukogud. Paul Hamburg on 1926. aastal Pala vallas lastelt kogunud umbes 80 laulu ja salmi,⁸⁷ Salme Königsberg on kogunud 22 laulu (täpsemate andmeteta).⁸⁸ 1930. a on Hella Vendelt laekunud 30 laulu, mis ta oli kuulnud oma emalt Liisa Steinilt Narvas 1910. a.⁸⁹ 1931. a on Jakob Luka saatnud ühe laulu⁹⁰ ja 1931. a August Kull kolme saadetisega neli laulu.⁹¹

Kodavere koolid võtsid Walter Andersoni aktsioonist osa väga aktiivselt. Saadetised tulid kahe lainena, 1923.–1924. ja 1926. ning 1931.–1932. aastal. Laule kirjutasid lapsed ise, juhendasid õpetajad ja koolijuhatajad. Üleskirjutatud materjal koguti kokku ja saadeti üheskoos, õpetajate või filoloogiatudengite vahendusel Tartusse Andersonile. Esimeses laines saatsid materjali õpetajad ise, teise laine ajal, 1926. ja 1931. a, on aktiivselt kogu-

⁸⁴ Vt Paul Ariste, Mälestusi. Tartu 2008, lk 140–144.

⁸⁵ E, StK 34, 179/85, 193/207, 228/36.

⁸⁶ Andersoni kogumistöö kohta vt lähemalt ka VK VIII, lk 95; VK IX, lk 78; VK X, lk 59.

⁸⁷ A 8592.

⁸⁸ A 8590.

⁸⁹ A 11478.

⁹⁰ A 12079.

⁹¹ A 11631, 11636, 11650.

mist organiseerinud tudengid (eriti Paul Hamburg ja August Kull). Koolilaste saadetiste puhul on lapsed, kes ise oma laulud üles kirjutasid, loetud kogujateks ja siinses väljaandes loetletud nii kogujate kui esitajate registris.

Alatskivi Kõrgemast (6-klassilisest) Algkoolist saabus Andersonile 1922.–1923. ja 1931. aastal kokku üle 300 laulu (1922.–1923. a juhendajat pole mainitud, 1931. a juhendas kooliõpetaja hr Maasik).⁹² Torila algkoolis koguti 1923. ja 1931. aastal kokku üle 660 laulu (juhendajaiks 1923. a koolijuhataja Kartetschnikoff, 1931. a koolijuhataja hr Rosin ja üliõpilane August Kull).⁹³ Halliku (Alliku) 4-klassilisest Alkoolist saadeti 1931. a 139 laulu (koolijuhataja Jakob Luka ja August Kull).⁹⁴ Koosa Alkoolist (hiljem Koosa 6-klassilisest Alkoolist) on aastatel 1924 ja 1931 kogutud kokku ligi 500 laulu (1924. a koolijuhataja hr Laumets, 1931. a Laumets ja August Kull).⁹⁵ Mäeotsa Alkoolist saadeti 1926. a 36 laulu (Paul Hamburgi ja Hilda Konso ärakirjad).⁹⁶ Punikvere Alkoolist saadeti 1926. a 83 laulu (Paul Hamburg).⁹⁷ Varnja 4-klassilisest Alkoolist saadeti 1926. a 225 laulu (Paul Hamburg).⁹⁸ Ranna 6-klassilisest Alkoolist saadeti 1931. a kokku 390 laulu (koolijuhataja hr Paju ja August Kull).⁹⁹ Pala 6-klassilisest Alkoolist saadeti 1931. a 169 laulu (koolijuhataja Osvald Rootsi ja August Kull).¹⁰⁰ Nõva 6-klassilisest Alkoolist saadeti 1932. a 175 laulu (kooliõpetaja ja üliõpilane Fernande Org).¹⁰¹

Kõigi saadetiste peale kokku on tulemus tohutu: 2818 laulu (ja salmi), sh 1979 lastelaulu, 37 regilaulu, 493 lõppriimilist laulu, 265 mängulaulu, 5 tantsulaulu, 66 loodushäälendit, 30 nõiasõna, lisaks veel sõrmenimetusi, rahvaluule lühivorme, salakeelt jm. Kohati, eriti 1931. aasta saadetistes, on lapsed vastanud otse küsitluskavale: klasside kaupa on laulud samas järjekorras kirjutatud. Kõige selle tulemusena on tänu Andersoni kogule olemas suurepärase ülevaade Kodavere kihelkonna lastetraditsioonist. Kuna „Vana Kannel“ on eelkõige akadeemiline regilaulude väljaanne, otsustasid koostajad käesolevas väljaandes lastelaulude osakaalu piirata. Esiteks on piiratud üksnes vanemate lastelauludega, nagu häällaulud, ahellaulud, lastelaulud ja hüpitused-mängitused. Välja on jäetud ennustamised, liisutuslugemised, loodushäälendid jms. Kokkuvõttes avaldatakse Kodavere „Vanad Kandle“ 390 lastelaulu, neist 276 laulu on pärit Andersoni kogust ja kirja pandud 163 kooliõpilase poolt.

⁹² A 1428/93, 11914/29.

⁹³ A 2105/53, 3580/5, 11785/818. Õpilased on kirjapanekutes kooli kohta kasutanud erinevaid nimekujusid: Kokora Alkool, Kokora Kõrgem Alkool, Torila Kõrgem Alkool (1923), Torila 6-klassiline Alkool (1923, 1931).

⁹⁴ A 11930/44.

⁹⁵ A 5410/40, 11717/56.

⁹⁶ A 8971/8.

⁹⁷ A 8593/601.

⁹⁸ A 8629/39.

⁹⁹ A 11757/84.

¹⁰⁰ A 11666/703.

¹⁰¹ A 12269/82.

Teiseks ei peetud otstarbekaks kõiki arvukaid minimaalsete erinevustega teisendeid eraldi trükkida, vaid esitatakse redaktsioonid, millele järgnevad sarnaste teisendite loendid pisierinevuste märkimisega.

Nagu öeldud, tuli Andersoni kogust arvestatavat lisa „Vanas Kandles“ avaldatavatele regilauludele – kokku 72 lauluteisendit (siia pole arvestatud lastele lauldavaid laule) ja ühed nõiasõnad.

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud (ERA)

Eesti Rahvaluule Arhiiv moodustati ERMi allüksusena 1927. aasta sügisel. ERA juhatajaks sai noor ja energiline Oskar Loorits (1900–1961), kelle ümber koondus noor tegus meeskond: Herbert Tampere (1909–1975), Paul Berg (Ariste, 1905–1990), Rudolf Põldmäe (1908–1988), Richard Viidebaum (Viidalepp, 1904–1986) ja Olga Jõgever (1896–1989). Arhiivi esimeseks ülesandeks sai erinevate institutsioonide ja isikute rahvaluulekogude koondamine ja korraldamine, sellele lisandus rahvaluule kogumine („järelkorjamine“), avaldamine ja uurimine.

1928. aastal loodi uus rahvaluulekogu tähisega ERA, kuhu koondati juurdetulev materjal. Kogujateks said lisaks professionaalsetele folkloristidele ka ERA ajutine tööjõud ja üliõpilastest stipendiaadid, Walter Andersoni juhendatavad tudengid ning korrespondendid, keda juhendas Richard Viidalepp.

ERA kogus on Kodavere kihelkonnast üsna juhuslik regilaulumaterjal – ERA töötajad ei ole Kodavere kihelkonnale otsest tähelepanu pööranud. Erandiks on Paul Ariste retk Peipsi rannikul 1929. aastal ning Herbert Tampere üleskirjutused ja fonograafisalvestused Anna Lindverelt rahvamuusika heliplaadistamise raames (vt helisalvestuste alapeatükki). Suurem osa ERA kogudes sisalduvast Kodavere rahvaluulest pärineb kooliõpilaste kogumisaktsioonidest (lastehirmutised, mängud, kohamuistendid jm) ja materjal on saadetud koolide kaupa.

Akadeemik **Paul Ariste** (1905–1990), laialdaste huvidega keeleteadlane, alustas oma teadlaseteed Eesti Rahvaluule Arhiivis 1927. aastal. Rahvaluulet oli ta kogunud juba tudengipõlves, näiteks 1926. a juulis Eiseni stipendiaadina Kursi kihelkonnas (vt eespool). ERA töötajana käis Ariste kogumas rahvaluulet 1929. a suvel Peipsi rannikul, eesmärgiga koguda andmeid segaasustusega piirkondadest. Ta alustas oma retke 20. juulil Varnjast, liikus edasi piki Peipsi äärt (vene külad Kasepää, Suur-Kolkja, Väike-Kolkja ja Sohvia, edasi Alatskivi, Peatskivi, Kodavere, Ranna asundus) kuni Omeduni välja. Seal siirdus ta Tormasse. Ariste reisikiri sisaldab olustikukirjeldusi ja muhedaid-elavaid jutustajate iseloomustusi ning muidugi keelelisi tähelepanekuid ja rahvastevaheliste suhete kirjeldusi.¹⁰²

¹⁰² ERA II 14, 475/95, Kodavere kohta 479/88. Vt ka Paul Ariste, Mälestusi. Tartu 2008.

Kodaverest kirjutas Ariste üles 119 lehekülge laule, jutte, lühivorme ja usundit-kombestikku,¹⁰³ millest käesolevas väljaandes avaldatakse kolm regilaulu ja neli nõiasõna. Lisaks eesti materjalile kogus ta ka vene laule, jutte ja kombestikku.¹⁰⁴

Teine professionaalne kogu sellest perioodist on **Herbert Tampere** kogutud materjal 1937. aastast. Tampere üleskirjutused on seotud rahvamuusika heliplaadistamise aktiivis aastatel 1936–1938 Riigi Ringhäälingu stuudios. Käsikirjaline köide ERA II 172 sisaldab Tampere kirjanekuid heliplaadistamisel osalenud laulikute pillimeestelt. Anna Lindverelt on kirjutatud 40 lk mitmesugust materjali, nii laule, jutte kui lühivorme, millest 20 laulu ja ühe nõiasõna leiab käesolevast väljaandest. Kolme üleskirjutatud regilaulu esitajaks on märgitud Kulli Sohvi (s.o Sohvi Sepp), keda helisalvestatud pole. Üleskirjutuste asjaolud on teadmata. ERA 1937. aasta aruandes on kirjas, et Tampere käis muuhulgas ka Mustvees rahvalaulikuid külastamas, mis viitab tõenäoliselt Anna Lindvere külastamisele.¹⁰⁵ Tampere on Anna Lindverelt fonografeerinud kuus regilaulu. Järgmisel aastal plaadistati Riigi Ringhäälingu stuudios Lindverelt 21 laulu, 2 juttu ja 5 nõiasõna, millest käesolevas väljaandes on 21 pala (vt lk 95–96).

Selma Lätt (1909–1969) on ERA töötajana 1938. aastal Palal Kavastust pärit 94-aastaselt Mihkel Reililt kirjutatud pulmakombestikku, mis sisaldab ka üht „Lemmikibu laulu“.¹⁰⁶

Ülejäänud regilaulud ERA kogus on kogunud tudengid ja õpilased kogumispraktika ja kogumisaktiivide käigus. **Vera Fuchs** (1904–1981), hilisem etnograaf, on filoloogia-tudengina kogunud Kodaverest 1933. a 23 lk materjali, sealhulgas viis regilaulu.¹⁰⁷

August Kull (1904–1941), Kokora vallast pärit üliõpilane, on Kodaveres kogunud korduvalt. Temalt pärineb paarkümmend lehekülge mitmesugust materjali,¹⁰⁸ millest siinses väljaandes avaldatakse kaks regilaulu. ERA kogus on ka 10 tema kirja pandud uuemat rahvaviisi.¹⁰⁹ August Kull oli ühtlasi üks aktiivsemaid lastefolkloori kogumise vahendajaid 1931. a, Walter Andersoni kogumisaktiivide ajal.

Üliõpilase **Helmi Vindi** 1941. a saadetud usundilise ja kombestikulise materjali seas on üks mardilaul Pala vallast Assikvere külast.¹¹⁰

Elly Luigla (sünd 1905. a) Pala vallast Pala külast Karjuse talust on saatnud materjali neljal korral (1937–1939), osaledes mängude kogumisaktiivis, pannes kirja laule, jutte,

¹⁰³ ERA II 14, 477/595.

¹⁰⁴ ERA, Vene 1.

¹⁰⁵ Richard Viidalepp, Seitsmes aruanne rahvaluule kogumisest (1. VI – 30. IX 1937). – Rahvapärimeste Selgitaja nr 3, lk 101.

¹⁰⁶ ERA II 259, 129.

¹⁰⁷ ERA II 85, 311/31, 353/5.

¹⁰⁸ ERA II 41, 389/90 (1931), 411/27 (1932),

¹⁰⁹ ERA III 7, 19/33.

¹¹⁰ ERA II 295, 349/51 (5).

usundilist ainet, lühivorme jm.¹¹¹ Tema veerandsajaleheküljelisest kogust on väljaandes avaldatud 11 pala – nii regilaule, nõiasõnu kui lastelaule. Andmeid koguja kohta on napilt, „Rahvapärimeste Selgitajas“ avaldatud aruandes märgitakse, et ta sai 1937. aasta kogumistöö eest 10-kroonise ergutuspreemia.¹¹² Elly Luigla on materjali saatnud ka ERMile.

Pala vallast Nõva külast pärit õpetaja **Friida Tunkar** (snd 1905. a) on 1933. a registreerunud korrespondendiks ja 1934. a saatnud 25 lk materjali, kus leidub uuemaid laule ja tantsukirjeldusi.¹¹³ Hiljem ta kahjuks loobus koostööst. Väljaandes avaldatakse tema korjandusest üks regilaul.

Pala vallast Kodavere külast Otsa talust saatis **Hermine Öunap** (snd 1920. a), Pala algkooli 6. kl õpilane, 1935. a materjale mängude kohta.¹¹⁴ Väljaandes leiduva „Lamba-mängu“ ja kaks regilaulu on ta kirjutanud oma 1864. a sündinud vanaemalt Liisa Allalt.

Kohamuistendite kogumisaktsiooni ajal 1939. aastal on Mustvee reaalkooli õpilased õpetaja Pärja Palgi juhendamisel pannud kirja terve köite (ERA II 249) jagu kohajutte jm folkloori. Õpilaste hulgas oli palju Kodaveres elavaid lapsi, mistõttu on üles kirjutatud ka käesolevas väljaandes avaldatavaid regilaule.

I klassi õpilased, naabritüdrukud **Hermiine Siider** ja **Elsa Ots** (snd 1924), on laule kirjutanud Anna Lindverelt ja Miina Siiderilt (Hermiine Siideri vanaema). Üleskirjutustest jääb mulje, et need on tehtud üheaegselt, kuigi laulud on esitatud erinevas järjekorras ja kumbki on kuulnud murdekeelt interpreteerinud erinevalt. Dublettideks pole neid laule siiski loetud. Nende kirjapanekutega on seotud veel üks probleem: Hermiine Siider on Miina Siideri lauludena esitanud laule, mida teised kogujad on kirja pannud Anna Lindverelt. Nende klassivend, Pala vallas Assikvere külas Peedo talus elanud **Avo Saar** (snd 1925), saatis muu materjali hulgas neli regilaulu, mille esitaja, 66-aastane Anna Lepik, pärines Kodaverest.

Kaks laulu ja üks mängukirjeldus on ERAsse jõudnud mängude kogumisaktsiooni käigus Ülemaalse Eesti Noorsoo Ühenduse kaudu. Saadetise juures pole koguja nimi selgelt loetav.¹¹⁵ Allkirjast võib aimata, et tegemist on August Laursoniga (hiljem Hallisto), Nõval 1912. a sündinud Kodavere-Alatskivi Maanoorte Ühenduse aktiivse liikmega, kes oli 1940. aastail kooliõpetaja Maarja-Magdaleenas.¹¹⁶

Muu materjali seas on üksikuid regilaule saatnud veel Johannes Elken Assamallast (1), Virve Jürgenson (1), Pala algkooli õpilane Raiissa Otterklau (1 mängulaul). Hurda korrespondendilt Joosep Sorilt Oudovast pärineb üks 1887. üles kirjutatud pulmalaul (vt eespool).

¹¹¹ ERA II 156, 41/78 (1937); ERA II 179, 491/548 (1937); ERA II 257, 235/66 (1939).

¹¹² Rahvapärimeste Selgitaja nr 1, lk 139.

¹¹³ ERA II 84, 183/202 (1934); ERA II 119, 151/3.

¹¹⁴ ERA II 106, 61/71.

¹¹⁵ ERA II 119, 255/70.

¹¹⁶ EAA, f 1256, n 1, s. 656, l 50; <http://jvmaarja.edicypages.com/et> (10.06.2013).

Veel on ERA kogudes palju murdetekstide kogumise käigus saadud regilaule, nende kogujatest on lähemalt kirjutatud allpool.

Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi käsikirjakogus leidub arsti ja kirjaniku **Andres Alveri** (1869–1903) käsikirjade seas kaustik rahvalaulude, luuletuste ja bibliograafiaga.¹¹⁷ Kaus-tiku on 1958. a arhiivi toonud Juhan Alver. Seitsme regilaulu juurde pole lisatud muid märkmeid kui pärinemine Kodaverest.

Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogud (RKM)

1940. aasta sügisel, Nõukogude okupatsiooni esimestel kuudel, lammutati muude teadus- ja kultuuriasutuste seas ka Eesti Rahva Muuseum. Arhiivraamatukogu, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi baasil moodustati Riiklik Kirjan-dusmuuseum, ERAst sai RKM-i rahvaluule osakond (RO). Pärast sõjaaegseid segadusi, võimuvahetusi ja kogude evakueerimist-reevakueerimist, jätkus sisuline töö endisel moel. Kogu nõukogude aja oli RKM RO ametlikuks ülesandeks rahvaluule kogumine, säilitamine, korraldamine ja avaldamine. Samal ajal loodi uus teadusasutus (Keele ja Kirjanduse Instituut, 1947) ja Kirjandusmuuseumi arhiivid degradeeriti (uurijaid) tee-nindavale positsioonile.

Käsikirjaseerias RKM on palju Anna Lindverelt kogutud materjali aastaist 1948–1950: ligi 500 lehekülge kirjapanekuid RKM RO töötajatelt Salme Lõhmuselt, Selma Lätilt, Hilda Nõult ning Erna Normannilt köidetes RKM II 27 ja RKM, Normann 3.¹¹⁸ Kahjuks pole materjali juurde märgitud, kus täpselt ja mis asjaoludel see on kogutud. Tundub, et üleskirjutused on tehtud siis, kui Lindvere toodi Tartusse helilindistamisele.¹¹⁹ Pole selge, kes millal midagi üles kirjutas – üleskirjutatud laulud ei kattu täielikult. Materjali hulgas on kokku 68 laulu. Samast ajast pärinevad ka Eduard Laugaste, Udo Mägi ja Udo Kolgi kirjapanekud KKI kogudes.¹²⁰

Ühed esimesed magnetofonilindistused eesti folkloristikas tehti tollal samuti Anna Lindverelt – nende salvestuste saatus pole selge (vt allpool).

¹¹⁷ EKLA, f 191, m 1: 6.

¹¹⁸ RKM II 27, 9/128 – S. Lätt (1949), 129/310 – H. Nõu (1948–1950), 311/425 – S. Lõhmus (1948); RKM, Normann 3, 44/112, 147/67, 235/267 (dateerimata).

¹¹⁹ Sellele viitavad ka tema tütre Leili Savastveri mälestused 2006. a tehtud intervjuus (ERA, DH 16).

¹²⁰ KKI 9, 403/6 – U. Mägi, 423 – E. Laugaste; KKI 43, 25 – U. Kolk (heliülesvõtetest noodistanud 1951).

Ekspeditsioonid 1954–1955

Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna suured ekspeditsioonid Kodaverre (toona Kallaste rajooni) toimusid 1954. ja 1955. aastal. Eeltööd nendeks algasid varem, Peipsi-äärse rahvaluule kogumise vajadus tõstatati KMi koosolekul juba 1948. aastal.¹²¹ RKM-i käsikirjalise materjali hulgas on 1953. aastast 23 laulu, kogutud **Udo Mägi** poolt, kes sel ajal töötas ajutise lepingu alusel rahvaluule osakonnas. Laulud on esitanud Sohvi Sepp Torilast ja Rosalie Tark Kallastelt. Materjali juures pole mingeid viiteid selle saamise asjaoludele.¹²² Aastatel 1947 ja 1948 oli Udo Mägi kogunud Kodaveres üliõpilasena, kuid need materjalid asuvad KKI rahvaluulekogus (vt allpool).

1954. ja 1955. aasta ekspeditsioonid toimusid koostöös teiste asutustega, nagu Muusikaühing, Eesti Raadio, ENSV Rahvaloomingu keskmaja. Nende eesmärgiks oli selgitada etnogeneesi ning eestlaste-venelaste etnilisi suhteid. Nii koguti lisaks Kodavere lauludele ka vene laule.

Esimesel aastal osalesid ekspeditsioonil **Herbert Tampere**, **Selma Lätt**, **Erna Normann** (1904–1978) ja **Olga Jõgever**, teisel lisandusid **Olli Niinemägi** (Otilie-Olga, hiljem Kõiva, snd 1932), **Helgi Sirmais** (hiljem Palu, snd 1931) ja **Anatoli Garšnek** (1918–1998). Kahjuks pole ekspeditsiooni asjaolude kohta säilinud kuigipalju infot, üksnes Niinemäe päevik 1955. aasta juunikuust.¹²³

Ekspeditsioonidel koguti sõltuvalt kogujate huvialadest mitmesugust materjali, nii proosat kui rahvalaule, kahel aastal kokku tehti tuhatkond lehekülge üleskirjutusi,¹²⁴ lisaks üle 200 viisinodeeringu, fotosid jm. Sellest materjalist lisandub „Vanasse Kandlesse“ 109 regilaulu ja 15 nõiasõna, ja mis olulisim, 42 regiviisi.

Ekspeditsioonil kirjutati rahvaluulet mitmelt säravalt pärimusetundjalt, nagu Sohvi Sepp, Rosalie Tark, Leida Laasma, Anna Viljus, Saamuel Mesipuu jt.

Hilisemad aastad toovad Kodavere regilauludele vähe lisa. Aastatel 1957–1960 on kooliõpilasena Kodaveres rahvaluulet kogunud **Jaak Põldmäe** (1942–1979), hilisem kirjandusteadlane. Tema kogutust avaldatakse väljaandes kaheksa pala Naelavere külast.

Eraldi peab tähelepanu pöörama Eesti süvenenuimale Kodavere-uurijale **Mall Hiimäele** (Proodel, snd 1937), kes aastail 1966–1967 ja hiljemgi käis Kodaveres mitmel individuaalsel retkel. Viimased Hiimäe üleskirjutused pärinevad 1999. ja 2001. aastast.

¹²¹ RKM-i arhiiv, n 1, s 67.

¹²² RKM II 43, 453/72.

¹²³ RKM II 48, 217/45.

¹²⁴ RKM II 48, 11/120, 381/463, 465/93 – S. Lätt (1954/5), 121/213 – O. Jõgever (1954/5), 217/378 – O. Niinemägi (1955); RKM II 57, 369/425, 427/53 – H. Tampere (1954); RKM III 3, 43/88 – A. Garšnek ja H. Sirmais (1955).

Süvenenud peamiselt küll kodaverelaste omapärase stiiliga pajatusterepertuaari,¹²⁵ kirjutata üles ka regilaule, lastelaule ja nõiasõnu, millest käesolevas väljaandes on ära trükitud 26 pala.

Vähemal määral on laule üles kirjutanud RKM RO töötajad Tiiu Tammo (Palm) 1983. a (4 laulu ja nõiasõna) ja Anu Korb 1985. a (1 lastelaul).

Korrespondentide osa pärastsõjaaegses regilaulude jäädvustamises on väike, kuigi RKM-i rahvaluule osakonnal oli Kodaveres mitmeid väljapaistvaid kaastöölisi. „Vanas Kandles“ on avaldatud viis **Marie Villemsoni** üleskirjutatud laulu. Oma ajastu säravate jutustajate, õe-venna **Leida Laasma** ja **Oskar Treiali** saadetistest on väljaandes kokku kolm nõiasõna. Leida Laasma on saatnud muuseumile ka andmeid Kodavere tuntuima lauliku Anna Lindvere elust. Kaks laulukest on saatnud **O. Kruusa**.

Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektori kogud (KKI)

Keele ja Kirjanduse Instituudi algusaegadest, aastaist 1948–1949, pärinevad **Eduard Laugaste** ja **Udo Mägi** poolt kirja pandud seitse laulu Anna Lindverelt ning ühe Lindvere laulu litereering **Udo Kolgilt**.¹²⁶ Ilma lisaandmeteta materjal on saadud arvatavasti koostöös Kirjandusmuuseumi folkloristidega.

KKI rahvaluulesektori folkloristid pole Kodavere rahvaluule vastu otsest huvi tundnud – olid ju instituudi „tööpiirkonnaks“ ja ühtlasi „Vana Kandle“ piirkonnaks Alutaguse, Jõhvi ja Iisaku, Lüganuse ja Vaivara kihelkond.¹²⁷ Küll aga on KKI rahvaluulesektori käsikirjakogus Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiaüliõpilase, hiljem folkloristi ja raamatukogutöötaja **Udo Mägi** (1917–1973) poolt kogutud materjal. Mägi kogus Kodaveres 1947. aastal kuu aja jooksul rahvaluulet, mille tulemuseks oli rikkalik, 370-leheküljeline käsikiri mitmesugust materjali koos üksikasjaliku esitajate registri ja kogumispäevikuga.¹²⁸

Mägi päevik¹²⁹ ei ole reisi kuupäevaline ülevaade, vaid pigem kogumismeetodite tutvustamine ja analüüs. Päevikus on tutvustatud ka laulikuid-jutustajaid. Mägi esitab põhjuseid, mis ei lubanud üksikute paikkondade tühjendavat läbitöötamist (juulikuus kibe heinaaeg), näidates nii üles taktitunnet ja arusaamist informantide eluolust. Ta kirjeldab mitmeid põhjalikke ettevalmistusi ja teadmiste kogumist enne informantide külastamist: „Peale võimete ja nii füüsiliste kui vaimsete omaduste on vaja tunda ka tema elutingimusi ja -viise. [---] Ei saa kedagi sundida jutustama või laulma. Inimesed tuleb jutustada või laulda tahtma panna. Kuidas seda teha, seda õpetab paremini kogemus ise. Ei saagi

¹²⁵ Vt Mall Hiemäe, Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajutu-traditsioonis. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn 1978.

¹²⁶ KKI 9, KKI 43.

¹²⁷ VK VIII, lk 6.

¹²⁸ KKI 1, 9/379.

¹²⁹ KKI 1, 20/48.

anda kõigi kohta kehtivat kohtlemisviisi. Kõnetatava ettevalmistamisel on tavaliselt kaks etappi: kaotada varitsev ja valvas umbusk või vastumeelsus, et külastajast pole karta mingit isiklikku kahju, ja muuta ta uuesti aktiivseks – seekord rahvaluulekogujale soovitavas suunas.“

Eelinfo saamiseks on Mägi kasutanud keeleuurijate päevikuid: „Kahe kuu jooksul esines ainult viis juhtumit, kus kategooriliselt keelduti mind jutule võtmast. Ei ole juhus, et neli seesugust inimest oli Kirtsu päritoluga. Keeleuurijate kogemused kinnitavad seda.“ Kodaveres toob ta esile kaks eriomast kogumist soodustavat tegurit võrreldes paljude teiste paikkondadega: eelnenud aastate elav keeleuurimistöö ja mõne kohaliku rahvalauliku suur populaarsus. Siin viitab autor murdekogujate Aili Univere ja Salme Tanningu tööle ning Anna Lindvere tuntusele. Udo Mägi oli üks esimesi, kes „avastas“ Sohvi Sepa, Torila küla rahvaarsti ja regilaulude tundja.

Järgmisel, 1948. a suvel käis Mägi taas Kodaveres kogumas, kuid ülevaadet kogumisest ei kirjutanud. Käsikirjaköites KKI 9 on ligi sada lehekülge materjali, eelmise aastaga võrreldes osaliselt samadelt informantidelt.¹³⁰ Köite lõpus on paarkümmend lehekülge laule ja jutte Anna Lindverelt ja Sohvi Sepalt, lisaks Anna Lindvere foto allkirjaga: „Tartus dets. 1948“. Lisaks on köites ühe Lindvere laulu üleskirjutus Eduard Laugastelt, märkusega: „Üles kirjutatud 2. II Tartu linnas E. Laugaste“. Võimalik, et nii Anna Lindvere kui ka Sohvi Sepp toodi Tartusse, kus erinevate institutsioonide folkloristid neid koos küsitlesid (vt eespool, lk 79).

Murdekogujate üleskirjutusi

Murdekogujate eesmärgid on rahvaluulekogujate omadest küll erinevad, kuid mõneti ka sarnased. Juba Jakob Hurt kutsus oma üleskutse „Paar palvid ...“ esimeses osas haritumaid kaasmaalasi murdetekste üles kirjutama. Nii mõnedki Kodavere kaastöölised saatsid Hurdale murdeülevaateid ja näiteid Kodavere murrakust ning püüdsid rahvaluuletekste murdekeeles üles märkida. Hilisemad institutsioonid korraldasid rahvaluule ja murdekeele kogumistööd eraldi.

1920. a loodud **Emakeele Selts** korraldas murdekogumisi (esialgu sõnavarakogumisi Wiedemanni sõnastiku¹³¹ järgi) 30 kihelkonnas. 1937. aastal alustati sõnavara tihendatud kogumist veel mitmes kihelkonnas, sh Kodaveres. Kodaveres kogusid murret Aili Univere ning Salme Tanning. Kogumistöö jätkus siin ka sõja-aastatel 1941–1943.¹³²

¹³⁰ KKI 9, 119/218; 399/422.

¹³¹ Ferdinand Johann Wiedemann, *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Peterburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1869.

¹³² Helmi Neetar, Aili Univere kui murdekoguja. – *Keel ja Kirjandus* 2001, nr 11, lk. 779; Aili Univere, *Eesti murdekogud rändamas (I)*. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 43, 1997. Tartu 1999, lk 132.

Murdekogujate kogutud materjalid asuvad Tallinnas Eesti Keele Instituudis Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivis (EMSUKA), Emakeele Seltsi murdekogudes (ES MT, ERAs on ennesõjaaegseist tekstidest masinkirjakoopiad) ja KKI murdetekstide kogus (KKI MT ja KKI KT) ning Tartus TÜ juures asuvas Eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis (TÜ EMSA).

1932. aastal kogus **August Tamm** murdematerjali Sassukvere, Omedu ja Tossumetsa külast,¹³³ siinses väljaandes avaldatakse sellest korjandusest 25 pala.

Aili Univere (1901–1994) oli Eesti tuntumaid idamurde uurijaid. Tema tutvus idamurdega algaski 1930. aastate lõpus Kodavere ekspeditsioonidel. Aili Grünvald-Univer on juba aastatel 1936–1937 saatnud ERAsse murdekogumise käigus lisamaterjalina kogutud lõunaeestilist ainekogu ja saanud sellele väga kiitva hinnangu – ühtlasi on tal tungivalt palutud veel materjali saata.¹³⁴ Ka esimene Kodavere saadeti 1939. aastast leidis äramärkimist, eriti fotod.¹³⁵ Aili Univere kogus murdekeelt põhiliselt Assikvere külast.¹³⁶ Eesti Rahvaluule Arhiivi on ta saatnud väga mitmesugust materjali: jutte, laule, lühivorme jm.¹³⁷ Väljaandes avaldatakse 36 Univere kogutud laulu ja nõiasõna.

Salme Tanning (1904–1962) oli üks produktiivsemaid murdekogujaid Eestis ja Mulgi murde spetsialist. Kodaveres kogus ta murret sõja ajal, aastatel 1940–1942, töötades Sassukveres ja Assikveres.¹³⁸ Tanningu materjalidest¹³⁹ on väljaandes 14 pala. Univere ja Tanning koos kogusid Kodaverest murdeainest ka 1960. aastate alguses idamurde kogumiku koostamiseks.¹⁴⁰

Pärast sõda koondus murdekogumine ja -uurimine ning murdekogud ise **Keele ja Kirjanduse Instituuti**, kus murdematerjalid jagunesid professionaalsete kogujate materjaliks (KKI MT) ning kaastöölise materjaliks (KKI KT). Instituudi kolimisega Tallinnasse viidi sinna ka Akadeemilise Emakeele Seltsi (Emakeele Seltsi nimetus aastail 1925–1952) murdekogud.

1948. a kogus Mustvee kooliõpetaja **Kersti Kuuse** (1916–1997) murdematerjali Kallastel, Sääritsas ja Hallikul.¹⁴¹ Kogutust on väljaandes 10 pala. Sadala kooliõpetaja, kogenud ja teenekas rahvaluule- ja murdekorrespondent **Priidu Tammepuu** (1896–1976) on külastanud aastatel 1938, 1942 ja 1948 korduvalt Anna Lindveret. KKI murdearhiivis

¹³³ ES MT 88.

¹³⁴ Rahvapärimeste Selgitaja nr 2, lk 35, 48.

¹³⁵ Samas, lk 36, 38.

¹³⁶ Piret Norvik, Salme Tanning Kodavere murde talletajana. Ettekanne Kodavere murdepäevaldel Sääritsas 27.–28. juulil 2012. Käsikiri autori valduses, lk 1.

¹³⁷ ERA II 266, 237/459 (1939); ERA II 285, 381/412 (1940); ERA II 300, 111/142 (1942); ES MT 206, 234, 284, 288, 289 (1937–1940).

¹³⁸ P. Norvik, Salme Tanning Kodavere murde talletajana, lk 1, 3.

¹³⁹ ES MT 282, 283 (1940); 294 (1942).

¹⁴⁰ P. Norvik, Salme Tanning Kodavere murde talletajana, lk 3.

¹⁴¹ ES MT 48.

säilitatavad kaustikud,¹⁴² ligi 300 lk, sisaldavad suures osas rahvaluulelist materjali, millest väljaandes avaldatakse 57 laulu ja nõiasõna. Tammepuu materjal sisaldab rohkesti andmeid ka esitaja ning laulude päritolu kohta (Anna Lindvere enda sõnastuses).

Helisalvestused

Kodaverest helisalvestatud regilaule pole kahjuks kuigi palju. Esitajate valik on napp ja sellest tulenevalt on ka repertuaar üsna kitsas. Aastate jooksul on korduvalt tagasi pöördutud tuntud informantide Anna Lindvere ja Leida Laasma poole.

Vanimad Kodavere helisalvestused on seotud rahvamuusika heliplaadistamisega. Aastail 1936–1938 toimus Riigi Ringhäälingu studios rahvamuusika heliplaadistamise aktsioon, mille eestvedajateks olid Herbert Tampere Eesti Rahvaluule Arhiivist ja August Pulst Muusikamuuseumist. Üle Eesti kutsuti heliplaadistamisele vanema põlve pillimehi ja laulikuid. Kodaverest on selle ettevõtmise käigus ainsana helisalvestatud Anna Lindvere repertuaari. 1937. a fonografeeris Herbert Tampere Anna Lindverelt viis regilaulu.¹⁴³ Järgmisel aastal plaadistati temalt Riigi Ringhäälingu studios 21 laulu, kaks juttu ja viis nõiasõna.¹⁴⁴

Esimesed magnetofonilindistused eesti folkloristikas tehti 1948. a, üks esimesi salvestatud oli Anna Lindvere.¹⁴⁵ Paraku pole nende salvestuste sisu ega saatus teada. KKI fonoteegis on Anna Lindverelt 1949. aastal tehtud helisalvestus,¹⁴⁶ millel on kaks laulu ja kaks juttu, märkusega „saadud Eesti Raadiolt“ (vt lk 79, 82, 97).

Magnetofonisalvestusi tehti ka Kirjandusmuuseumi Kodavere ekspeditsioonidel. 1955. aastast pärinevad Herbert Tampere helilindistatud üheksa pala Leida Laasmalt, Rosalie Targalt ja Anna Viljuselt.¹⁴⁷ Lindistatu hulgas on nii regilaule kui ka nõiasõnu ja lastelaule. 1955. ja 1957. aastast pärinevad RKM RO ja Eesti Raadio ühised lindistused, mida tegid Selma Lätt ja Aino Strutzkin.¹⁴⁸ Lindistati kuus pala Leida Laasmalt ja Rosalie Targalt, enamikus lastelaule ja nõiasõnu. Helilindistatud on ka hilisematel käikudel. 1961. a lindistas Selma Lätt ühe lastelaulu.¹⁴⁹ 1966. a lindistas Mall Proodel

¹⁴² KKI KT 160, 161.

¹⁴³ ERA, Fon 537, 538.

¹⁴⁴ ERA, Pl 88–89; 91–92; 95 (A1–2).

¹⁴⁵ Vt Ülo Tedre, Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektor 1947–1990. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Eesti Keele Instituut. Toim. Jüri Viikberg. Tallinn 1997, lk 212; VK VI, lk 30; Janika Oras, Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 27. Tartu 2008, lk 75.

¹⁴⁶ KKI, RLH 49: 6.

¹⁴⁷ RKM, Mgn II 1274–1278.

¹⁴⁸ RKM, Mgn II 299–303, 2192.

¹⁴⁹ RKM, Mgn II 698.

kaks pala Leida Laasmalt.¹⁵⁰ 1975. a lindistas Ellen Liiv Rosalie Tõrvalt viis pala, mille hulgas on ka lastelaule ja nõiasõnu.¹⁵¹

KKI folkloristide helisalvestuste hulgas on lisaks varem nimetatud kahele Anna Lindvere salvestusele veel viis pala 1952. aastast¹⁵² – Leida Laasmalt, Rosalie Targalt ja Samuel Mesipuult. Kahjuks pole teada salvestuse tegijat.

KKI murdesalvestuste seas on Kodaverest üks „Lemmkibu laul“,¹⁵³ mille Aili Univere ja Pertti Virtaranta on 1964. aastal lindistanud Assikveres Jakob Lukalt. Tartu Ülikooli murdehelindite hulgas on Aino Valmeti poolt salvestatud Leida Laasma ussisõnad 1982. aastast.¹⁵⁴

Viimased Kodavere lastelaulud on helisalvestatud digitaalselt – 1997. a küsitlesid Janika Oras ja Liina Saarlo Peatskivi külas 92-aastast Ida Rosalie Jõgi, kellelt salvestati minidiskile 14 lastelaulu ning mõned katkendid regivärsilistest kalendrilauludest.¹⁵⁵ Ka 90-aastaselt Leida Laasmalt salvestati taaskord varem lindistatud repertuaari.¹⁵⁶ See oli 60 aastat pärast esimesi fonograafisalvestusi ja 170 aastat pärast esimeste laulude avaldamist.

¹⁵⁰ RKM, Mgn II 1229.

¹⁵¹ RKM, Mgn II 3053.

¹⁵² KKI, RLH 52: 2, 3.

¹⁵³ EMH 667.

¹⁵⁴ TÜ EMSA F0521-02.

¹⁵⁵ ERA, CD 33–34.

¹⁵⁶ ERA, CD 34–36.

MÜÜTILISED LAULUD

1. SUUR HÄRG

1.

1

Suur härg + Kass kaevus

Minul oli härjakene:
tuhat sülda turi laia,
sada sülda sarved pitkad.

Tapin ära härjakese.

⁵ Verd sain Venemaa vene täie,
rasva Rootsi laeva täie,
liha sain üks liuatäis.

Valasin ma verevorste,
panin külma keldripõhja.

¹⁰ Tuli kassi keerusilma,
sõie mino verevorste.

Mina kassi taga aama,
kassi jooksis kaevupõhja.

Mina külast kõisi otsma.

¹⁵ Külast sain ma kümme kõisi,
kubjalt saien kuusi kõisi,
enel oli viisi kõisi.

Sain mina kassi karvust kinni,
löien kassi vasta seina.

²⁰ Hiired naersid nuka alta:
“Isandad ka hukatakse,
emandad ka tapetakse!”

See laul on 40 aasta eest Pealtskivi külas Alatskivi vallas lauldud.

HI 4, 705 (1) < Alatskivi – A. Thomson (1876).

Kk: 20. nukaalta.

Trükitud: ERI I, lk 368, Ta 1 (lt 10, Soome härg).

2. KULDNAINE

2

Kuldnaine + Tõbine naine

Lemming-poega, poisikene

Lemming-poega, poisikene,
tõotas naeseta elädä,
abivaimuta vanata,
5 ära kuolta kõsimata –
es sua naeseta elädä,
abivaimuta vanata.

Tegi kullasta emändä,
hõbedasta mualta vaimu.*

10 Läks ta kullaga magama,
hõbedaga huagamaie.
Mes õli külge kulla puule,
see õli külge külmäkene;
mes külge ligi linada,
15 see õli külge suojakene.
Kõik õlid kulla küljed külmäd,
hõbedajalad jahedad!
Kiänd ta külje – leis külmä,
ae jala – leis jaheda ...

20 Lemming-poega, poisikene,
tõotas naeseta elädä,
abivaimuta vanata,
ära kuolta kõsimata –
es sua naeseta elädä,
25 abivaimuta vanata.
Läks ta Tuonest naista tuuma,

1.

kalmust kõsima emändäd.
Sai ta Tuonest tuonud naese,
kalmust kõsinud emändä,
30 läks ta naesega magama,
abikuasaga uaga aama.

Mes õli külge naese puule,
see õli külge suojakene;
mes külge ligi linada,
35 see õli külge külmada ...

Veien ellä einämuale,
veien kulla kuari piäle.
Ajas kuari, ajas kaksi,
hakas kolmandat ajama –
40 hakas põlvista pödema,
labajalast langemaie,
seeremarjusta magama.

Viisin siis Harju arsti juure,
kullakiälilä kõneli,
45 kullahelilä helisi ...

Arst annud rohud.

Ei mu tuudud Tuone'esta,
emäle imuruasta –
minu tuudi tohterista,
panti muale palberista.

Siis saanud „emänd“ terveks.

H III 10, 431/3 (1) < Kokora v, Savastvere k – C. Hermann < Kadri Kuusik (u 1880, saadetud 1889).

Kk: 42. seeremarjust ta.

*Arv.: õbedasta valas vaimu.

Trükitud: ERI I, lk 103, Ta 6 (lt 3, Kuldnaine).

3. VENNA OTSIJA

1.

3

Venna otsija + Heinast hobune + Venna sõjalugu

Mul õli kõlmi veljekest:
pitka suadin pihlikille,
madaliku maasikille,
lühikese lillikille.
⁵ Pitk tuli kodu pihlikilta,
madalik tuli maasikilta,
lühikest ei lillikilta.
Siis läksin isa palvi`illa:
„Anna mulle hiä hobesta,
¹⁰ ma lään velje õtsimaie!“
Isa es anna hobesta.
Siis läksin velje akenassa:
„Anna mulle hobesta,
ma lään velje õtsimaie!“
¹⁵ Veli es anna hobesta.
Läksin ema palvi`illa:
„Anna mulle hiä hobesta,
ma lään velje õtsimaie!“
Ema es anna hobesta.
²⁰ Tuulest tegin ma hobuse,
kasteheenast kiänin kabjad,
õlekõrrest tegin kõrvad,
pilliruust ma pistin silmad.
Siis läksin velje õtsimaie.
²⁵ Hobu hirnus – ilma kärkis,
ratsu liikus – taevas läikis.
Läksin isa akenassa:
„Tule välja, isakene,
tule välja, tunne poega!“
³⁰ Isa tuli akenasse:
„Ei õle sii minu poega,
sii one vene mehe poega:
vene miis, vene hobune,
vene kübar tal piäna,
³⁵ vene mantel muani seljan,

vene suapad jalana,
vene sukad suabassenna!“
Läksin velje akenasse:
„Tule välja, veljekene,
⁴⁰ tule välja, tunne velje!“
Veli tuli akenasse:
„Ei õle see minu velje,
see vene mehe velje:
vene miis, vene hobune,
⁴⁵ vene kübar tal piäna,
vene mantel muani seljan,
vene suapad jalana,
vene sukad suabassenna!“
Hobu hirnus – ilma kärkis,
⁵⁰ ratsu liikus – taevas läikis.
Nüüd läks ema akenasse.
Ema tuli akenasse:
„Ei õle sii minu poega,
sii one vene mehe poega:
⁵⁵ vene miis, vene hobune,
vene kübar tal piäna,
vene mantel muani seljan,
vene suapad jalana,
vene sukad suabassenna,
⁶⁰ vene kindad käena,
vene kiri kinnastessa!“
Siis läks sõsara akenasse:
„Tule välja, sõsarakene!“
Sõsar tuli, tundis velje:
⁶⁵ „Sii one aga minu velje,
ei õle vene mehe velje:
õma miis, õma hobune,
õma kübar tal piäna,
õma mantel muani seljan,
⁷⁰ õmad suapad jalana,

õmad sukad suabassenna,
õmad kindad käena,
õma kiri kinnastenna!“

Läbi tuesu tõien tulda,
⁷⁵ läbi vihma vedin vetta,

läbi külma kütin saana.
Nüüd veien velje vistelema,
ise juure õmbelema.

„Vihu, vihu, veljekene,
⁸⁰ saanu, saanu, saksakene!“

H II 4, 551/4 (19) < Alatskivi v, Kriidi t – M. Koik, J. Härms < Kadri Kriit (1887).

4. SUUR TAMM

4

1.

Kaks vaeslast + Suur tamm + Neiulinn

Meie kaks vaestalasta,
istuma ja itkema,
mõlemil rätikud käena,
tõene pühib tõese silmi,
⁵ tõene tõese piä silitseb.
Tuleb tuul ja annab armu,
tööseb päävä, piä silitseb –
ühest tunnist tuule armu,
ihe pääva piä silitseb.

¹⁰ Viskame vitsad virtsikuje,
kannilavvad kaasikuje –
vitsast kasvis virtsametsa,
kannilavvast kasemetsa,
suured suured, laiad tammed,
¹⁵ laiad tammed, laus õksad.

Tuleb aga viisi Viru meesi,
tuleb aga kuusi Kura meesi
laia tamme raidumaie,
suurta suurta suagimaie,
²⁰ viisi kervesta käena,
seitse suagida õlana.

Õksest saied sakste tuolid,
keske'elt said kirnukesed,
vahelt said viinavuadikessed.

²⁵ Kiänan ümber, ütlen jälle,
sõnad tõeseti kõnelen:
teeme saana suare piäle,
saana suare õkste piäle
prügisista, prägisista,
³⁰ pilliruu pinnussista,
hari angerjakalasta,
riästasvihud riäbisista,
põrmandud punakivista,
lagi laiusta rahasta.

³⁵ Müüda kääsid müügimehed,
kaadu kääsid kaabapoošid,
siäl niid suured seesatasid,
mõelesid,* mõtelesid:
„Kas one linna vai one lippu,
⁴⁰ vai one Suome suolaturgu,
vai one keeseri keriku?
Sinna viidi viinavuorid,
sinna tuudi tubakutrullid.“

Mina kuulin, kostsin vasta:
⁴⁵ „Ei õle linna ega lippu,
ega Suome suolaturgu –
see one sandi saanakene,
vaestelaste varjukene.“

H II 4, 537/9 (7) < Alatskivi v, Kriidi t – M. Koik, J. Härms < Kadri Kriit (1887).

*Käsikirjas, võimalik, et *mõtlem*a poeetiline paralleel.

5. KOLM KOTKAST

1.

5

Kolm kotkast + Neiu linn

Virus õli palju mägisida,
mäed täisi männisida,
männid täisi käbisida,
õksad täisi oravida,
⁵ladvad luanelindusida,
pesad õlid täisi kotkasida.
Kotkal kõlmi pojakesta:
üks õli ülgijas merela,
tõine luike taeva alla,

¹⁰kõlmas Jumala kukke.
Üidis ülgijas meresta,
laalis luike taeva alta,
kõõrutas Jumala kukke:
„Välja, välja, nuored mehed,
¹⁵välja kaupa ostema –
tütered sinikivida,
naesed tanunarmaida,
poosid põlvepõnnussida!“

H II 4, 655/6 (21) < Lahepera k – M. Koik, J. Härms < Elias Pärn (1887).

6. KÄOST UTEKENE

1.

6

Kolm kägu + Kulla põlemine + Pilves veepisarad

Kolm kägu kukkus kesala:
üks kukkus oole poole,
teine kukkus lääne poole,
kolmas kukki üvi sõnumida.
⁵See panin palangu sisse,
sidin siidirätikuje,
vein kodu ema kädeje.
“Emakene, nennekene,
pane vakka vajumaie,
¹⁰alla kaane kasvamaie!”
Nenn panni vakka vajumaie,
alla kaane kasumaie.
Kasvi kuu, kasvis kaks –
sealt sae üksi utekene.
¹⁵Niitsin viisi villakesta,
sealt sae kuusi kuuekesta,
kaheksa kasukakesta,

sada saksajakikesta.
Kohe panen kuvved kuivemaie,
²⁰kohe panen kasukad tahenema?
Isa uvve aia peale,
vassise värava peale.
Kes tuleb kuube õstemaie,
kasukad lunastamaie?
²⁵Kõsterid üle keriku,
mõlderid üle meride.
Tõid ju kulda koabutäie,
hõbedad jo õlmatäisi.
Kuld see süttisse põlema,
³⁰hõbe akas õõgamaie.
Sealt tuli sinine suitsu,
sealt sae sinine pilve,
pilven one üksi pisara,
pisaran one puhas purje,

³⁵ purjen one ane punane,
anel oo saba sinine,
saba peal one saksa sängi.
Seal istub Kalevi naine,
Kalevi naine kallis,*

⁴⁰ kudub vöösid kullelisi,
lööb tema vöösid loogelisi,
kahe kati käpalisi –
panna tütarta mehele.

H II 50, 610/3 (9) < Saare v – K. E. Martinson < Toomas Veike (1891, saadetud 1894).

*Arv.: Kalevi naine, kaasa kallis.

7. RISTITUD METS

7

1.

[fragment]

Andres-Kundres, poosikene,
Pille tüteri pidaja,
Malle tüteri magaja,
magasid meie salun,
⁵ meie metsa keske'ella.
Salu kulda kuivetije,

meie metsa närvetije,
sides linnud laalemasta,
piälta käud kukkumasta,
¹⁰ sidest sinilillekesed,
piälta kullerkupukesed.

H II 4, 646 (12) < Lahepera k – M. Koik, J. Härms < Anu Märtinson (1887).

Trükitud: ERI I, lk 142, Ta 1 (lt 5, Ristitud mets).

KOSJAFANTAASIAD JA PEREELU

8. LUNASTATAV NEIU

1.

8

Hobuse ostjad + Lunastatav neiu + Neiud lähevad ära

Ma künnin küla välina
ja oma aian äestin
hobusilla ütesalla,
raadakabjul katesalla.

⁵ Tuli kaks kaabamiista,
kõlm tuli kõrkida sulasta:
„Talutütar, näiukene,
müi mulle isa hobune,
kauple velje kaeraratsu!“

¹⁰ Mina kuulin, vasta kostin:
„Oo te hullud kaabamehed,
müü mul vürsti vüülta,
vürsti vüülta, mütsi peasta,*
kauple kannusta jalulta –

¹⁵ siis müün isa hobesed,
kauplen velje kaeraratsu!“

Tuli turgu alla õvve,
Tallina taga värate.
Võtid laalda laevapoosid,

²⁰ kõnelda kõdaisandad:
„Talutütar, näiukene,
tule kaupa katsumaie,
hõbehelmi ostemaie,
vaskivüüda vahetamaie!“

²⁵ Mina assin vuagi piäle,
laskin laeva serva piäle.
Naksid venud viäremaie,*

laevad suured laskemaie,
venud viärid Visperije,
³⁰ laevad laskid lõuna alla.

Veli ella, veljekene,
sul õli kõlmi ratsukesta:
üks one keriku kääda,
tõene viirta võerusille,
³⁵ kõlmas pere pidaja.

Siis võtid laalda laevapoosid:
„Teeme tuba Türgimuale,
oidu pilvede vahele,
kena koedu keske'ella –
⁴⁰ siäl suab saksata eläda,
isandita õlla ilma,
kubijita kääda kaadu!“

Teid ei nõvva teosaksad,
mehi nõudsid meie saksad,
⁴⁵ poegasid punased kuued –
niid tuusid teha tubasid,
lööda lüllil lüpsikella,
panna pangele võruda.

Tütarlapsed linnukesed,
⁵⁰ lääme east Hiiumuale,
puolest east Puolamuale –
seal suab saksata elada,
isandita õlla ilma,
kubijita kääda kaadu!

⁵⁵ Saks ju peksab veljekesta,
saks ju peksab samba'anna,
isand ihnula vedeldab,
papipoeaga pande'ella.

H II 4, 625/7 (103) < Alatskivi v – M. Koik, J. Härms < Mai Lätt (1887).

Kk: 11. oo sa.

*Arv.: 12.–13. vüsti (vühti); 27., 29. vened.

9

2.

Hobuse ostjad + Lunastatav neiu

Kost saen sõda segaje,
venelaste vene'eje,
pohlaklaste purjedelle?
Ma künnin küla alana,
⁵ umi aian äëssin,
tuli kaks kaubameesta,
kolmi kõrkida sulasida:
„Peretütar, neiukenne,
müi mul isa hobune,
¹⁰ kauple velje kaeraratsu!“
„En müi isa hobuesta,
en kauple velje kaeraratsu!
Müi mul see mõõka vööлта,
kauple kannust jalaessa –
¹⁵ siis müin isa hobuese,
kauplen velje kaeraratsu!“
Sealt saen sõda segaje,
venelaste vene'eje,
pohlaklaste purjedelle.
²⁰ Siis akas vene veeremaie,
sõda akas sõitemaie,
venelane läks laskemaie.
„Oh oota, üva venekene,
pida kinni, purjepoissi,
²⁵ seisa, soari saksilane,
kuni jooksed koduje,

otsin kodust lunastajad,
venest väljavõttijaid!“
Mina jooksed koduje,
³⁰ alandeten alla õvve.
„Oo õde, minu sõsara,
sul one kõlmi põllekesta –
mis parem, pane minule,
ainus anna tütarelle!“
³⁵ „Ennem mina annan õdekese,
kui mina annan põllekese.“
Siis akas sõda sõdimaie,
vene akas veeremaie,
venelane laskemaie.
⁴⁰ „Oh oota, üva venekene,
pida kinni, purjepoissi,
seisa, soari saksilane,
kuni jooksed koduje,
otsin kodust lunastajad,
⁴⁵ venest väljavõttijaid!“
„Oo velje, minu veljekene,
sul one kõlmi koabukesta –
mis parem, pane minule,
ainus anna tüterile!“
⁵⁰ „Ennem mina annan õdekese,
kui mina annan koabukese.“
Siis akas sõda sõdimaie,

vene akas veeremaie,
 venelane laskemaie.
⁵⁵ „Oh oota, üva venekene,
 pida kinni, purjepoissi,
 seisa, soari saksilane,
 kuni jookseden koduje,
 otsin kodust lunastajad,
⁶⁰ venest väljavõttijaid!“
 „Oo emakene, nennekene,
 sul one kolmi lehmakesta –
 mis parem, pane minule,
 ainus anna tüterile!“
⁶⁵ “Ennem mina annan tütrikese,
 kui mina annan lehmakese.“
 Siis akas sõda sõdimaie,
 vene akas veeremaie,
 venelane laskemaie.
⁷⁰ „Oh oota, üva venekene,
 pida kinni, purjepoissi,
 seisa, soari saksilane,
 kuni jookseden koduje,
 otsin kodust lunastajad,
⁷⁵ venest väljavõttijaid!“

„Oo isa, minu ätekene,
 sul one kõlmi täkukesta –
 mis parem, pane minule,
 ainus anna tüterile!“
⁸⁰ „Ennem mina annan tütrikese,
 kui mina annan täkukese.“
 Siis akas sõda sõdimaie,
 vene akas veeremaie,
 venelane laskemaie.
⁸⁵ „Oh oota, üva venekene,
 pida kinni, purjepoissi,
 seisa, soari saksilane,
 kuni jookseden koduje,
 otsin kodust lunastajad,
⁹⁰ venest väljavõttijaid!“
 „Oo külapoissi, ella peigu,
 sul one kõlmi kuldast keppi –
 mis parem, pane minule,
 ainus anna pruudikesel!“
⁹⁵ „Ennem annan kuldakeppi,
 kui mina annan pruudikese.“
 Siis saen sõdaste lastije.

H II 50, 613/6 (10) < Saare v – K. E. Martinson < Toomas Veike (1891, saadetud 1894).

9. TÛTAR VETTE!

1.

10

Kui ma sündisin emale,
 kui mu anti aadujalle,
 siis küssid külatsed naesed:
 „Mis one sündinud emale,
⁵ mis one antud aadujalle,
 ones poega või one tütar?
 Kui one poega, tuu tubaje,
 mähi poega mähkmeie,
 sidu siidirätikuje!

¹⁰ Pojast saab tuba tegija,
 tuba nuka nummerdaja.
 Kui one tütar, vii vesile,
 kanna kaevutii radale!“
 Nenn läks viima vete tiile,
¹⁵ kandma kaevutii radale.
 Ist maha imetamaie,
 mäe piäle mähkimaie,
 kivi piäle kinkimaie.

Jala kinnitas kivije,
²⁰ tõi paadeje põrutas:
„Ennemb see kivi lõheku,
paade paksu paagatagu,
kui viänen vere vesile,
kannan armu hallikalle!

²⁵ Kui ep künna, eks äestab,
niidab,* võtab luugu,
suadab karja kaage' elle,
taga linna lepikuje,
taga linna tammikuje.“

H II 4, 531/2 (1) < Alatskivi v, Kriidi t – M. Koik, J. Härms < Kadri Kriit (1887).

Kk: 20. padeje; 22. pade.

*Arv.: niidab eena~eenä.

11

2a.

Tütar vette! + Oma ema ja võõrasema äratus

Kui ma sündisin emale,
kui mu anti aadujalle,
siis küssid külatsed naesed,
üleaedesed adeled:
⁵ „Mis one sündinud emale,
mis one antud aadujalle,
kas one poega või one tütar?
Kui one poega, tuu tubaje,
mähi poega mähkemeie,
¹⁰ sidu siidirätikuje!
Pojast suab tuba tegija,
tuba seenade silija,
tuba nuka nummerdaja,
tuba lae lassulüüja.
¹⁵ Kui one tütar, vii vesile,
kanna kaevutii radale!“
Nenn läks viima vete piäle,
kandma kaevutii radale.
Maha ist imetamaie,
²⁰ kivi õtsa kinkimaie.

Jala kinnitas kivije,
tõese paadeje põrutas:
„Ennemb sii kivi lõheku,
paade paksu paagatagu!
²⁵ Kuedas viin vere vesile,
lahen lapse laene' ella?
Et ep künna, nu äessab,
üles tõõseb hommukuna,
lehmad lüpsab, karja suadab,
³⁰ hobud juodab hommikul.“
Pilli puhkus päitse' enna,
kannelid jalakannula:
„Tõõse, lindu, lüpsa lehmad,
tõõse, kana, suada karja!“
³⁵ Võõrasnenne, võõgas nenne,
õikab üles hommukuna:
„Tõõse, litse, lüpsa lehmad,
tõõse, atta, suada karja,
tõõse, huura, vii hobene!“

H II 4, 589/91 (69) < Kallaste k – M. Koik, J. Härms < Krõõt Anask (1887).

Kk: 22. padeje; 24. pade.

Kui ma sündisin emäle,
 kui mu anti aadujalle,
 siis küsid külätsed naesed:
 „Mes oo sündinud emäle,
⁵ mes oo antud aadujalle,
 kas on poega või on tütar?
 Kui on poega, tuu tubaje,
 mähi poega mähkemije,
 sidu siidirätikuije!
¹⁰ Pojast saab tuba tegija,
 tuba nuka nummertaja,
 tuba lael lassulüöjä.
 One tütar, vii vesile,
 kanna kaevutii radule!“
¹⁵ Nenn läks viima vete teele,

maha ist imetämaie,
 mäe piäle mähkemaie,
 kivi õtsa kinkimaie.
 Jala kinnitas kivile,
²⁰ tõõse puadeje põrtas:
 „Ennep see kivi lõheku,
 puade paksu paagatagu!
 Kudas viin vere vesile,
 lahen lapse laine'elle?
²⁵ Et ep künna, äessab,
 üles tõõseb hommukunna,
 lehmäd lüpsab, karja suadab,
 hobud juadab hommukuna,
 enne muida viib murule.“

ERM 5, 35/6 < Alatskivi m – A. Simson < Krõõt Annast (1920).

Kk: 4. messu; 5. messu; 15. vend; 22. puadatagu; 25. künnan; 27. kuarja.

Dbl: ERM 154, 19/21 (9) – A. Simson. 1. sõitsin; 15. viimä; 20. puatäie; 25. künnab; 28. juodab.

Kui mind ilma anneti,
 kui mind ilma kanneti,
 siis küssid külätsed naesed,
 mõessatid ju üleaised:
⁵ „Mes one meele annetud,
 mes one meele kannetud,
 kas one poega, vai one tütar?
 Kui one poega, tuu tareje,
 mähi poega mähkmeie,
¹⁰ sidu siidirätikuje!
 Pojast suab tare tegijä,

tare lae lassulüüjä,
 tare nuka nummerdäjä.
 Kui one tütar, vii vesile!“
¹⁵ „Kudas viin vere vesile,
 kannan armu allikalale?
 Las liäb aega, viäreb päevä,
 mõnitäb mõndä nädäläd –
 lehmäd lüpsäb, karjad suadab,
²⁰ karjad suadab kauge'ellä,
 mullikad murudellä.“

HI 2, 386 (5) < Kokora v – J. Tubin (1888).

Trükitud: ERIA nr 3941 (lt 1869, Tütar vette).

Tütar vette! + Kulla põlemine

Kui mi-na sün-di - sin e - mä - le, kui mi-na sün-di - sin e - mä - le.

Kui mina sündisin emäle,
 kui minu anti aadujale,
 külänaesed küsisid:
 „Mis on sulle sündinud,
 5 mis on antud aadujale,
 kas on poega vai on tütar?
 Kas on poega, too tubaje,
 mähi poega mähkmeje,
 sidu siidirätiku!
 10 Mähi poega mähkmeje –
 pojast saab tuba tegija,
 tuba nuka nummerdaja,
 pangele võru panija,
 lilli lüpsike loojasta.
 15 Kui on tütar, vii vesile,
 kanna järve kalda alla,
 meelitä ta meresse jo!“
 Emä mul ella, nennekene,
 läks ta vesile mod viimä,
 20 kandma järve kalda alla.
 Istus ta imetämä,
 viimäst armu andema.

Jala kivije kinnitäs,
 tõise puade põrutas:
 25 „Ennem see kivi lõheku,
 puade alla paugaku,
 enne kui veri vesinä!
 Kodo viin mo kanakese.
 Et ei künnä, ei äestä –
 30 lehmäd lüpsäb, karja suadab,
 karja suadab kauge' ele,
 mullikad mere murule.“
 Kana tõi karjati radalta,
 kuke koa ukse alt,
 35 pani emä vaka sisse –
 siält sai kulda, sai õbedat.
 Emäkene, nennekene,
 pani kulla kuivamaie,
 õbeda jo taheemaie.
 40 Pilved tõusid Peipsi poolt,
 tõised pilved Tartu poolt jo,
 tuli ani sinine,
 ani sinine, saba punane.

EÜS II 376/9 (105) < Alatskivi v, Lahe – J. Raja < Leena Töövahe (1905).

Viis: EÜS II 290 (74) – A. Liiv.

Trükitud: ERI II, lk 205, Ta 6 (lt 16, Salme neiu); ERIV IV, lk 85/6 (17, Ema ei viinud vette).

[fragment]

Krõõt [Anast] ütles sünnitaja kohta, et:

Kui on poeg, siis too tubasse
ja kui on tütar, siis vii vesile.

KKI 1, 351 (565) < Alatskivi v, Kallaste l – U. Mägi < Anna Viljus (1947).

[fragment]

Kui poeg, too tubasse,
kui tütar, vii vedesse ...

Kuulnud Krõõt Anaskilt, rohkem ei mäleta. Viisi Anna Viljus ei mäletanud.

RKM II 48, 266 (14) – O. Niinemägi < Anna Viljus (1955).

10. MÜÜDUD NEIU

Kosilased kodus + Müüdid neiu

Mul õli veike veljekene,
sõrmesuuruke sõsare,
tuli minu kodu kutsumaie,
välja õtsast õikamaie:
⁵ „Tule kodu, mu sõsare,
sul one kodus kõlmed kõsjad,
kõlmed kõsjad, viied viinad!“
„Sõsar, ella linnukene,
külla minust küsitije,
¹⁰ palju minust pakutije –
tuhat ruubelid rahada,
sada salve rükki`ida,

ätele ju künnihärga,
emale lüpsilehma,
¹⁵ sõsarelle suuri sõlgi,
veljele sõdahobesi.
Isakene, ätekene,
kui lääd künma härjadega –
härjad vaguje vajugu!
²⁰ Emakene, nennekene,
kui lääd lehma lüpsemaie –
üks ju nisa lüpsku piima,
tõene nisa tõmba verda,
kõlmas nisa tõmba tõrva,

²⁵ neljas vaiku ju valagu!
Sõsar, ella linnukene,
kui lääd kõtta kiitemaie –
sulagu su suuri sõlgi!

Veli ella, veljekene,
³⁰ kui lääd sõttaje sõdima –
hobu ratsuje langenegu!“

H II 4, 550/1 (18) < Alatskivi v, Kriidi t – M. Koik, J. Härms < Kadri Kriit (1887).

Trükitud: ERI I, lk 458, Ta 3 (lt 12, Müüdüd neu).

18

2.

Kosilased kodus + Müüdüd neu

Läksin mäele mussikille,
alla päävä pähkelille.
Tuli veli perrä mulle:
„Sõsar, ellä linnokene,
⁵ sinu kodo uodetasse –
sul on kodo kolmed kõsjad,
värävil one viided viinad.“
„Veli, ellä veljekene,
miks minu ärä müietässe,
¹⁰ kaugel ärä kaabeldasse?“
„Et sina isäle ei kütnud sauna
ja sina emäle ei lüpsnud lehmä.“
„Lõika vitsa lõhmusista,
viänä vitsa visnapuusta,
¹⁵ peksä niid kõsjad kodossa,
värävistä viided viinad!
Veli, ellä veljekene,
palju must raha pakuti?“
„Tuhat ruubelit rahada,
²⁰ sada salvi rükki'idä,

isäle jo künniärjad,
emäle jo lüpsilehmäd,
veljele sõdaobene,
sõsaralle suuri sõlgi.“
²⁵ „Isäkene, ätekene,
kui lääd väljal kündemäie –
ärjad sul vajogu vaosse!
Emäkene, nennekene,
kui lääd lehmä lüpsemaie –
³⁰ üksü nisä lüpsku verdä,
tõene nisä tilku vettä,
kolmas paisetset punane,
neljäs savi sõõrutagu!
Veli, ellä veljekene,
³⁵ kui lääd sõttaje minemä –
sõtta jäägu su obene!
Sõsar, ellä linnokene,
kui lääd kõtta tuld tegemä –
sulagu sinu suuri sõlgi!“

ES MT 88, 33/5 (1) < Sassukvere k < Alatskivi – A. Tamm < Leena Jõgi (1932).

11. ARG KOSILANE

1.

19

Arg kosilane + Neid pole püssil püütav

Läksin metsa kõndimaie,
eramaid mina õtsimaie,
kaeramaid mina katsumaie,
rukki maid muretsemaie.

⁵ Siis jostsin nelja näiu piäle,
kogemata kõlme piäle –
es õle julgust juurde minna
ega sülguss sülde võtta,
armu kaela hakadenna.

¹⁰ Siis läksin kodu itkedenna.
Vasta eite, vasta taate,
vasta niid vanad mõlemad:
„Mis sa itked, puegatani?“
„Läksin metsa kõndimaie,

¹⁵ eramaid mina õtsimaie,
kaeramaid mina katsumaie,
rukki maid muretsemaie.
Jostsin nelja näiu piäle,
kogemata kõlme piäle.“

²⁰ Oh te hullud noored mehed,
ega näiu püssil püüta,
püssil püüta, võrgul võeta!
Hunta püssil püüdanessa,
kalu võrgul võetanessa –

²⁵ näiu viinul viidanessa,
näiu saiul suadanessa,
õlletuobil õtsitasse,
kaljatuobil katsutasse.

H II 4, 566/7 (37) < Alatskivi v, Kriidi t – M. Koik, J. Härms < Kadri Kriit (1887).

Kk: 22. võtta.

12. KAEVUL KOSIJA

1.

20

Kosjahobuse söötmine + Kaevul kosija

Kosija laul

Peigmees:

Võtsin sõidelda hobosta,
ravitseda ratsokesta:
enne muid viisin murole,
enne koitu koppelisse,
⁵ enne aega hallakule;
vaka söötsin valge'esse,
külimito koidakule.

Sai jo ratso söödetuda,
söödetuda, joodetuda,
¹⁰ panin ratso rake'esse,
halli aisade vahele.
Läksin neidude kodoje,
tukakandja tubaje.
Kaste heidab kasuka piäle,

¹⁵ udo uue kuue piäle,
põrmo heitis põlle piäle,
tahma heitis tano piäle.

Küsitelin, kannatelin:

„Kas on tüterid kodona,
²⁰ kas on kanad kammerina,
kas tammed tare edena?“

Pruudiema:

„Tillem tütar läks teule,
keskmine keedab leenta,
vanem läks kaevust vetta tooma.

²⁵ Kõrg' oli kooko, kõrg' oli kaevo,
veel kõrgem veevedaja.“

Peig:

„Talotütar, neiokene,
peretütar peenikene,
anna mo hobole juua,
³⁰ muido musta rüübatile –
mina vaene teedekõndja,
teedekõndja, maademarsja,
saksa asjade ajaja,
rutus raamatovedaja!“

Pruut:

³⁵ „Ära jõelo, peiukene!“

Peig:

„Ei ma ei jõelo, pruudikene –
jõelovad ohjad jõvised,
nahkapäitsed naeratavad.“

Pruut:

„Miks so sukad soonilised,
⁴⁰ labajalad laegolised?“

Peig:

„Mul on kodus neljad neiud,
kes mo sukad soonitlevad,
labajalad laegutlevad,
kes paneb hobu ummiraudu,
⁴⁵ kes paneb täku täisinaelu.“

Beiträge XVII, lk 119/21 (2) – J. W. Everth (–1825).

Kk: 12. näidates; 13. tukokandja.

Dbl: EKLA, f 63, m 3: 1 – J. W. Everth; EKÜ, F 232 f^l, 71/2 (152) – A. H. Neusi koopiad (1818–1863).

HEINATÖÖ

122. HALB HEIN

366

1a.

Vihun viie vikatiga + Teohobuse söök

Einälise laul

Oijä-oijä oidukestä,
oijä oido rohokestä!
Läksin oito niitemaie,
niitsin neljä vikatiga,
⁵savitsin saja rehaga.
Sain aga sada saadukesta,
viisi-kuusi kuhjakesta.

Ei neid söönud äiä ärjäd,
äiä ärjäd, ämmä lehmäd,

¹⁰küdi küürikad obused,
nadu valged tallekesed.

Mina veel einu ähvardama:
„Oodot einäd, mustad einäd,
las tuleb tiust tõlki ruuna,
¹⁵valla vaevatud obune,
küll see sööb need mustad einad,
krõmsutab veel kõverad kõrred!“

KKI MT 48, 36/7 (2) < Kallaste I < Kokora v, Tedreküla – K. Kuuse < Rosalie Tark (1948).

367

1b.

Vihun viie vikatiga + Teohobuse söök

g!-as Oi - e - oi - e oi - du - kes - tä, oi - e oi - du ro - ho - kes - tä!
Läk - sin oi - to nii - te - mai - e,
niit - sin nel - la vi - ka - ti - ga, sa - vit - sin sa - ja re - ha - ga.
Sain a - ga sa - da saa - du - kes - ta, vii - si - kuu - si kuh - ja - kes - tä.

Ei neid söö-nud äi - ä är-jäd, äi - ä är-jäd, äm-mä leh-mad,
 kü-di küü-ri - kad o - bu-sed, na-du val-ged tal-le - ke-sed.
 Mi-na veel hei-nu äh-vä - r - da-ma: "Oot-oot hei-nad, mus-tad ei-nad,
 las tu-leb te-ost tõl-ki ruu-na, val-la vae-va - tud o - bu-ne,
 küll see sööb need mus-tad ei-nad, krõmp-su - tab veel kõ-ve-rad kõr-red."^{g'=h}

KKI, RLH 52: 3 (1) < Rosalie Tark (1952).

1c.

368

Vihun viie vikatiga + Teohobuse söök

Heinalise laul, heinade kohta

Niitsin nelja vikatiga,
savitsin saja rehaga.

Sain aga sada saadukesta,
viisi-kuusi kuhjakesta.

⁵ Ei neid söönud ämmä lehmad,
ämma lehmad, ää ärjäd,
küdi küürikad obused,

nadu valged tallekesed.

Mina veel einu ähvardama:

¹⁰ „Oot-oot einad, mustad einad,
las tuleb teust tüлки ruuna,
valla vaevatud obune,
küll see sööb need mustad einad,
krõmpsutab veel kõverad kõrred!“

RKM II 43, 471/2 (29) – U. Mägi < Rosalie Tark (1953).

Vihun viie vikatiga + Teohobuse söök

$\text{♩} = 192$

g^f=g Oi-e, oi-e, oi-do - kes-tä, oi - e oi-do ro - ho - kes-tä!

Läk-sin oi-to nii-te - mai-e, niit-si-n^e nel-jä vi-ka - ti-ga,

sa-vit - sin sa-ja re - ha-ga. Sain a-ga sa-da saa-du - kes-tä,

vii-si - kuu-si kuh-ja - kes-tä. Ei neid söö-nud häi-ä här-jäd,

äi-ä är-jäd, äm-mä leh-mäd, kü-di küü-ri-kud o - bu-sed,

na-du val-ged tal-le - ke-sed. Mi-na neid ei-nu äh-va-r-da-ma:

"Od-oot, ei-nad, mus-tad ei-nad, las tu-leb ti - o tõl-ki ruu-na,

val-la vae-va-tud o - bu-ne, küll see sööb need mus-tad ei-nad,

krõmp-su - tab kõ - ve-rad kõr-red!"

RKM II 57, 433/5 (1) – H. Tampere < Rosalie Tark (1954).

Trükitud: ERIV V, lk 151/3 (109, Teohobuse söök).

Vihun viie vikatiga + Teohobuse söök

Oi - e - oi - e oi - du - kes - tä, oi - e oi - du ro - ho - kes - tä!

Läk - sin oi - to nii - te - mai - e, niit - sin nel - la vi - ka - ti - ga,

sa - vit - sin sa - ja re - ha - ga. Sain a - ga sa - da saa - du - kes - ta,

vii - si - kuu - si kuh - ja - kes - tä. Ei neid söö - nud äi - ä är - jäd,

äi - ä är - jäd, äm - mä leh - mäd, kü - di küü - ri - kad o - bu - sed,

na - du val - ged tal - le - ke - sed. Mi - na veel hei - nu äh - vä - r - da - ma:

"Oot - oot hei - nad, mus - tad ei - nad, las tu - leb te - ost tõl - ki ruu - na,

küll see sööb need mus - tad ei - nad, krõmp - su - tab veel kõ - ve - rad kõr - red!"

RKM, Mgn II 1278 a – H. Tampere < Rosalie Tark (1955). E. Tuvi märkus: Salvestuse praagi tõttu pole esituse algkõrgust võimalik määrata. Rõhualade reeglipärane rütm on näidatud esimeses reas, hiljem on märgitud ainult erinevused sellest.

Trükitud: PT, lk 52 (21).

Vihun viie vikatiga + Teohobuse söök

g'=b Oi - e - oi - e oi - du - kes - tä, oi - e oi - du ro - ho - kes - tä!

Läk - sin oi - to nii - te - mai - e, niit - si - n nel' - la vi - ka - ti - ga,

sa - vit - sin sa - ja re - ha - ga. Sain a - ga sa - da saa - du - kes - ta,

vii - si - kuu - si kuh - ja - kes - tä.

Ei neid söö - nud äi - ä är - jäd, äi - ä är - jäd, äm - mä leh - mäd,

kü - di küü - ri - kad o - bu - sed, na - du val - ged tal - le - ke - sed.

Mi - na veel hei - nu äh - vä - r - da - ma: "Oot - oot hei - nad, mus - tad ei - nad,

las tu - leb te - ost tõl - ki ruu - na, val - la vae - va - tud o - bu - ne,

küll see sööb need mus - tad ei - nad, krõmp - su - tab veel kõ - ve - rad kõr - red!"

RKM, Mgn II 2192 d – A. Strutzkin, S. Lätt < Rosalie Tark (1955).

Trükitud: PT, lk 51/2 (20).

123. VIHUN VIIIE VIKATIGA

1.

372

Oi-oi oidukene,
oidul ilus heinakene!
Siält saab viie vikatile.

Säält mina söötsin äte härjad,
⁵ äte härjad, nenne lehmad,
äte küürikud hobused.

A 2109 (18) < Kokora v, Torila k – Agnes Lassi, (Kokora)-Torila algk, 2. kl (1923).

LÕIKUSLAULUD

124. JÄTAN LINDUDE SÜÜA

1.

373

Lõpe, lõpe, põllukene!
Kui ei lõpe, siia jätan,
siia jätan sirgu süüda,
sirgu süüda, värvu viida,

⁵ hanide üle ajada,
hobuste üle õjuda,
piäsukeste piäle tulla,
lõevukeste lõpetada.

H II 4, 570 (46) < Alatskivi v, Kriidi t – M. Koik, J. Härms < Kadri Kriit (1887).

2.

374

Lõpe, lõpe, põlluke!
Kui ei lõpe, seie jätan,
seie jätan sirgu süüda,
sirgu süüda, värvu viädä,

⁵ varessele vedädä,
anedele üle kädä,
piäsuksesse piäle tulla,
lõokesse lõõritada.

H II 31, 403 (4) – O. Grossschmidt (1889).

375

3.

Lõ - pe, lõ - pe, põl - lu - ke - ne, õe - ga - ke, lõe - ga - ke!

Lõpe, lõpe, põllukene,
õegake, lõegake!
Kui sa ei lõpe, siia jätän,

siia jätän sirgu süvvä,
sirgu süvvä, nirgu neelda,
⁵ pääsukese pääle käia.

EÜS II 344 (59) < Kavastu v, Truiu – J. Raja < Mari Poks (1905).

Viis: EÜS II 283 (38) – A. Liiv.

Trükitud: PT, lk 54/5 (27).

376

4.

Lõpe, lõpe, põllukene,
lelo, lelo, lelo!
Kui et lõpe, ei palugi –

siie jätän sirgu söödä,
sirgu söödä, värvu veedä,
⁵ õtsete õrava söödä.

Etteütlemise järele kirjutud, ilma viisita.

EÜS II 362 (84) < Alatskivi v, Pusi k < Tõruvere k – J. Raja < Miina Till (1905).

377

5.

Lõpelaul

Parajasti

Lõ - pe, lõ - pe, rük - ki - ke - ne, lõ - pe - le lõõ - ri - le.

Lõpe, lõpe, rükkikene (põllukene),
lõpele, lõõrile!
Kui sa ei lõpe, siia jätän,

siia jätän sirgu süvvä,
sirgu süvvä, nirgu neelda,
⁵ nirgu neelda, jänesse järädä.

Aa otsa, eekene,
veere viirde, väljakene!

EÜS II 447 (185) < Peipsiäärne v, Varnja k – J. Raja < Kadri Katsan (1905).

Viis: EÜS II 275 (5) – A. Liiv.

Trükitud: PT, lk 54 (26).

6.

378

Kuru on jäänud, kos õlen käinud,
kas õlen metsan jo maganud,
lõpeloo ja lõõriloo?
Lõpe ärä, põllukene!
Kui et lõpe, seie jätän,

lõpeloo ja lõõriloo,
⁵ sirgu süödä, värvu viedä,
pääsukese pesä tehä,
lõpeloo ja lõõriloo.

E, StK 34, 231/2 (6) < Kursi khk, Puurmanni m < Kodavere khk, Pala – P. Berg < Leena Abramson (1926).

125. SIIN ON KÜNDNUD KÜÜRSELJAD

1.

379

Siin on kündnud küürseljad + Loomade sasitud vili

Lõikuse laul

Kui vili hästi ei olnud kasvanud, lauldi:

Siin one künnud küüräselgä,
kõrranud käsi kõvera,
vao vallatu ajanud,

seie arvikud ajanud,
⁵ kihupiäd one kiärotanud.

Oli vili ära tallatud, lauldi:

Unti süägu siigi siga,
karu ratsu rammissagu,
kes one õllud õdradenna,
kes one kaaranna karanud.

H II 64, 347 (13) < Oudova ligidal < Kodavere khk – J. Sori (1900).

Kõhna vilja kohta lauldi:

Siin one künnud küüruselgä,
äessänud kliäpäjalga,
kõrranud käsi kõvera,

selle arvikud ajanud,
⁵ selle kihud keerutanud.

EÜS II 363 (85) < Alatskivi v, Pusi k < Tõruvere k – J. Raja < Miina Till (1905).

Trükitud: ERIA nr 1598 (lt 760, Siin on kündnud küürseljad).

126. KES MEID OTSAS OOTAB?

381

1.

Lõikuse aal

Põe, põldu, juakse jõudu!
Ku et jõõda jalula joassa
egä raadakajula karata,
pea küll piälta lõegatakse,
⁵ jalad alta vuaritakse.
Kuru selle, et õlen kurja,

ede selle, et õlen laiska,
põld on pitkä, et põdeva.
Külläp kurus korjatakse,
¹⁰ ede õtsas otsitasse –
kurus korjab mu emake,
ede õtsas ella velje.

H III 9, 361 (3) < Pala v, Moku – V. Kirik (1888).

127. PÕLLUD PÕDEMA

382

1.

Põllu lõpetuseks lauldi:

Väli taht minu väsitada,
mina aga välla väsitasin,
nurme nukad nutma panin.

Siis akati sirpi viskama.

KKI 9, 174 (111) < Alatskivi v, Torila k, Kulli t < Alasoo k – U. Mägi < Sohvi Sepp (1948).

128. SIRISE, SIRBIKENE!

1.

383

Rukkilõikuse lõpetus

Siri - se, siri - se, sir - bi - ke - ne,
kõri - se, kõri - se, rau - a - ke - ne!

Sirise, sirise, sirbikene,
kõrise, kõrise, rauakene!
Kelle sirp siin ette sõvvab,
selle peigmees vasta jõvvab.

Sirpi viibutati ja visati üle õla kolm korda. Läks sirp kummuli, siis pidi viskaja sel aastal surema.

EÜS II 345 (61) < Kavastu v, Truiu – J. Raja < Mari Poks (1905).

Viis: EÜS II 283 (40) – A. Liiv.

Trükitud: PT, lk 55/6 (31).

2.

384

Rukkilõikuse lõpetanud, viskasid tüdrukud sirpi ja laulsid:

Sirise, sirise, sirbikene,
kõrise, kõrise, kõverrauda!
Kelle sirp see ette jõuab,
sellel peigmees vastu jõuab.

ERA II 85, 325 (3) < Pala v, Assikvere k, Perametsa – V. Fuchs < Katta Anton (1933).

385

3.

Sii, sii, sirbikene,
käi, kulla rauakene!
Kelle sirpi kaugele läeb,
see meist ära kaob.

ERA II 85, 355 (8) < Kavastu v, Koosa k – V. Fuchs < Liiso Soo (1933).

386

4.

Sirbiviskamise mäng

Seda mängiti, kui lõikusetöö oli lõpetatud, teel koju. Lauldi:

Sirise, sirise, sirbike,
kõrise, kõverrauake!
Kelle sirp siin ette jõuab,
selles peigmees koju jõuab.

Viimaste sõnadega visati sirbid oma ette kaugele. Jooksti siis vaatama. Kelle sirp kõige kaugemal, see pidi kõige enne mehele minema.

ERA II 106, 64 (7) < Pala v, Kodavere k, Otsa t < Alatskivi – H. Õunap < Liisa Alla (1935).

387

5.

Sirise, sirbikene! + Siin on kündnud küürseljad

Lõikus on lõppenud

Sirise, sirise, sirbike,
kõrise, kõverrauake!
Kelle sirp see ette jõuab,
selles peigmees mütsi ostab.

⁵ Siin on kündnud küüraselga,
äestanud ädalajalga.
Kes siin rukkis rübelenu,
kes siin kaeran karanud?

ERA II 249, 513 (9) < Maarja-Magdaleena khk, Halliku k < Kodavere khk – A. Saar < Anna Lepik (1939).

Jõua, sõua, sirbike(ne)!
 Kellel sirpi ette jõuab,
 sellel peigmees vastu sõuab.

Nende sõnadega visati sirbid üle õla. Kelle sirp kõige ette läks, see sai mehele.

Dikteeritud. 1. värsis erinevus kordamisel.

KKI 1, 62/3 (23) < Alatskivi v, Torila k – U. Mägi < Paul Pärsikivi (1947).

Kui visassid sirpi, siss laulsid sedasi:

Sirise, sirise, sirbike,
 kõlise, kõverraadake!
 Kelle sirp ta ette jõuab,
 sellel peigmees mütsi ostab.

See saab mehele. Kui rügis lõpetatud, siss võeti sirbid kätte. Üks vanem inimene võttis teravad otsad pihku ja viskas üle õla selja taha. Siss jooksid vaatama. Igaüks teadis oma. Kelle oma kõige ees oli, see sai mehele. Kui sirp katki pidi minema, sel oli surma. Sirbi-viskamine oli minu aal veel.

Dikteeritud.

KKI 1, 57 (16) < Alatskivi v, Torila k, Kulli t < Alasoo k – U. Mägi < Sohvi Sepp (1947).

Sirise, sirise, sirbike,
 kõrise, kõverraadake!
 Kelle sirp nüüd ette jookseb,
 sellele peigmees mütsi ostab.

RKM II 43, 462 (13) – U. Mägi < Sohvi Sepp (1953).

Rukkilõikuse järel oli sirbiviskamine. Kõigi sirpide teravad otsad võetakse pihku ja üle pahema õla visatakse. Lauldi:

Sirise, sirise, sirbikene,
kõlise, kõverraudakene!
Kelle sirp^ä ette jookseb,
selles peigmees mütsi ostab.

Kelle sirp vildakile läks, see läks ukka.

RKM II 48, 106 (19) – S. Lätt < Sohvi Sepp (1954).

392

7d.

$\text{♩} = 166$

g¹=e¹ Si-ri-se, si-ri-se, sir-bi-ke, kõ-li-se, kõ-ver-raa-da-ke!
Kel-le sirp nüüd et-te jook-seb, sel-lel peig-meess müts-i os-tab,
kel-le ots lääb mul-la sis-se, see lääb sur-ma ma-ga-ma.

RKM II 57, 403 (4) – H. Tampere < Sohvi Sepp (1954).

Trükitud: PT, lk 56 (32).

393

7e.

Sirise, sirise, sirbikene, selle peigmees mütsi ostab,
kõlise, kõverraudake! ⁵ kelle ots lääb maa sisse,
Kelle sirp nüüd ette jookseb, see lääb mulda magama.

Peenikesest otsast võeti kinni, visati üle pahema õla. Üks viskas kõikide eest.

RKM, Normann 3, 66 (18) – E. Normann < Sohvi Sepp (1954).

[erinevate variantide esitus]

$\text{♩} = 70$

Si-ri-se, si-ri-se, sir-bi - ke-ne, kõ-li-se, kõ-ver - raa-da - ke-ne!

Kel-le sirp nüüd et-te jook-seb, sel - lel peig-meess mütsi os - tab,

Sirise, sirise, sirbike,
kõlise, kõverraadake!
Kelle sirp nüüd ette jookseb,

sellel peigmees mütsi ostab,
⁵ kelle ots läheb mulla sisse,
sellel Madis mõõdu võtab.

$\text{♩} = 150$

Si-ri-se, si-ri-se, sir-bi - ke-ne, kõ - li - se, kõ-ver - raa-da - ke-ne!

Kel-le sirp nüüd et - te jook-seb, sel - lel peig-meess mütsi os - tab,

kel-le sirp läeb mul-la sis-se, Mul-la Ma-dis se-da ko-sib.

1. Sirise, sirise, sirbike
kõlise, kõverraadakene!

Kelle sirp lääb mulla sisse,
¹⁰ Mulla-Madis seda kobib.

Si-ri-se, si-ri-se, sir-bi-ke-ne, kõ-li-se, kõ-ver - raa-da - ke-ne!

2. -----

Kelle sirp jääb mulla sisse,
sellel Mulla-Madis naarab.

3. -----

Kelle sirp läab mulla sisse,
sellel Mulla-Madis auku kaevab.

RKM II 48, 297 (11) – O. Niinemägi < Sohvi Sepp (1955).

Viisid: RKM III 3, 52/4 (28, 30, 31) – A. Garšnek.

395

8.

Visati küll vanal ajal sirpi lõikuse ajal. Laaleti veel:

Sirise, sirise, sirbike,
ja kõrise, kõrise, rauake!

Kelle sirp pidi ette saama, siis pidi mehele saama. Kui õli naene, siis pidi muud iäd tähendama.

RKM II 27, 100 (186) < Laiuse khk, Sadala v, Pedasi k < Kodavere khk, Ranna v, Säärtsa k – S. Lätt < Anna Lindvere (1949).

396

9.

Sirbiviskamist ka oli. U 50 aastat tagasi.

Sirise, sirise, sirbike,
kõrise, kõrise, kõrreke!

Enam ei mäleta.

Meheleminemist ennustati. Võis igati, kas ise visata või teisel lasta visata.

RKM, Normann 3, 53/4 (4) < Kallaste l – E. Normann < Anna Viljus (1954).

Sirise, sirise, sirbike,
 kõrise, kõverrauake!
 Kelle'ga sirp meist ette jõuab,
 sellel peigmees kosja jõuab.

Siis vaadati ära, kellel on kõige ees, siis vaadati, kellel tuleb peigmees kõige enne. Ega sellepärast tuld miski.

Retsitatiivne viis.

RKM II 211, 631 (26) < Pala v, Äteniidi k < Assikvere k – M. Proodel < Anna Lõhmus (1967).

REHEPEKSMINE

129. KATKI LÕIN KOODI

1.

398

Rehele mind üeldakse,
 kuodile mind kutsutakse.
 Lade laia, pahmas paksu –
 katki lein mina kuldse kuodi,

⁵ kuldse kuodi, vaskse varre.
 Mine linna, linnukene,
 tuu mulle kullast kuodikene,
 vala vasest varrekene!

H II 4, 672/3 (39) < Kallaste k – M. Koik, J. Härms < Leena Polakene (1887).

Kk: 3. lamas.

Trükitud: ERIA nr 1772 (lt 833, Katki lõin koodi).

TALGULAULUD

130. TAHTSIN MINNA TALGUTELE

399

1.

Tahtsin minna talgutele + Mitu häda

Täna tahan talgul minna,
õdra pulmal ma puhuda,
kaara varrul ma varuda!

Mulle juhtus joomar naene,

⁵ joomar naene, nuttur laps,
nuttur laps ja lage piä,
vilu ilm ja viitlik tii.

Täna on meie talgu päev ...

Viis on laulu nr 82 juures.

EÜS II 366 (93) < Alatskivi v, Naelavere k – J. Raja < Juhan Prinkvelt (1905).

Viis: EÜS II 288 (65) – A. Liiv.

131. TALGULISTE LAUL

400

1.

*Tõuse karja saatma! + Oma ema ja võõrasema äratus + Laisk perenaine tanuta
tares + Talguline tahab süüa + Ilus küla + Teretamata möödujale*

Sitaveo laul

a) Hommikul:

Parajasti

Ü - les, ü - les, kü - la - nae-sed, ü - les, ü - les, ü - les!

Üles, üles, külánaesed,
üles, üles, üles,
üles lehmi lüpsemaie,
üles karja saatamaie!
Munde mullikad murula,
⁵ meie kari karjaajan.

Tule, lilli, lüpsa lehmi,
tule, atta, aa karja!
Perenaene, naesukene,
istud tanuta tarena,
¹⁰ ilma vööta voodienna,
pada ilma mõskemata,

katel külmä köörimätä.
Süvva taasse – südä valutab,
juvva kutsub – kurku kuiva.

¹⁵ Südä virtsub viidikidä,
raksub ranna räabissidä.

b) Lõuna ajal:

Kelle aiad aljendava?
Külä aiad aljendava.
Kelle kõevud kõllendava?

²⁰ Külä kõevud kõllendava.
Kelle vitsad virvendava?
Külä vitsad virvendava.

b) viis on laulu nr 601 juures.

c) Õhtul lauldi:

Mõö-da lät - sis mür - gi - tü - tär,
õ - da - go - le, õ - da - go - le.

Müüdä lätsis mürgitütär,
õdagole, õdagole,
ei ta es tihka teretädä
²⁵ ega Jumal appi anda.

EÜS II 335/7 (44–46) < Kavastu v, Truiu – J. Raja < Mari Poks (1905).

Viisid: EÜS II 280 (26, 27) – A. Liiv < Mari Poks; EÜS II 278 (14) < Ann Kõiv.

Trükitud: ERIV I, lk 197/8 (F 4, Talguline tahab süüa) ja lk 195 (F 1, Teretamata möödaminejale); EKL II, lk 70/1 (180, Tõuse karja saatma! + Laisk perenaine + Talguline tahab süüa); PT, lk 58/9 (39, 41, 42).

132. PÕLLUL PULMAD

401

1.

Põllul pulmad + Suur härg

Mina tänan pereisad,
pereisad, pereemad,
kes one teinud põllul pulmad,
põllul pulmad, väljal varrud,
⁵ kes mind, kurva, siia kutsus
ja mind, alva, siia ajas!
Ära tema tapnud selle härja,
kellel tuhat vaksa turja,

kes pole ilmas ikkes õlnud,
¹⁰ elupõlvel põldu künnud,
kellel sada vaksa sarvi,
kümme küünart küljekonta,
seitse küünart seljaruugu,
kelle kõht one lõikumata,
¹⁵ kelle liha liikumata,
kelle rasv one raiskamata.

H II 4, 680/1 (49) < Kokora v, Torila k – M. Koik, J. Härms < Kadri Allik (1887).

MEESTETÖÖD

133. TARBEPUUDE RAIUMINE

402

1.

Oie-oie Otsa Miku,
tagan olli paksu metsä.
Säääl ma raidsin rattapuid,
kõlgutin kõdarapuid,

⁵ isä adra äglilauda,
emä kerstu kaanelauda,
vellele vesivärävid,
sõsarale sõrmuspuida.

Viis on laulu nr 1025 juures.

EÜS II 358/9 (78) < Kavastu v, Koosa k – J. Raja < Mai Kübarsepp (1905).

Viis: EÜS II 287 (58) – A. Liiv.

NÕIASÕNAD

HAIGUSTE SÕNAD

420. SÜNDIMISSÕNAD

1.

1404

Lapse sündimise sõnad

Noorik nutab nukas,
kaasa kõrvalta kõneleb,
Maarja kuulas ukse taga,
Maarja-ema akna taga.
⁵ Tule tuppa, Maarjakene,
majja, Maarja-emakene!

Maarja tuli tuppa,
oli kolm nuga käes
ja kolm vööd vööl,
¹⁰ kellega peastab kõik paelad
ja seob kõik aavad.

Tuleb lugeda, kui sünnitamine akab, et oleks kergem ja rutem. Neid loeti mitu korda üle, parem kolm korda.

Jutustaja-eide märkus üleskirjutajale: Kui kuulete suurt äda ja vaeva, siis avitage!

KKI 1, 176/7 (179) < Alatskivi v, Kokora k, Lillemäe t – U. Mägi < Miina Reinvald (1947).

2a.

1405

Sündimise sõnad

Tee teed ja raiu rada,
peasta peakene ja aruta ingekene!
Tule välja, kiigutaja,
silmalau liigutaja!

Just enne sündimist lugeda, kui kätte tuleb aeg.

KKI 1, 179 (190) < Alatskivi v, Torila k, Kulli t < Alasoo k – U. Mägi < Sohvi Sepp (1947).

Trükitud: ERIA nr 7021 (lt 3286, Sündimissõnad).

1406

2b.

Lapsesünnituse sõnad

Tee teed, raiu rada,
peasta peake ja aruta ingeke!
Tule välja, tiigutaja (~ tikutaja),
silmalau liigutaja.

Vanaämm oli lugenud.

RKM II 48, 100 (13) – S. Lätt < Sohvi Sepp (1954).

1407

2c.

Sünnitussõnad

Armuline Jumalukene,
tee teed ja raiu rada,
peasta peakene, aruta ingekene!

Tule välja, tiigutaja,
⁵ silmalau liigutaja,
ükskord siia ilma!

RKM II 48, 300 (17) – O. Niinemägi < Sohvi Sepp (1955).

1408

3.

Sünnituse puhul loetud:

Tõbi tulgo, tõene mingo,
kolmas upil uadaku!

RKM, Normann 3, 263 (35) < Laiuse khk, Sadala v, Pedasi k < Kodavere khk, Ranna v, Sääritsa k
– E. Normann < Anna Lindvere (1948–1949).

421. JEESUS KIRIKUTEEL

1.

1409

Nikassusesõnad

Jeesus Kristus sõitis kõige kõrgemal
mäe mööda, suures oros ja püi viledes
ja tämä obese jalg nikassas.

Luu luusse, liige liigese asemelle,
⁵ Jumala nimega! Aamen!

Neid sõno piäb üheksäl kõrral lugema ja igä kõlme kõrra lugemise peale piäb loamale ehk inimesele kedägi söädä anmä kohe piäle. Igäl kõrral Issameie ühe hingetõmmamisegä ära luetakse.

Vanamoori suust.

H II 27, 1007 (1) < Pala v – P. Rättsepp (1889).

2.

1410

Niserduse vastu, kui obese jalg oli niserdanu:

Jeesus kõndnu teeda mööda
ja marsnu maada mööda,
lännu üle Soome silla,
musta obese jalg nikastenu.

⁵ Jeesuke, tule kaema,
tule sooni sobima!
Liha kokku liidanegu,
sooned kokku sobinegu!

Kui obese jalg oli niserdanu, siis loeti. Naine oli kudanu kangast ja jäänu tukkuma. All vanamiis tulnu manu: „Loe kolm kõrda neid sõnu, süлга ja õõru!“ Pikä vana Matska oli sii naine. Matska siis luges igäühele, siis sai tervest. Sii all vanamiis oli ikka Jumalast.

ERA II 14, 508/9 (12) < Varnja – P. Ariste < Ann Kook (1929).

3a.

1411

Nikastamise sõnad. Inimese arstimiseks.

Jeesus läks kerikutiid
eerussega-aarussega,
kaala* kalli karvasega.

Läks ta suurta sooda mööda,
⁵ lagedata laanta mööda,
järv jōratas, meri mūratas,

kõik see saanike sohatas,
liha peale liigutas,
neitsi puusa nikastas.

¹⁰ Ma ta'an soonida sobida!

Kata kinni, kallis Looja,
mata, Maarja, emakene!
Aamen!

* rammusa (obusega)

KKI 1, 360 (586) < Alatskivi v, Torila k, Kulli t < Alasoo k – U. Mägi < Sohvi Sepp (1947).

Kk: 3. kala.

1412

3b.

Jeesus kirikuteel + Luu luusse!

Nikastamise sõnad. Inimese ja looma arstimiseks.

Jeesus läks siis teeda mööda,
Jeesus minnes keriku,
musta lindu lendasije,
Jeessu obu irmutas,*

⁵ obuse jalg nikastas.

Kas oled luusta lagunud,
soonekesta sadanud,
ehk oled liikmist liigatanud,

kiännud ehk viännud –

¹⁰ armuline Jumalukene,

soon soonega,

liiget liikmega

ühenda ühte,

pane paegale,

¹⁵ armulene Jumalukene!

Aamen!

KKI 1, 361 (587) – U. Mägi < Sohvi Sepp (1947).

Kk: 3. lenda siia; 8. liitmist.

*Arv. lähtub sõnast *hirmatas*.

1413

3c.

Jeesus kirikuteel + Luu luusse!

Jeesus läks siis teeda mööda,
Jeesus minnes keriku,
musta lindu lendasije,
Jeessu obu irmutas,

⁵ obuse jalg nikastas.

Kas oled luusta lagunud,

soonekesta sadanud –

kokku luu, kokku liha,

kokku sooned ja üdi,

¹⁰ liha kokku lihunegu,

sooned kokku kasvagu!

Luumurdmise – luusta lagunud – ja nikastamise vastu – soonekesta sadanud. Need on praegu veel maksvad.

KKI 1, 362 (588) – U. Mägi < Sohvi Sepp (1947).

Kk: 3. lenda siia.

3d.

1414

Nikastussõnad loomadele

Jeesus läks siis teede müüde,
Jeesus minnes keriku,
musta lindu lendassile,
Jeesu obo irmutas,

⁵ obose jalg nikastas.
Ma tahan soonida sobida!
Kata kinni, kallid Looja,
mata, Maarja, emakene!

Katsuti jalga.

RKM, Normann 3, 111 (26) – E. Normann < Sohvi Sepp (1954).

3e.

1415

Jeesus kirikuteel + Luu luusse!

Nikastussõnad inimesele

Jeesus läks kerikuteed obesega,
iirusega-aarusega,
kaala kalli karvasega.
Läks ta suurta sooda müüdä,
⁵ lagedata laanta müüdä,
järv jōratas, meri mūrätäs,
kōik see saanike sohatas,

liha piäle liigutas,
neitsi puusa nikastas.
¹⁰ Liigent liikmegä,
luu luuga
ühenda ühte,
pane paigale!

Jutustaja ise neid korduvalt tarvitanud.

RKM, Normann 3, 112 (27) – E. Normann < Sohvi Sepp (1954).

Kk: 11. ühendi.

1416

3f.

Soonenikastussõnad (hobusele)

Jeesus läks siis teeda mööda,
Jeesus minnes keriku,
musta lindu lendasije,
Jeessu obo irmutas,

⁵ obosse jalg nikastas.
Ma tahan soonida sobida!
Kata kinni, kallid Looja,
mata, Maarja, emake!

Kordamisel: Jeesus sõitis teeda mööda.

RKM II 48, 298 (13) – O. Niinemägi < Sohvi Sepp (1955).

1417

3g.

Soonenikastussõnad (inimesele)

Jeesus läks kerikuteed obosega,
iirussega-aarussega,
kaala kalli karvasega.
Järv jõratas, meri müratas,
⁵ kõik see saanike sohastas,

neitsi puusa nikastas.
Ma tahan soonida sobida!
Kata kinni, kallid Looja,
mata, Maarja, emakene!

RKM II 48, 299 (14) – O. Niinemägi < Sohvi Sepp (1955).

Kk: 7. soomida.

422. NIKASTUSE SÕNAD

1418

1.

Nika-naka nikastus,
kanaperse kakastus!

Loeti nikastuse korral.

KKI 1, 190 (220) < Pala v, Karjamõisa k < Seebiku – U. Mägi < Aleksander Rips (1947).

Kui oli jala nikastamine, siis mässiti ümber käe villane lõng ja tõmmati nii läbi, et üheksa sõlme jäi. Siis mässiti jala ümber ja öeldi:

Kana jalga kakatele,
neitsi jalga nikatele,
ja haige jalg terveks!

Vaat kui hea – ei olnud arsti juurde minekut ega kedagi! Küll need inimesed vanasti olid rumalad!

Minu isa käis Kirepi külas, seal olid venelased ja eestlasi kah. Sealt ta kuulis seda.

RKM II 71, 364/5 (26) < Alatskivi, Naelavere k – J. Põldmäe < Alma Fuchs (1958).

423. LUU LUUSSE!

1a.

1420

Nikastuse sõnad

Ni - do kin - ni ni - kas - ta - nud, vää - nä kok - ku vää - ti - nud!

Luu luu - ga, li - ha li - ha - ga, soon soo - ne - ga!

Ju - ma - la I - sa, Po - ja ja Pü - ha Vai - mu ni - mel!

ERA, PI 92 B4 < Torma khk, Mustvee < Kodavere khk, Ranna v, Säärtsa k – H. Tampere, A. Pulst < Anna Lindvere (1938).

1421

1b.

Nikastuse sõnad

Nidu kinni nikastanud,
vääna kokku vältsinud!
Nidu kinni nikastanud,

vääna kokku vältsinud!
⁵ Jumala, see Issa ja Poja ja Pühä Vaimu nimel!

Siia tuleb viil õpetus: Tuleb võtta üks villane lõng – kui tä õless kahe- või kõlmekõrru kokku panna – üks süllä pikune. Siis tuleb selle lõngale üheksa sõlme sisse teha. Ja parajaste, kui neid sõlmi kokku tõmbad, siis tuleb iga sõlme sisse niid sõnad lugeda.

Parem one, kui lõng õless punane. Ja siis sii lõng ümber selle aige kõha siduda. Siis saab tervess.

KKI KT 160, 46 (48) – P. Tammepuu < Anna Lindvere (1942).

1422

1c.

Nikastus

Nidu kinni nikastanud,
vääna kokku vältinud!
Liha lihaga, luu luuga, suun soonega!
Jumala Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel!

Tehakse villase punase lõnga sisse üheksa lahtist sõlme. Loetakse iga sõlme sisse niid sõnad, kui sõlm lahti on. Siis tõmmatse lõng trammi, siis kukuvad kõik sõlmad korraga kinni ja lõng pannasse ümber nikastanud koha.

RKM II 27, 348 (62) < Laiuse khk, Sadala v, Pedasi k < Kodavere khk – S. Lõhmus < Anna Lindvere (1948).

1423

2.

Nikastuse sõnad

Niksati ja naksati,
luud kokku liugugu,
sooned kokku sobigu,

igavesti kinni jäägu!
⁵ Soon soone asemelle,
luu luu asemelle!

Äda mingu ära,
kivi alla vajugu,
kannu alla kadugu,
¹⁰ puu alla pugegu!

KKI I, 175/6 (177) < Alatskivi v, Kokora k, Lillemäe t – U. Mägi < Miina Reinvald (1947).

Trükitud: ERIA nr 6994 (lt 3270, Nikastussõnad).

3a.

1424

Nikastuse sõnad

Kas oled luista lagunud,
soonedesta sadanud
ehk oled liikmest liigatanud,
käänunud ehk väännud –

⁵ armuline ajakene,
soon soonega,
liige liikmega
ühenda ühte, pane paigale!

Rahu. Siis on paigal.

Vanainimene võtab kätega haige koha kinni ja loeb.

RKM II 48, 100 (14) < Alatskivi v, Torila k, Kulli t < Alasoo k – S. Lätt < Sohvi Sepp (1954).

3b.

1425

Luumurdmissõnad

Kas oled luista lagunud,
soonedesta sadanud
ehk oled liikmest liigatanud,
kiännud ehk viännud –
⁵ armuline Jumalukene,

soont soonega,
luud luuga,
liiget liikmega
ühenda ühte,
¹⁰ pane paigale!

RKM II 48, 299/300 (15) – O. Niinemägi < Sohvi Sepp (1955).

424. LANGETÕVE SÕNAD

1426

1a.

Langetõbe sõnad

Ta - ga - ne ä - ra, saa - dan, an - na Pü - ha Vai - mu - le maad!

Kin-ni ol - gu seo - tud sa kä - sist, kin-ni ol - gu seo - tud sa ja - lust,

kin-ni ol - gu seo - tud sa kes - kelt!

Ei sa pää - se päält lau - a, ei sa pää - se alt lau - a!

On su käe kin - ni, on su ja - la kin - ni!

Ju - ma - la, see Is - sa, Po - ja ja Pü - ha Vai - mu ni - mel!

ERA, Pl 92 B3 < Torma khk, Mustvee < Kodavere khk, Ranna v, Sääritsa k – H. Tampere, A. Pulst < Anna Lindvere (1938).

1427

1b.

Langetõbe sõnad

Tagane ära, saadan,
anna Püha Vaimule muad!
Kinni õlgu seotud sa käsist,

kinni õlgu seotud sa jalust,
⁵ kinni õlgu seotud sa keskel!
Ei sa piäse piält laua,

ei sa piäse alt laua!
On su käed kinni,
on su jalad kinni!

Ja jälle rissid ja jumalasõnaga lõpeb.

KKI KT 160, 47/8 (50) – P. Tammepuu < Anna Lindvere (1942).

425. ROOSISÕNAD

1. 1428

Roosisõnad

Roos roojane,
eliting, tigevaim,
ära söö liha

ega näki luid!
⁵ Mine kaku kandu,
mine metsa kannu alla!

ERA II 14, 515 (28) < Varnja – P. Ariste < Ann Kook (1929).

2. 1429

Head nõiad osanud inimest terveks teha. Lugenud enda nõiakunsti ja saanudki terveks. Oli mõni paise- või roositaolist, siis võtnud noa, teinud roosile risti peale ja lugenud:

Alane roos, pagene pahus,
mina raiun rauaga,
täksin terariistaga,
aan sinu askemesse,
⁵ koerasita sõnnikusse,

pühin sinu pühkemesse!
Abi Jumalast, ei mitte minust ega
minu sõnadest!
Aamen, aamen, aamen!

ERA II 156, 99 (32) < Pala v ja k, Loelu t – E. Luigla (1937).

3. 1430

Roosisõnad

Pahussa vend,
kui ülened, siis alane,
kui kasvad, siis kahane!

Mina ristin sind pahuss,
Jumala Isa nimel!

KKI 9, 190 (147) < Alatskivi v, Torila k, Kulli t < Alasoo k – U. Mägi < Sohvi Sepp (1948).

SUMMARY. FOLK SONGS FROM KODAVERE PARISH

Vana Kannel (Monumenta Estoniae Antiquae I: Estorum Carmina Popularia) is a series of scholarly publications of ancient Estonian folk songs in the *regivärss* meter, or runo songs (in Estonian *regilaul*, pl. *regilaulud*). Each volume contains thematically and typologically arranged song texts and melodies from one or two parishes. The series was initiated by Jakob Hurt, a prominent figure in the Estonian national awakening, who himself was able to compile only the first two volumes in his life-time: *Vana Kannel I* (songs from the parish of Põlva, 1875-1886) and *Vana Kannel II* (songs from Kolga-Jaani, 1884-86). Other volumes of *Vana Kannel* (VK) that have been published thus far include: VK III, 1938 (Kuusalu); VK IV, 1941 (Karksi); VK V, 1985 (Mustjala); VK VI: 1 and VK VI: 2, 1989 (Haljala); VK VII: 1, and VK VII: 2 (Kihnu); VK III, 1999 (Jõhvi and Iisaku); VK IX, 2009 (Lüganuse) and VK X, 2012 (Paide and Anna).

The runo song is a language-specific verse form shared by most of the Baltic-Finnic peoples – the Estonians, Finns, Karelians, Izhorians, and the Votes. It is characterized by parallelism, initial rhyme (alliteration and assonance) and the octosyllabic (four foot) trochaic verse. It is believed that the runo verse dates back to the first millennium B.C.E. In the course of many centuries, there has been developed an array of peculiar structural devices (multilevel figures of repetition) and an extraordinarily rich poetic figurative language in *regilaul*.

Parishes, which are employed in Estonian national academic disciplines to mark the territorial belonging, are historical territorial-administrative units that originally emerged on the basis of tribal affiliations. From the 13th century on, ecclesiastical parishes were formed. In the course of centuries, the cultural differences between former tribes deepened, which is why subsequently, even as late as in the 19th century (or the first half of the 20th century), parochial affiliation and boundaries also marked the peculiarities of the spiritual and material culture of the peasantry.

Kodavere parish belongs to the broader linguistic, cultural and *regilaul* region of northern Tartu. On the one hand, Kodavere forms the core area of the eastern dialect which is influenced by the Votes and also shares common traits with Ingria and the eastern part of northern Estonia as well as the eastern part of southern Estonia, including the Seto song tradition. On the other hand, Kodavere is located on the border of northern and southern Estonian language and song region. Therefore, influences from several directions have contributed to the development of the *regilaul* tradition of Kodavere. Due to its status as a

border area and its peripheral location in Estonia, Kodavere has retained its *regilaul* tradition for a longer time than the surrounding parishes.

The earliest *regilaulud* collected from Kodavere parish were published in 1825, in the Baltic German journal “Beiträge”, while the most recent songs were written down in 2002. The bulk of the songs were collected in the 19th century by voluntary correspondents and contributors (mostly students who received a stipend from Jacob Hurt). The first remarkable collection of melodies of *regilaulud* were written down by August Liiv during his 1905 fieldwork trip; another bulk of written records and sound-recordings derives from the middle of the 20th century.

The typological identification of songs differs depending the time of their collection. In the material gathered earlier, the so-called classic song types are represented, such as lyrical-epic songs, work songs and occasional songs, as well as songs about serfdom and social injustice, relationships between young people, etc. In more recent collections, the proportion of peripheral song types belonging to the song repertoire of children increases, such as calendar songs, while children’s songs and a few super types emerge (song types that are represented by scores of versions). Due to the success of Walter Anderson’s collection campaign of children songs in the 1930s, there are a plenty of children’s songs documented from Kodavere. Therefore this publication presents only selected redactions of children’s song texts; very similar variants are listed below redactions.

The first part of *Vana Kannel XI* incorporates overviews of the history of Kodavere parish, dialect peculiarities of its song language, the process of song collection, as well as singers and melodies. To assist the reader, the volume is completed with the typological indexes of the song texts, a typology of melodies, lists of the collectors and song performers as well as a glossary of archaisms and little-known dialect words.

Below follows an overview of the song types of Kodavere and their contents.

SUMMARIES OF THE SONG TEXTS

LYRIC-EPIC SONGS

Mythic songs

1. The Great Ox. I had a big ox that had broad shoulders and long horns. I slaughtered the ox and got much blood, meat and fat. I made blood sausages and a cat came to eat them. I started to chase the cat. The cat ran into the well; I brought some rope from the village and caught the cat. I hurled the cat against the wall, the mice laughed at that. A contaminated text; incorporates the song “A Cat in the Well”.

2. The Wife of Gold. A young lad called Lemming vowed to live without a wife but could not do it. He made himself a wife of silver and gold. He lay down with his wife – the side towards the gold wife was cold, while the other side towards the sheet was warm. He vowed

to live without a wife but could not do it. Then he went to Toonela (the realm of the dead) to find himself a wife. He lay down with his wife – the side towards the wife was warm, while the other side towards the sheet was cold. The song “The Sick Wife” follows.

3. The Brother’s Seeker. I sent my brothers to the wood to pick berries and flowers, the youngest one did not return. I asked my father, brother and mother for a horse, but they refused to provide me one. I made a horse of hay in order to go and seek for my brother. I returned to my family on the horse: Come and greet your son (brother)! – No, this is a Russian man and not my son (brother), father, mother and brother replied. My sister recognized her brother eventually, heated the sauna and whisk him there. Incorporates the songs “A Horse of Hay” and “The Brother’s War Song”.

4. The Great Oak. We, two orphans, sit and cry, and wipe each other’s tears. The wind comforts us and the sun fondles our heads. We throw twigs to the bushes, and a forest grows out of the twigs: birches, ashes and great oaks. Men came from Virumaa and Kuramaa with axes and saws to fell the broad ash and the great oak. The branches of the oak were used for making chairs; the middle part was used for churns, and leftovers for vodka barrels. Let us build a sauna on the branches of the ash! Of fine twigs and reeds; of eel and vendace; of red stones and money. Merchants passing by stopped wondering – Is this a town or a market or a church? This is neither a town nor a market I replied. This is a sauna for the crippled and a shelter for the orphaned. Incorporates the songs “Two Orphans” and “A Maid’s Town”.

5. Three Eagles. There were many hills in Virumaa, on these hills there were many pines full of squirrels and birds. There were three young birds in the eagle’s nest: one was a seal in the sea, the other a swan in the sky, and the third one a rooster of God. The seal shouted the swan sang and God’s rooster crowed: Come out, young men, girls and women; come and buy blue pebbles and fringes for the marriage cap! Incorporates the song “A Maid’s Town”.

6. The Ewe from a Cuckoo. Three cuckoos cuckooed on the fallow: one towards the house, the other towards the west, and the third one cuckooed good news. I tied the third cuckoo in the silk scarf and carried it home to my mother. The mother laid it to the chest to grow. It grew for a couple of months – and a little ewe emerged. I sheared the wool from the ewe, enough for six little jackets; five little fur coats and one hundred little cardigans. I hanged jackets on my father’s fence to dry, who wants to buy them? Church servants and millers came over the sea, bringing hatful of gold and a flapful of silver. The gold started to burn, the silver started to smoulder. The smoke turned into a blue cloud, there was a tear in the cloud and a sail arose from the tear. There was a blue goose in the sail with a red tail (the rainbow). On the tail, there is a fine bed on which Kalev’s wife sits and weaves golden belts. Incorporates the songs “Three Cuckoos”, “The Burning of Gold” and “Drops of Water in the Cloud”.

7. The Baptized Forest [a fragment]. Andres, a smart young man, slept with girls in our forest. The forest began to dry, the birds became silent, the flowers withered.

Wooring fantasies and family life

8. A Girl to Be Ransomed. I was ploughing the field when merchants came and asked: Peasant girl, sell us your father’s horse! I said: Oh, you mad merchants, I am not going to sell you my father’s horse! Sell the sword off your belt and the spurs off your feet! Then I shall sell you my father’s horse! That way I emerged on the board of a Russian ship, among

soldiers. Then the war began. Hang on Russian, wait sailor, for me to run home and find something to redeem me! Crying, I ran home and said to my sister: Dear sister, you have three aprons, give one away! I would rather waive my sister than my apron! I begged my brother, my mother and my father, but they would not give up a hat, a cow or a horse to redeem me. I begged a village boy – he gave a golden rod for me: I would rather waive a golden rod than my bride! Thus I was able to abandon the war. Merges with the song “Horse seekers”; the first version incorporates “Young Maids Are Leaving”.

9. The Daughter into the Water! When I was born, the village women asked: Is it a boy or a girl? If it is a boy, bring it into the house! The son will become a house builder. If it is a girl, throw it into the water! So my mother took me to the water. She sat down to suckle and swaddle the baby. She stamped her foot to the ground: this stone shall rather split than me throwing my blood into the water! Time passes, and once the daughter will milk the cows and follow the herd. In some versions, the songs “The Wakening by a Mother and a Stepmother” and “The Burning of Gold” are incorporated.

10. The Sold Maiden. My little brother came to the field to call me home: Come home, dear sister! You have suitors at home. – How much was offered for me? – A thousand roubles and a hundred cases full of rye. A plough ox for the father, a milking cow for the mother, a brooch for the sister and a war horse for the brother. – May the father’s ox sink into the furrow when ploughing, may the mother’s cow milk blood, may the sister’s brooch melt and the brother’s horse perish! Merges with the song “Suitors at Home”.

11. The Timid Suitor. I went for a walk to the woods. Unwittingly, I came across some young maids. I did not dare to approach and hug them. Crying, I returned home. My mother and father met me asking: Why are you crying? I told them that I had gone to the woods and had unwittingly come across some young maids. Oh, you young lads! Young maids are not to be caught with a gun like wolves and bears! They are taken away with liquor; they are sought for with beer and white bread. Merges with the song “A Maid Cannot Be Caught with a Gun”.

12. The Suitor at the Well. I passed through the backyard of my father-in-law. Hello, father-in-law, hello mother in-law. Are your daughters at home? – No, they went to the well to bring water. I went to the well. Water my horse, I am a poor traveller! – Why are you telling us lies? You are a suitor! Why does your horse have new shoes, why do you have a beautiful blanket in your sleigh and why are you wearing colourful gloves and cable-knitted stockings? – I have three blacksmiths at home who make new horseshoes and nail them on. I have three sisters at home who make beautiful blankets, colourful gloves and cable-knitted stockings. In some versions, the songs “The Feeding of the Wooing Horse” and “Come and Ask Permission from Me” are incorporated.

13. The Slayer of the Daughters. Dear mother, while you thought that your son was in town in the lord of the manor’s business, he went for a bride. The son returned home crying. The mother asked: Why are you crying? – Because no maid would marry me since you have too many daughters. The mother got rid of the daughters: the first was left to the branch of the road and she became a grouse; the second to the willows where she became a duck; the third became a corncrake; the fourth was taken to the peas where she became a mouse; the fifth became a star; the sixth became the moon; the seventh became a swallow. The mother set up the looms. Her daughter-in-law refused to weave and the cloth died in the smoke. The

mother went to the well to bring water and the water gave her talking: You have many daughters! The mother called her daughters: Come back little grouse, little duck, little corncrake, little mouse, little star, moon, and swallow! The daughters replied: We cannot return since you brought us to death. The water has rotted us. You have a daughter-in-law, let her do the chores! In some versions, the songs “Where Do the Songs Come From” and “The Mouths’ Quill” are incorporated.

14. The Mother Sold Her Daughters. Dear mother, you wanted to sell different garments, but ended up selling your daughters, the hens of the house! The aid was handed over to the one that does not move, the support to the one that does not feel. The songs “Three Cradles” and “The Daughters’ Slayer” are incorporated.

15. The Slayer of Her Husband. Decorated with crosses, the young maiden called Maie danced on the hill (walked on the road). She invited a young man (her husband) to sleep with her. Halfway through the night she gets evil thoughts. She asked the husband: Would you eat a heart and a liver? Maie killed her young husband. In the morning, bloody sheets and the murder were discovered. Maie escapes and turns to the forest trees (the lake) for help and refuge. The willow, the birch, the spruce and the aspen all refuse to shelter her. May your leaves tremble the way my heart is trembling! Desperate, Maie ponders of burning to death –the wedding chest should be taken to the village green and may a bonfire be made from the blue yarns and red ribbons. One version incorporates the song “The Ruining of Riga”.

Quotidian life

16. A Horse Stolen. I thresh the grain at nights and plough the field on day-time. I let my horse loose to graze and laid down to rest. A thief came from the woods and took my horse away. I went home crying. My mother and father met me and asked: Why are you crying? I said that my horse had been stolen. The father comforted me: we have one gray, one tawny and one golden-haired horse. Let us harness the gray and the tawny, so the bridge of Rõngu will crash. The songs “A Tiny Manor Serf” and “A Horse Stolen” merge.

17. The Oxen Killed. I went to work at the manor. I sat on a mouse myself, while my fish box was carried by a cat and my bread bag by a dog. (In another version: I went to work at the manor and the taskmaster measured out large pieces of land for me to plough.) I ploughed the fields. I let the oxen loose to graze in the woods. A wolf came and killed the oxen. Crying, I returned home. My mother and father asked: Why are you crying? I told them that the oxen had been killed. Do not cry! The cows will give birth to new oxen. The songs “The Lunch Bag of a Manor Serf” or “The Taskmaster and the Serf” and “The Oxen Killed” merge.

18. The Missing Geese. While important tasks were assigned to the others, I received a simple one – to tend the geese. I herded the geese to the pasture by the water and sat down to sew. A jackdaw came and scared off the geese. I returned home crying.

19. The Horse Buyers. I was ploughing and harrowing the field by the edge of the village. Noble merchants arrive with swords in their hands, garlands around their heads and spurs on their feet. Peasant’s daughter, sell us your father’s horse! – You must be mad, how can I sell you my father’s horse? Did you stop by my home? How was my family doing? – Peasant’s daughter, go and get me some water! I went to bring water; my ring fell from the finger. One version incorporates the songs “Jewellery Lost” and “A Girl to Be Ransomed”.

SISUKORD

Saatesõna	5
Sissejuhatuseks	11
Kodavere kihelkonna ajaloo (Ülle Tarkiainen)	13
Kodavere rahvalaulude murdelisest taustast (Ellen Niit)	41
Kodavere regilaulude kogumislugu (Liina Saarlo)	62
Kodavere kihelkonna laulikute (Liina Saarlo)	86
Kodavere regiviisid (Janika Oras, Edna Tuvi)	112

LÜROEPIILISED LAULUD

Müütilised laulud – 131

1. Suur härg (1 variant) – 131
2. Kuldnaine (1) – 132
3. Venna otsija (1) – 133
4. Suur tamm (1) – 134
5. Kolm kotkast (1) – 135
6. Käost utekene (1) – 135
7. Ristitud mets (1) – 136

Kosjafantaasiad ja pereelu – 137

8. Lunastatav neiu (2) – 137
9. Tütar vette! (7) – 139
10. Müüdüd neiu (2) – 143
11. Arg kosilane (1) – 145
12. Kaevul kosija (10) – 145
13. Tütarde tapja (8) – 151

14. Ema müüis tütreid (1) – 158

15. Mehetapja (4) – 158

Argielu – 162

16. Hobune varastatud (15) – 162
17. Härjad murtud (4) – 177
18. Haned kadunud (1) – 179
19. Hobuse ostjad (2) – 179
20. Põll põrmune (1) – 181
21. Viru sepp (2) – 181

Küla ja mõis – 183

22. Kubjas ja teomees (6) – 183

Sõda – 189

23. Venna sõjalugu (5) – 189

Vaimulikud laulud – 194

24. Maarja otsib poega (1) – 194

LÜÜRILISED LAULUD

Laul ja laulik – 197

Kust laulud saadud – 197

25. Küla jääb kuulama (8) – 197
26. Laulud tööl õpitud (5) – 200
27. Laulud lutsu suust (3) – 203
28. Lauliku lapseõlv (4) – 204
29. Lauliku soost (2) – 206

Laulu võim – 206

30. Laula, kuni elad! (4) – 206
31. Laulan mere maaks (3) – 208
32. Metsa murd (2) – 209
33. Laulan lapsed
 lammasteks (1) – 210
34. Lauldud hobu ja sadul (2) – 210

35. Laisa laulu suits (1) – 211
- Mis ma laulan – 212
36. Arg laulik (2) – 212
37. Kurb laulik (1) – 213
38. Suu laulab – süda
muretseb (1) – 213
39. Suude sulg (1) – 213
40. Lauliku vaev (2) – 214
41. Laulikule palka! (2) – 215
- Laulikute söim – 215
42. Võta regi rindadeks! (3) – 215
43. Sa laulad sea sõnu! (1) – 216
44. Alles suu verine (1) – 217
45. Mida suust kukub (5) – 217
- Otsas – 219
46. Lugu otsas! (1) – 219
- Meelelahutus** – 220
- Kiigelaulud – 220
47. Kutse kiigele (2) – 220
48. Sünnin külapoi siülle (1) – 221
49. Kiige toomine (1) – 222
- Tants – 222
50. Laisk tööle – nobe
tantsima (2) – 222
51. Tamm läheb tantsima (2) – 223
52. Ei ole tantsitajat (1) – 224
53. Tantsige, ma vaatan! (1) – 224
54. Võitnud tantsukingad (1) – 225
55. Kolmed püksid (13) – 225
56. Seon lehmad lepa
külge (1) – 227
57. Kivist kella löödi (1) – 227
58. Maatants (1) – 227
59. Laps naise vokk (1) – 229
60. Minu tütar tilluke (1) – 229
- Mängulaulud – 230
61. Laevamäng (1) – 230
62. Siimumäng (1) – 230
63. Sõrmemähkimise
mäng (1) – 231
64. Väravamäng (2) – 231
65. Kuningamäng (2) – 232
66. Lambamäng (3) – 233
- Mõistatuslaulud – 234
67. Mõistatus viljast ja
loomadest (1) – 234
68. Mõistatus loomadest (1) – 235
69. Mõistatus mesilasest (1) – 235
- Teekäigulaulud – 235
70. Sain teele – hakkas
sadama (1) – 235
71. Orjade tee (1) – 236
72. Lähme kuud kuulama! (1) – 236
73. Neiu linn (3) – 237
74. Imemaa (1) – 238
- Jorutused – 239
75. Imed (11) – 239
76. Palju (6) – 245
77. Ann ahju peal (1) – 247
78. Nälja peksmine (1) – 247
79. Joodiku lapsepõlv (1) – 248
- Joodikulaulud – 248
80. Kurb kodus, rõõmus
kõrtsis (1) – 248
81. Tere, kõrts! (1) – 249
82. Joodiku hobune (13) – 249
83. Ei joonud naist maha (2) – 254
84. Joodik kiidab jalgu (2) – 255
85. Raha jäi õllevaadi
otsale (1) – 255
86. Viinamõõt viltu (3) – 256
- Kalendrilaulud** – 258
- Jaanituli – 258
87. Kes ei tule jaanitulele (1) – 258
- Mardisandid – 258
88. Mardilaul (30) – 258
- Kadrisandid – 282
89. Kadrilaul (8) – 282
- Jõulud – 285
90. Jõudke, jõulud! (4) – 285
- Vastlad – 287
91. Linad liulaskjale! (18) – 287
- Tuhkapäev – 293
92. Tuhkapäeva laul (1) – 293
- Laulud loodusest** – 294
- Ilm ja aastaajad – 294

93. Külma võetud vili (1) – 294
 94. Ära puhu puna! (1) – 294
 95. Kevad põllul (1) – 295
 Loomad – 295
 96. Hirnub selgaistujaid (6) – 295
 97. Vares ootab hobuse surma (2) – 298
 98. Hunt ja kits (5) – 298
 99. Kits ja krapp (1) – 300
 100. Pisike punane pörsas (5) – 300
 101. Kalajõgi (2) – 302
 102. Täid kaladeks (3) – 302
 Linnud – 303
 103. Kurg kündmas (2) – 303
 104. Varese pojad (1) – 304
 105. Kull kutsumata (5) – 305
 106. Lindude õlu (4) – 307
 107. Vaeslaps käoks (7) – 308
 108. Kägu kukub karjasele (1) – 314
 109. Kuku, kägu! (1) – 314
Töölaulud – 315
 Töö ja töökus – 315
 110. Oodatakse koju tööle (5) – 315
 111. Mitu tööd (1) – 317
 Karjaselaulud – 317
 112. Tõuse karja saatma! (4) – 317
 113. Aja kari siia! (2) – 319
 114. Söö, kari! (2) – 320
 115. Karjasepõli (5) – 321
 116. Karjast ootavad kodus muud tööd (1) – 323
 117. Vihm mujale maale! (2) – 323
 118. Veere, päev! (2) – 324
 119. Kuri perenaine (2) – 325
 120. Õitsisängid (1) – 326
 121. Õitsilaul (2) – 327
 Heinatöö – 328
 122. Halb hein (6) – 328
 123. Vihun viie vikatiga (1) – 333
 Lõikuslaulud – 333
 124. Jätan lindude süüa (6) – 333
 125. Siin on kündnud küürseljad (2) – 335
 126. Kes meid otsas ootab? (1) – 336
 127. Põllud pödemä (1) – 336
 128. Sirise, sirbikene! (15) – 337
 Rehepeksmine – 343
 129. Katki lõin koodi (1) – 343
 Talgulaulud – 344
 130. Tahtsin minna talgutele (1) – 344
 131. Talgulistele laul (1) – 344
 132. Põllul pulmad (1) – 346
 Meestetööd – 346
 133. Tarbepuude raiumine (1) – 346
 134. Saani tegemine (1) – 347
 135. Auk aias (1) – 347
 136. Mõrrad mõisa poole (2) – 347
 137. Ranna kaasad mustad (1) – 348
 138. Sillad soile (1) – 349
 139. Vennal väitsakene (1) – 349
 Naistetööd – 349
 140. Lüpsik lüpsjale! (1) – 349
 141. Anna piima! (1) – 350
 142. Kokku, koorekene! (14) – 350
 143. Eks võinud meres mürada! (2) – 354
 144. Pudrukeetmine (2) – 355
 145. Laisk viib villad virga kätte (7) – 356
 146. Küllap hiired heietavad (2) – 358
 147. Kärme ketraja (1) – 359
 148. Õpetas õmblema (1) – 359
 149. Kärme kuduja (1) – 359
 150. Uni, mine küllasse! (4) – 360
 151. Uni ei anna uuta kuube (2) – 361
 152. Pestud anumad (1) – 361
 153. Marjuleminemise laul (2) – 362
 154. Sõidaksin Sõõrumäele (6) – 363
Ebaõiglus ja viha – 365
 Rikas ja vaene – 365

155. Rikas härra ja vaene mees (3) – 365
156. Rikka härg ja vaese vares (2) – 366
157. Ei rikast rahasse panda (1) – 366
- Küla – 367
158. Naiste taplus (2) – 367
159. Nõiutud kodu (2) – 368
160. Laisk naine naerab neidu (10) – 368
161. Ranna valla külad (4) – 374
162. Ranna valla rahvas (1) – 375
163. Naelavere küla talud (1) – 375
- Mõis – 375
164. Hirmus mõis (7) – 375
165. Kubjas, lase lõunale! (2) – 382
166. Kubjas põrgu! (2) – 383
167. Kuhu läheb orja ohkamine (2) – 384
168. Ära kipu kiltriiks! (3) – 385
169. Kättemaks sakstele (19) – 386
170. Saagu saksad surema! (2) – 393
171. Saksad põrgu! (3) – 393
172. Palve sakstele (6) – 395
173. Saks ei luba naist (1) – 398
174. Tilluke teomees (5) – 398
175. Hiire seljas teole (2) – 400
176. Teolise leivakott (6) – 400
177. Sundija sulane (5) – 402
178. Ära kaeba kupjale! (1) – 403
- Sulane ja ori – 404
179. Asjatult loodud rikaste risuks (1) – 404
180. Lase orjad õhtule! (1) – 405
181. Orja palk (2) – 405
182. Orja hool (1) – 406
183. Orja ase (1) – 407
184. Hollandi sulane (1) – 408
185. Sulase kättemaks (5) – 408
186. Millal orja kiidetakse (1) – 413
187. Ori lahkub (2) – 414
188. Sulane öösi hobuseid otsimas (1) – 415
189. Keedeti kingaleent (1) – 415
190. Perenaine paks sealiha süües (1) – 416
191. Juba sörgib söögitooja (1) – 416
192. Orja meelevald (2) – 416
193. Laisk perenaine tanuta tares (2) – 418
- Teiste rahvaste pilge – 419
194. Sõi sea söögi (1) – 419
- Soldat – 419
195. Kaugel soldatiks (1) – 419
196. Pole kodu soldatil (1) – 420
- Mure ja lein – 421**
- Kurbus – 421
197. Kellele kurdan? (1) – 421
- Surm – 422
198. Neiu surm (1) – 422
199. Ema itkeb teistest enam (1) – 423
200. Surm võõrsil (3) – 423
201. Veevõetud venda leinamas (1) – 425
- Vaeslaps – 425
202. Ema haul (6) – 425
203. Vara vaeslaps (2) – 430
204. Kaks vaeslast (1) – 431
205. Looja lohutab vaeslapsi (3) – 431
206. Meeles memmekene (1) – 432
207. Isa loomad võõraste käes (1) – 433
208. Varajane vaeslaps (1) – 433
209. Oma ema ja võõrasema ootavad koju (6) – 434
210. Annab süüa – haugutab (4) – 437
211. Peretütre ja vaeslapse kangas (1) – 438
212. Peretütar inetu, vaeslapsilus (8) – 438

- Lesk – 441
 213. Tuule tuba (1) – 441
- Kodu ja lapsepõlv – 443**
 Ema – 443
 214. Memme vaev (1) – 443
 215. Ema viis põlles põllu
 peale (2) – 444
 216. Sõin eide südant (1) – 444
 217. Ema ja armud (1) – 445
- Tütrepõli – 445
 218. Kallis kasvupõli (2) – 445
 219. Võtsin võid – ei
 vähenenud (2) – 446
 220. Eide kiidutütar (4) – 447
- Kasvatus asjatu – 448
 221. Hiljuke (1) – 448
 222. Mis sai memmele
 minusta? (1) – 449
 223. Kasvatus asjatu (8) – 449
- Kodu – 452
 224. Mis kodus tehakse? (1) – 452
 225. Ilus küla (2) – 453
- Noorrahva elu ja kosjateemad – 454**
 Neiu – 454
 226. Ei hooli laimust (1) – 454
 227. Karske neiu (4) – 454
 228. Kes mind võtab – võib
 elada (1) – 456
 229. Pole tuim ega vihane (1) – 456
 230. Tasa käib talutütar (1) – 457
 231. Neidude kära külas (1) – 457
 232. Mesi meeste meelest (1) – 457
- Neiu tahtmised – 458
 233. Oleks see mees
 minu! (5) – 458
 234. Kui mees on
 meelepärane (1) – 460
 235. Miks see Mihkel mind ei
 võta? (8) – 461
 236. Meie ja teie poisid (2) – 464
 237. Las mind olla osjake (1) – 465
 238. Pead ei anta poiste
 piirda (1) – 466
239. Minu oma siin ei ole (1) – 466
 240. Kaugelt tulevad
 paremad (1) – 467
 241. Neiu tahab härrale (1) – 467
 242. Neiu tahab talupojale (1) – 467
- Õpetused neiudele – 469
 243. Ennem kivi kui poisi
 juures (4) – 469
 244. Ära jookse
 joodikule! (2) – 470
 245. Viskab sukad
 sõnnikule (7) – 471
 246. Neiu saatus teadmata (4) – 473
 247. Kas on viinale
 vihane? (1) – 475
 248. Metsast mehele (3) – 475
 249. Ära mine valgele
 mehele! (1) – 476
 250. Mine mustale
 mehele! (1) – 477
- Neidude põlge ja sõim – 477
 251. Peetud neid (1) – 477
 252. Maias meeste peale (1) – 478
 253. Mõisameeste
 armuke (1) – 478
 254. Pealtnäha neiu (1) – 478
 255. Oodati hooraks (1) – 479
 256. Öeldi vanaks (1) – 479
- Poisid – 480
 257. Pulliks Poolamaale (1) – 480
 258. Ühes sõbrad (2) – 480
 259. Puhas poiss (1) – 481
 260. Läksin külla küürakil (1) – 481
 261. Poiss tõuseb
 päikesega (1) – 482
- Poiste tahtmised – 482
 262. Neiuälg (5) – 482
 263. Käin külatüdrukuid
 mööda (1) – 484
 264. Pane see tütar
 minule! (13) – 484
 265. Neid pole püssil
 püütav (2) – 489

266. Miks meile ei tule? (1) – 489
- Õpetused poistele – 490**
267. Õde vennale
kaasitajaks (1) – 490
268. Tunnen tuima neiu (9) – 490
269. Võta väike naine! (5) – 495
270. Ära võta leske! (1) – 497
271. Võta naine töölt! (8) – 497
272. Võta vallast vaeslaps! (4) – 501
273. Mina tunnen toime (1) – 503
274. Ära võta mõisast
naist! (1) – 503
- Poiste pilge ja sõim – 504**
275. Ei tule sinule! (1) – 504
276. Peiu süda teadmata (1) – 504
277. Ei enne laulatust (1) – 505
278. Poisid joovad kuradi
kust (1) – 505
279. Uhkus uue kuue
peale (1) – 506
280. Äрге naerge neide, endal naine
võtmata! (4) – 506
281. Palju püütud neiu (5) – 508
282. Poisi ja neiu matus (3) – 510
- Unelmad – 511**
283. Õunapuu (1) – 511
284. Unenägu (1) – 512
285. Neli neiut (2) – 512
286. Kosilased kodus (4) – 513
287. Poiste poimine (2) – 515
288. Öösel üksi (13) – 516
289. Haugub hamet aia
peal (4) – 521
290. Kui peiu teaks (1) – 525
- Koşjad – 526**
291. Rauta hobu, et saaks saan
sõitma! (1) – 526
292. Koşjahobu söötmine (1) – 526
293. Orvust kosilane (1) – 527
294. Tule mulle! (5) – 527
295. Ilus neiu, tule mulle! (2) – 530
296. Petis peiu (5) – 530
297. Tule mult luba
küsimä! (1) – 532
298. Kas sa lubad mulle
tulla? (1) – 533
299. Kosilane laisas talus (2) – 533
300. Kolm kupja tütart (3) – 534
301. Vastumeelt kosilane (1) – 536
- Vanatüdruk ja vanapoiss – 536**
302. Palju vanatüdruid (1) – 536
303. Vanatüdruk istub
leelõukal (1) – 537
304. Vanapoiss istub
leelõukal (1) – 537
305. Miks naine võtmata? (2) – 537
306. Vanapoissid müürile
magama! (2) – 538
307. Naiseta vilets elu (1) – 539
- Pulmalaulud – 540**
- Pulmakommete kirjeldusi – 540**
308. Pulmadest Kodavere kihel-
konnas 70 aasta eest (1) – 540
309. Pulmakombeid ja
-laule (1) – 542
- Sõidulaulud – 544**
310. Pulmahobu valimine (2) – 544
311. Mustad mundrisse (1) – 545
312. Kus on küljed
küpsemas (1) – 546
- Peiu saabumine mõrsjakoju – 546**
313. Siidised tulevad (2) – 546
314. Kust teadsid tulla? (5) – 547
315. Kus kaua viibisite? (3) – 550
316. Tehke ruumi peiule! (1) – 551
317. Ära enne istu, kui pink
seatud! (1) – 552
- Mõrsja nõudmine ja otsimine – 552**
318. Mõrsja nõudmine (1) – 552
319. Neidu pole kodus (3) – 553
320. Miks võõriti vaatad? (1) – 554
- Peiu ja mõrsja vastastikune laitmine ja
ülistamine – 555**
321. Ütles hobust otsima (1) – 555
322. Kes käskis kenasti
käia! (3) – 556
323. Näotu naine (1) – 557

324. Neiu pilve pikkune (2) – 558
 325. Pruut pooleli peetud (1) – 559
 326. Peiul kübar külast (1) – 559
 327. Tore peig, tore kübar (1) – 559
 328. Ole terve au
 hoidmast! (1) – 560
- Mõrsja lahkumine
 vanematekodunt – 560
329. Ehi, neiu, saaks
 minema! (4) – 560
 330. Viige vihased neid! (8) – 562
 331. Minia meelevald (1) – 565
 332. Mis mõrsjast maha
 jääb? (1) – 566
 333. Kodu jääb tühjaks (1) – 566
 334. Viiakse kasvukaaslane
 (1) – 567
 335. Oota, Osmi härg! (1) – 567
 336. Kes toitud? (9) – 568
- Õpetused ja manitsused mõrsjale – 571
337. Nooriku virkuse
 õpetus (1) – 571
 338. Vea vett, neiu! (1) – 572
 339. Ära tõrgu tulles! (2) – 572
 340. Kuri ei kuulu külasse (1) – 573
 341. Ära kurda ehteid! (1) – 574
 342. Ära tusatse toas! (1) – 574
 343. Rannas saab värsket
 kala (1) – 575
 344. Peiul kulli küüned (1) – 575
- Õpetused ja manitsused peiule – 575
345. Hoia õde ilusti! (1) – 575
 346. Niidist piits (2) – 576
 347. Vii vildakille! (1) – 577
- Mõrsja tuuakse mehekoju – 578
348. Lõhun äia-ämma
 lõuad (1) – 578
 349. Ära enne tõllast
 tõuse! (1) – 578
 350. Kas on mini
 meelepärane? (3) – 579
 351. Kas maksis toomis-
 vaeva? (2) – 580
352. Lõhub äia-ämma
 lõuad (1) – 582
 353. Kas elate hüvasti? (1) – 582
 Kirstutoomine – 583
 354. Kas on kirstumaad? (1) – 583
 Tanutamine – 583
 355. Võta naise hooled! (1) – 583
 Noorpaari magamaviimine ja
 äratamine – 584
 356. Lähvad süngi, löövad
 mängi (1) – 584
 Veimevaka jagamine – 584
 357. Salaja veimi
 vaatamas (1) – 584
 358. Need mõned annid! (2) – 585
 359. Ei antud veimi (1) – 586
 360. Kunas kusik kodus? (1) – 586
 361. Kunas vaene veimed
 tegi? (1) – 587
 362. Millest vaene veimed
 tegi? (2) – 587
 363. Ei saanud kuski selliseid
 veimi (2) – 588
 364. Kukueni kudunud (1) – 589
 Söök ja jook pulmas – 589
 365. Ärge põue pistke! (2) – 589
 366. Ei ole süüdi (7) – 590
 Tants pulmas – 592
 367. Tantsitage tasa! (1) – 592
 Rahakorjamine – 593
 368. Lemmkibu laul (40) – 593
 Pulmaliste lahkumine – 612
 369. Aitüma kurba
 kutsumast! (1) – 612
 370. Pidu lõpeb! (1) – 612
- Laulud abielust – 613**
 Abielumehe põli – 613
 371. Tilluke naine (1) – 613
 372. Must naine (5) – 613
 373. Naise peksmine (1) – 615
 374. Põlvist pödema (5) – 616
 375. Laisk naine – ei ketra (1) – 618
 376. Tulgu laulma, kel hea
 naine! (1) – 618

- Abielunaise põli – 619
- 377. Saksa asemel sandile (1) – 619
 - 378. Läksin joostes
joodikule (1) – 619
 - 379. Kus kõri pani kasuka? (1) – 620
 - 380. Joodikul saab nälga
näha (3) – 621
 - 381. Oleks teadnud, et kurjale
kositakse (1) – 623
 - 382. Hea pilliga, kuri
piitsaga (1) – 623
 - 383. Laisk kalamees (1) – 624
 - 384. Must mees (1) – 624
 - 385. Millal saan omile? (1) – 625
 - 386. Armid näkku löödud (2) – 625
 - 387. Isa- ja mehekodus (1) – 627
 - 388. Sõnakera (1) – 627
- Lastelaulud – 628**
- Hällilaulud – 628
- 389. Kasva karjuseks! (9) – 628
 - 390. Kiigu Kriossele! (1) – 631
 - 391. Memm läks metsast
marju tooma (8) – 632
 - 392. Tule, uni! (5) – 634
 - 393. Äiutus (4) – 635
 - 394. Kiigu, kitsetall! (1) – 636
 - 395. Lapsel kerge keeleke (1) – 637
 - 396. Lase kiik käia! (2) – 637
- Hüpitus- ja mängituslaulud – 638
- 397. Sõit-sõit sõtsele! (54) – 638
 - 398. Sõit-sõit linna! (13) – 647
 - 399. Aja härjad roogu! (1) – 650
 - 400. Till-pill torupill (2) – 650
 - 401. Koer läheb karja (51) – 651
 - 402. Tee pätsi! (38) – 658
 - 403. Tii-tii, tihane! (8) – 666
 - 404. Kiisuke-kriimuke (1) – 667
 - 405. Kassike, kasta leiba! (3) – 668
 - 406. Meil on homme rootsi
tants (2) – 669
 - 407. Tule meile! (1) – 670
 - 408. Laste tantsulaul (2) – 670
 - 409. Lapse tants (3) – 671
- Ahellaulud – 671
- 410. Laste ahel (3) – 671
 - 411. Kits karja! (28) – 672
 - 412. Liiri-lõõri! (53) – 680
 - 413. Imeline emand (7) – 702
 - 414. Too vett! (15) – 704
- Muud lastelaulud – 707
- 415. Hiire pulmad (9) – 707
 - 416. Parmu matus (13) – 710
 - 417. Kassilaul (46) – 713
 - 418. Iirde-piirde (1) – 718
- Lasteloitsud – 719
- 419. Varesele valu! (5) – 719
- Nõiasõnad – 721**
- Haiguste sõnad – 721
- 420. Sündimissõnad (5) – 721
 - 421. Jeesus kirikuteel (9) – 723
 - 422. Nikastuse sõnad (2) – 726
 - 423. Luu luusse! (6) – 727
 - 424. Langetõve sõnad (2) – 730
 - 425. Roosisõnad (3) – 731
 - 426. Lendvasõnad (1) – 732
 - 427. Maast hakanud haiguse
sõnad (1) – 732
 - 428. Kurjast silmast hakanud
haiguse sõnad (1) – 732
 - 429. Kas tulest või tuulest (2) – 733
 - 430. Valusõnad (1) – 734
 - 431. Lapse kõhuhaiguse
sõnad (1) – 734
 - 432. Sopu, sopu,
saunakene! (3) – 735
 - 433. Tänu sauna eest (1) – 736
 - 434. Tere, saun! (1) – 736
 - 435. Haige lapse vihtlemise
sõnad (1) – 737
 - 436. Tervisesõnad (1) – 737
- Sõnad inimeste mõjutamiseks – 738
- 437. Urbimisesõnad (1) – 738
 - 438. Armsaks vihtlemise
sõnad (15) – 738
 - 439. Karvakakk (2) – 746
 - 440. Kohtusõnad (6) – 747

441. Saksa viha sõnad (4) – 749
 442. Vitsasõnad (2) – 750
 443. Sõnad nõiduse vastu (1) – 751
 444. Nõia silmad selja
 taha! (3) – 751
 Sõnad loodusnähtuste mõjutamiseks ja
 töö edendamiseks – 753
 445. Hundisõnad (4) – 753
 446. Hundi hoiatus (1) – 755
 447. Kalaõnne sajatamine (1) – 755
 448. Ussisõnad (13) – 756
 449. Mesilase nõelamise
 vastu (1) – 761
 450. Tulekahju sõnad (1) – 761

451. Võitegemise sõnad (1) – 762
Carmina obscoenae – 763
 452. Halva ilmaga tööl (1) – 763
 453. Pinnu kiskumine (1) – 763
 454. Poisid tundsid ära (1) – 764
 455. Anna nuuma peale (1) – 764
 456. Tee tinast! (2) – 764
 457. Karu Kaie kiskunud (2) – 765
 458. Vanatüdruk saab
 mehele (1) – 765
 459. Osmi härg, Korova
 pull (1) – 766
 FRAGMENTID (18) – 766

REGISTRID

Alfabeetiline tüübi- ja motiivinimede register	773
Tüübinimede võrdlev register	784
Viisitüübid	804
Laulikute register	810
Kogujate register	820
Sõnaseletused	829
Lühendid	838
Summary. Folk Songs from Kodavere Parish	844